

Digitales Brandenburg

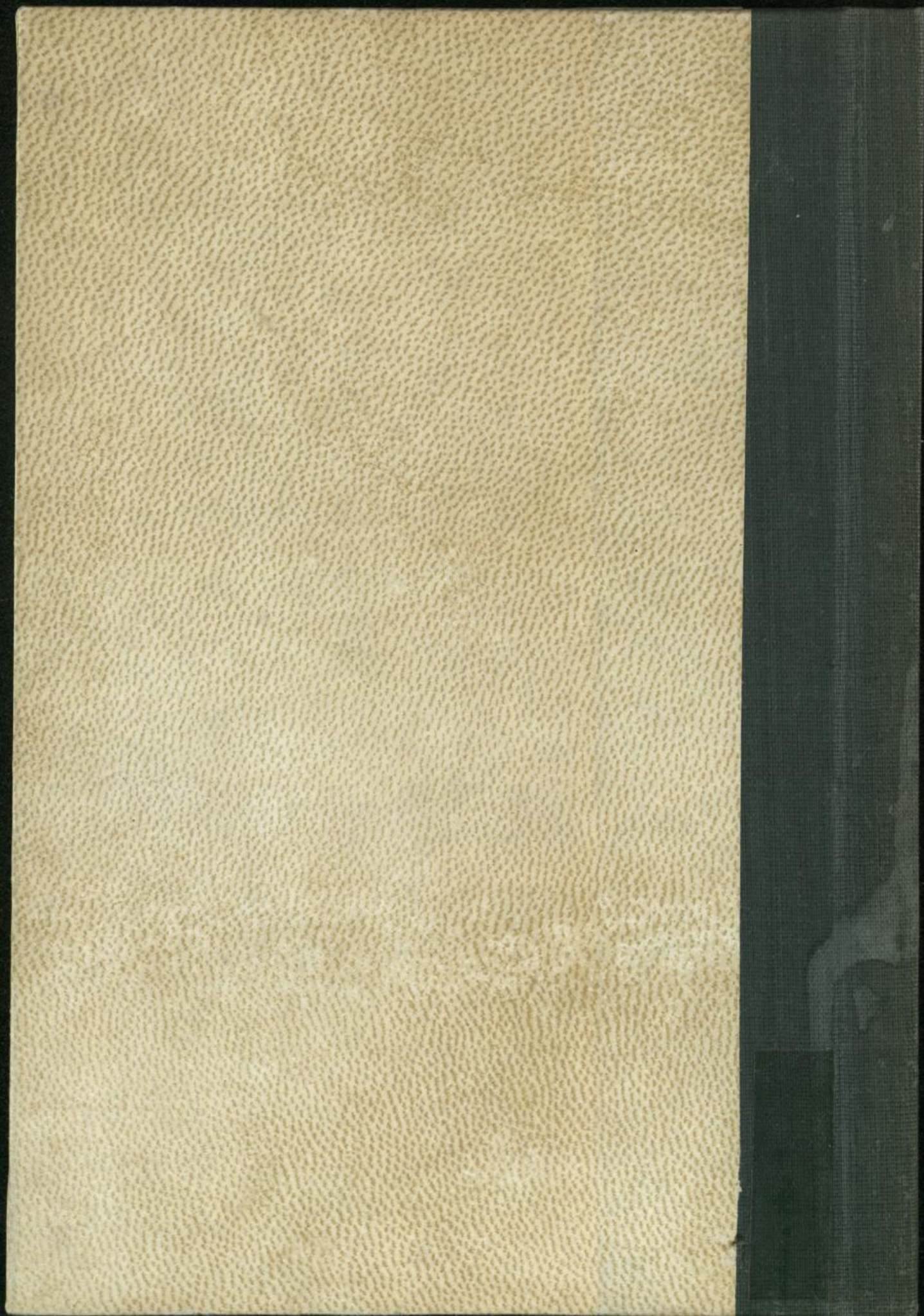
hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

dor ha-haškala be-rusiya

Margulis, Menaše

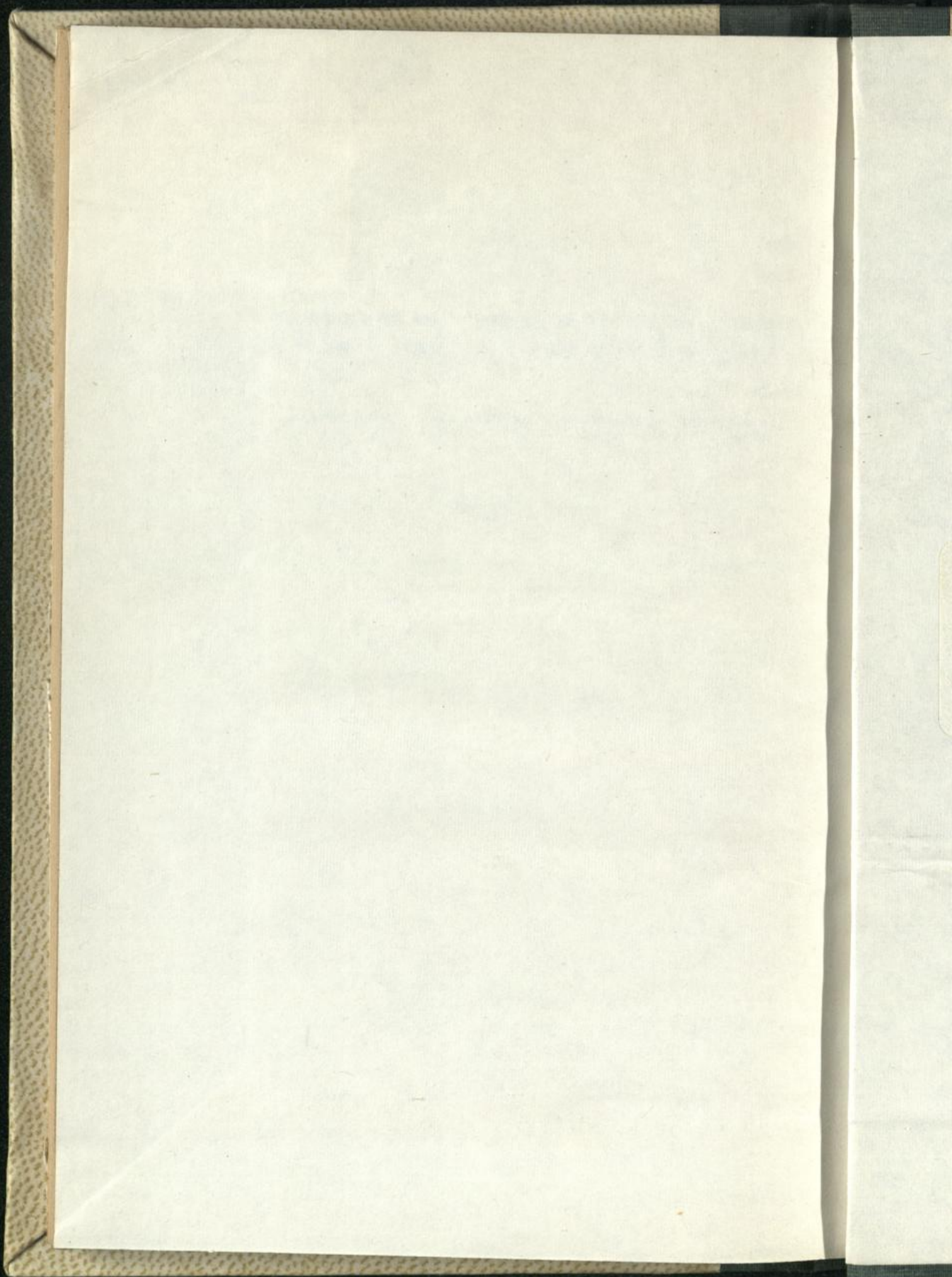
Wilna, 1910

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5803

13340

*Erworben mit Unterstützung der
Fritz Thyssen Stiftung*

III 1975

דור

פ)

דור ההשכלה ברוסיה.

(פעילות הממשלה בהשכלת היהודים).

חקירה היסטורית

מאת מנשה מרגלית.

תרגום י—ש.

„ביבליאוטיקה של הר הזמון“.

ווילנה — תר"ע.

לומני
על י
עם
הגונה
בענין
תעודה
ומכיר
במעש
בפוע
ומטר
שהוא
אורי
היטב
אבות
לקול
היתה
איו
הפונ
אך
מדע
איו

Доръ гагаскала берусіа т. е., періодъ образованія рус.
евреевъ, истор. изслѣдов. М. Маргуліса. Типографія Б. А. Клец-
кина, Вильна 1910.

Universitäts-
bibliothek
Potsdam

Inventarnr.

95058650

הקדמת המתרגם.

הספר הזה, אשר יסופר בו דברי ימי תקופה קרובה לנו
לזמנה ובעניניה כראשית ימי ההשכלה בקרב היהודים ברוסיה, מתונה
על ידי אחד מהמצוינים שבמשכילי דורו, מר מנשה מרגלית, שיהר
עם השכלה גבוהה אירופאית קנה לו גם השכלה עברית במדה
הגונה — בימי „המליץ“ האודיסאי היה כותב בו מאמרים עבריים—
בענין שהוא עוסק בו בהבורד זה הוא לא רק חוקר ומבקר על פי
תעודות היסטוריות, כי אם במדה ידועה גם עד ראיה. הוא יודע
ומכיר את העסקנים, שהוא מדבר בהם ומבין דרכיהם, כאלו השתתף
במעשה בעצמו, ואפשר לאמר, שבאמת השתתף בו, אם גם לא
בפועל ממש: הוא נתחנך בכתי הספר, שהוא מספר לנו פרטי יסודם
ומטרתם, ובעצמו ראה או הרגיש הרבה מן היגיעות והסכסוכים,
שהוא מרצה לפנינו על פי תעודות שונות, בעתם או ימים מעטים
אחרי כן, כשהיו עוד הרשמים שנעשו על ידיהם הדשים ומורגשים
היטב, והמלהמה הפנימית — בין הפרישות היתרה שהרהיקה את
אבותינו הקרובים מן הקולטורה האירופאית, ובין השאיפה העזה
לקולטורה זו, המרחקת את היהודי מדרחי אבותינו במהירות מבהלת—
היתה עוד בעצם תקפה.

אף על פי כן הותרנו לקצר במקומות אחדים ולהשמיט
איוז ענינים שאינם מעיקר חכנו: המחבר הכניס בו הרבה מהיסוד
הפובליציסטי וכיון דבריו — בקצת מקומות ביהוד — כנגד הממשלה.
אך מלבד שאין זה מן המדה לערבב פובליציסטיקה במונוגראפיה
מדעית, הנה נכתבו הדברים כראשית שנות השבעים¹, בימים שפני

¹ בהקדמתו לאספת כתביו הוא אומר בעצמו, כי צריך היה לשנות בהם
איוז דברים.

Д
евреевъ
кина, В

הדור היו שונים הרבה מפני הדורות החדשים — שנסוף המאה הי"ט
 ובתחלת המאה העשרים שלנו — שבשכיל זה כבר אבד כל ערכם
 הפובליציסטי גם בלשונם המקורי, וקל וחומר בתרגום עברי. פובלי-
 ציסטיקה זו, במקום שהיא נוגעת בשאלות זמניות פרטיות השמטנה
 לגמרי, ובמקומות אחרים קצרנו ולא השמטנו, לפי שמצד אחד לא
 הצענו לשנות יותר מדי ממשבע-שטבע המחבר, ומצד אחר — וזהו
 עיקר טעמנו — הסו על התורה ההיסטורית היוצאת גם ממנה למשל
 האם לא כדי הוא לקרוא את הראיות שהוצרכו משפילי הדור להביא
 עוד לפני ארבעים שנה, שההודים אינם שונאי השכלה,
 ואת הטענות שמענו להם, שלא יחשבו להם לעון, מה שאינם
 מרבים לשלוח את בניהם לגימנאזיות? בזמנם היו דברים
 כאלה דברי פובליציסטיקה, ועתה, דוקא בעבור זמנם, נהפכו להוכחה
 היסטורית, יקר ומלבב.

עוד הערה אחת: בימים ההם היו כל משפילי עמנו, וביחוד
 אותם שקנו השכלה אירופאית הגונה, קרובים מאד אל השאיפה
 להתכוללות, והמחבר שלפנינו גם הוא איננו רחוק מרוח זה. גם
 במקומות כאלה הוכרחנו לקצר קצת ועל פי רוב העירנו על זה.

תקופה ראשונה.

תחלת השכלתם של יהודי רוסיה היתה בשנות הארבעים למאה התשע עשרה (בראשית המאה השביעית למספרנו), היינו בימים שהתחילה הממשלה ליסד בתי ספר מסודרים ליהודים. בצעד הגדול הזה הביאה הממשלה שנוי נמרץ בחיי היהודים, שנוי שהוא דומה במקצת לשחרור האזרחים שברוסיה: כל הצבור שבערי החבל המערבי, שרוב יושביהן יהודים, בא לידי איוו תסיסה, כשהרגישו מה שאומרים בספריות הגבוהות לעשות, כדי לשנות את חיי הרוחניים והמוסריים; כל היהודים הבינו הבנה בלתי ברורה, מה היא אותה החרות, שישואפי התקונים חכו לה בכליון עינים ושמוחו לקראתה בהתלהבות נפלאה. כשהסתכלנו בחומר ההיסטורי הנוגע בתחלת השנוי שנעשה בחיי היהודים, נמשכנו שלא בכוונה גם בעצמנו אחרי ההתרגשות הכללית וסערת הלבבות שגהו באותם הימים על ידי עסקנותו הנאמנה והנמרצה של מיניסטר ההשכלה אובארוב, שהיה איש אוהב אדם ובעל אינדיגיה, ושלא רצה לצאת ידי חובתו בדברים גרידה, כי אם משך אחריו לשים לב לענין הגדול הזה גם מיניסטרים אחרים וגם את הקיסר בעצמו. אמנם תוצאותיה של ההשכלה הזאת ברוח רוסיה, שהן פרי הנטיות מהתכנית הראשונה, שעובדה על ידי אובארוב ולא נתקיימה במלואה, מפני שהמיניסטרים שקמו אחריו היו מתוסרי כח ואינדיגיה, — התוצאות האלה, הנראות בזמן הזה¹) מצננות בנו את הרגש ההם, אשר יעוורו רשמי התקופה הזאת, תקופת התחיה של יהודי רוסיה. ועל כן יכולים אנו להעריך בקרירות דעת וכלי משוא פנים את כל מה שנעשה בעת ההיא כדי להרים את מדרגתם הרוחנית המוסרית של יהודי רוסיה.

לבאר היטב את התנועה שנהיתה בעת ההיא בחיי היהודים על ידי השאיפה לתקונים, עלינו לשום עיננו על מצב יהודי רוסיה

¹ הדברים נכתבו בשנות השמונים למאה שעברה. המתרגם.

אאה הי"ט
כל ערכם
י. פובלי-
השמטנה
אחד לא
וד - וזהו
מנה: למשל
דור להביא
שכלה,
שאנים
היו דברים
בו להומה
וביחוד
השאיפה
זה. גם
על זה.

בשנות הארבעים (משנת ת"ר עד שנת תר"א). יש לדעת, שעה
 במסגרת התערבה הממשלה בדבר השכלת היהודים, נמצאו קרני זווית
 ברוסיה, שהיו בהן בתי ספר מסודרים, שנוסדו על ידי היהודים
 בעצמם, וזה היה פרי השפעת הוצה לארץ. במרכז חבל רוסיה
 החדשה, בעיר אודיסה, אשר בשביל ערכה המסחרי, משכה
 אליה הרבה יהודים מחוץ לארץ, נפתחו בזמן קדום בתי ספר
 מסודרים, שנוסדו והונהגו על ידי יהודים ובהוצאותיהם. עוד לפני
 שנות הארבעים פרחו באודיסה בתי הספר ליהודים תחת הנהגתו
 של הדירקטור שפירן¹ שהיה מפורסם בתור איש מדעי ובעל
 השכלה רחבה. ברוחם ובדמותם של בתי הספר האודיסאים נוסד גם
 בית ספר בקישינוב, ובראשו בתור דירקטור היה הד"ר גולדנשאל, איש
 נכבד ומכובד על הכריות, ואהרי כן עמד בראשו תחתיו, אם לא
 נשגה, ר' יעקב אייכנבוים, שהיה אהרי כן אינכפיקטור לבית
 מדרש הרבנים בו"טומיר. אך נכבד עוד מאלה היה בית הספה
 שנוסד בריגה בשנת 1838 בהשתדלות קהלת שלוק, שעמד בראשה
 הדוקטור לילינטאל, שנתפרסם שמו מאד אהרי כן בין יהודי
 רוסיה, כגלל פעולתו הרבה ביסוד בתי ספר ליהודים ברוסיה, כמו
 שיבואר למטה בפרק מיוחד. כתב הבקשה שהגיש "קהל" שלוק
 יש בו הרבה ראיות חשובות, שנקל לדעת על ידן, עד כמה היה
 "קהל" הזה, גם בזמן שהיה קיים על פי החוק וידו היתה תקיפה,
 רחוק מדרכי "הכרה נסתרה" בעלת "שאיפות ריפובליקאיות תלמודיות"².
 בין עיני הלמוד יחשבו בכתב הבקשה: קריאה וכתובה בלשון
 רוסיה, הדקדוק הרוסי וביהוד ההיסטוריה הרוסית. עוד יאמר שם
 בכתב הבקשה, כי המורה הראשי צריך להיות בן הדת היהודית
 מאשי חו"ל, איש מלומד "ברוח ההשכלה המהורה", ומלבד זאת
 צריך שיהיה בו בבית הספר הזה "מורי רוסי אחד, בעל כתב
 תעודה מבית ספר על דבר ידיעתו את השפה הרוסית על בוריה".

¹ הוא בצלאל שטורן, שנרפס מכתב ממנו בלשון אשכנז בדמות
 הסכמה בראש הקובץ הספרותי "פרחי צפון" ח"ב. המתרגם.
² מכון נגד עלילות צוררו היהודים על "קהל" שעדיין לא חדלו
 להפיצן ולרבר בהן ככדברי ידוע ומקיים בראיות. המתרגם.

לענין ספרי הלמוד החלים "הקהל", שהם צריכים להיות, כאותם שמשתמשים בהם, בכל בתי הספר לנוצרים", וסדר הלמוד צריך שיתאים "לתקנת הכלליות, שנתקנו לבתי הספר בארץ הזאת", והבהינה צריך שתהיה, כמו שהיא בבתי הספר לנוצרים". בית הספר הזה נוסד על ידי "הקהל" בעצמו, ואל הממשלה פנו, רק בשביל שרצו מנהיגי שלוק להתקין מכס מיוחד להחזקת בית הספר, והמיניסטרים שעל הכספים לא רצו להסכים על ידם, לפי שבעת ההיא היו עסוקים במיניסטרום בעיבוד תקנות כלליות על דבר מכסי "הקורובקה" ליהודים ואי אפשר היה להתיר ליסר מכס מיוחד שלא על פי התקנות הכלליות. אף על פי כן הכיה הקיסר, על פי הרצאת המיניסטר אובארווב, את בקשת הקהל השלוקי, לראויה לתשומת לב" וצוה את מיניסטר ההשכלה לבוא במשא ומתן בענין זה עם המיניסטר לעניני פנים ואשר על הכספים. מכאן ראה שעוד לפני התערבות הממשלה נוסדו בתי ספר ליהודים על ידי הנהגות הקהלות בעצמן. פעולת בית הספר הריגאי היתה לא פחותה מפעולת בתי"ס שבאודיסה ובקיישינוב. בהרצאתו של אובארווב אל הקיסר על יסודי הפצת ההשכלה בקרב היהודים נאמר, כי הדוקטור היהודי לילינטאל, שנקרא מאשכנו, הראה על פי עדות שרי הממשלה, כשרונות נפלאים ושקידה נמרצה ביסוד בית הספר הריגאי", ולראיה מוכאה בה הודעת רוזברג פרופיסור קבוע באוניברסיטה בדירפט, מיום 18 ביולי לשנת 1840, וזה תכנה: בית הספר ליהודים בריגה, שנוסד זה ימים מעטים בל כך, כבר הספיק להתפתח בהנהגת הדירקטור המומחה והמלומד האמתי, ומצבו טוב מאד. לעונג אחשוב לי להעיד על רבוי ידיעותיהם (של התלמידים) בגיאוגראפיה, בהיסטוריה, בדקדוק לשון אשכנו, באריטמטיקה וגם בלשון רוסיה. מצבו הנוכחי של בית הפצת ההשכלה החדש הזה, שהוא המצב, גדול הרבה ממה שהיה אפשר לקוות, סימן הוא לו, שעתיד הוא להיות לברכה רבה".⁽¹⁾

(1) הדברים לקוחים מקבוצת תקנות המיניסטרום להשכלת העם והוספותיה.

שעור
ני זווית
היהודים
רוסיה
משכה
בתי ספר
וד לפני
זנהגתו
עי ובעל
נוסד גם
אל, איש
אם לא
ר לבית
ית הספר
בראשה
בין יהודי
סיה, כמו
" שלוק
כמה היה
ה תקיפה,
מוריות".⁽²⁾
ה בלשון
יאמר שם
היהודית
מלכר זאת
בעל כתב
ל בוריה".

בנו בדמות
ן לא חדלו

מחוץ לחזיונות המעטים האלה, שהיו אך יוצאים מן הכלל
 וראוי להשבם לפני השפעתן של ארצות הנכריות, שנראה ביהוד
 כהכלי הרומה וצפונה המערבי של רוסיה, היה כל יתר הצבור
 היהודי ברוסיה רחוק מאד מהשכלת אירופה. היהודים שבפלכי
 המערב ששם היו רוב היהודים יושבי הארץ, כי נמשכו שמה על
 ידי הנחת ופריביליגיות שונות, שנתנו להם מלכי פולין, בחפצם
 להשיב את הכל הארץ הזה ולחזק בו את המסחר והתרושט,
 נלחמו מלחמת הקיום לא רק איש באחיו, כי אם גם עם יתר
 אנשי המקום, מלחמה ברוח אותם הימים הטובים, שמלכי פולין
 הכרחו לאשר מדי פעם בפעם את זכויות היהודים על ידי פרי-
 ביליגיות חדשות, כדי להגן עליהם מפני עמים אחרים שהיו
 מבקשים לרוששם. עוד בימי הקיסרית יקאטרינה ואחרי כן
 בראשית המאה התשע עשרה השתדלו היהודים לפני הממשלה,
 שתגן על זכויותיהם, והתקנות הכלליות שנתקנו בעת ההיא גם הן
 היו כמכוונות להגן על זכויות היהודים מפני יתר אנשי המקום.
 בהבל המערבי לא פסקה עוד בראשית המאה התשע עשרה מלחמת
 השבטים השונים היושבים בו, לפי שלא יכלו עוד לשכוח את
 משטרי האגודות שהיו נהוגים בהם לפני על פי „חקי מאגדיבורג“
 לא יפלא על פי זה, אם גם ליהודי המקום הזה נשאר מעט
 ממנהגיהם הצבוריים הישנים, כמו בתי דיניהם, סדרי קהלותיהם
 וזכויותיהם הלאומיות. כאשר נספחו פלכי המערב לרוסיה, נשאר
 בתקפו המנהג הישן לחשוב את היהודים רק לאחד ממקורי
 ההכנסה של הממלכה, על כן לא השתדלו הרבה לתקן את מצבם,
 כי אם נתנו להם ללכת בדרכיהם והשאירו בתקפו את „הקהל“
 בתור שלטון פנימי לעניני הקהלה, ו„הקהל“ הזה היה אחראי
 לפני הממשלה על הקהלה בגביית המסים ובמלוא החובות הממלכיות.
 האחריות החמורה הזאת שהיתה על „הקהל“ לפני הממשלה,
 והערבות הכללית של הקהלות לפני „הקהל“—עשו את הקהלות
 היהודיות למין חברות מסוגרות, שקשה היה להכיר בהן, מי נלחם
 עם מי—הקהל עם העם או העם עם הממשלה, אך נחוצ להודות
 לדברי פראנק, שהוא בר סמכא מן המעולים בשאלה זו, כי
 במלחמה עם קורפיראציות אחרות השפיע „הקהל“ עליהן השפעה

טובה מאד. באמת, אם נשפוט את פעולות „הקהל“ בלי משוא פנים, אי אפשר שלא נודה, כי תחבולות „הקהל“ להגן על עניני היהודים החמריים, בין שאתו בהן כמעט בין שהיו נכונות, מעידות הן על „הקהל“, שהיה משתדל לספק צרכיהם האמתיים של היהודים. ב„שולחן הערוך“ יש תקנות אחדות, שנתקנו בימים ההם ושנראה מהן בכבוד, שהיו הקהלות מחויקות בגזרות הקהל גם בנוגע ליהודים עצמם. זה נראה, למשל, מהתקנות על דבר הרוצים להתישב בקהלה חדשה, שנאמרו בהן מעמים ראויים לשים להם לב: לפי שמקורי הפרנסה מעמים והחובות הממלכיות קשות לא הורשה לקבל תושבים חדשים מן היהודים אלא בתור יוצאים מן הכלל לעתים רחוקות. ככה נתקיים „הקהל“—שנוצר על ידי חוקי מאגדיבורג ונתקבל על ידי ממשלת רוסיה בשביל גבית המסים הארנוניות התלויה בו—עד ראשית שנות הארבעים, שבימים ההם התחילה הממשלה לבקש תחבולות להשכלת היהודים. הסדר הנוסד על „הקהל“ החזיק מצדו את הדבקות בישנות בקרב היהודים, את ההשקפות הישנות על האמונה ועל העממות, ועניות העם מפנים והדעות המשובשות שמוצאה לו עזרו לכל זה. כמוכן היו נהוצות תחבולות גדולות וחוקות להביא רוח היים בהמון העם הקופא. אך הממשלה בהפצה לתת השכלה כללית ליהודים, השבה, שדי לה להתיר ליהודים להכנס אל בתי הספר הכלליים, בשביל שיצאו מתוך האויר המהניק שהיו נתונים בו. ואמנם מהחוקים על אדות היהודים שנתנו בשנת 1804 נראה, כי הממשלה בעצמה לא האמינה אמונה יתרה בתועלתה של תחבולה זו וראתה בה רק מעשה נסיון, אשר אם לא יעלה יפה יכריח „ליסד על השכונם של היהודים“ בתי ספר מיוחדים ולהתקין על פי הממשלה את המס הנתון לזה. מבלי דעת את היו היהודים עשתה הממשלה מה שעשתה בדבר הזה בלי שיטה מסוימת. אף על פי כן, אילו החזיקה בדרכה על דבר השכלת היהודים בלי נשות ממנה, אוי היתה יכולה למשוך אל בתי-הספר הכלליים את המעוט הקטן, שכבר עמד על מדרגה גבוהה מיתר העם, והמעוט הזה היה יכול להשפיע מעט מעט השפעה טובה על כל המון העם. אולם כשהתחיל המעוט הזה להשתמש בכוונותיו, נודע לו מהר, כי

הכלל
ביהוד
הצבור
שבפליכי
מה על
בהפצם
הרושת,
עם יתר
פולין
פרי-
שהיו
הרי כן
משלה,
גם הן
המקום.
מלחמת
גזת את
דיבורג"
זו מעט
לותיהם
נשאר
ממקורי
מצבם,
הקהל"
אחראי
מלכית.
משלה,
קהלות
נלהם
להודות
זו, כי
השפעה

החוקים הטובים לו אינם—אלא אותיות מתות. חוקי שנת 1804 פותחים ליהודים לרוחה את בתי הספר הכלליים שבקיסרות רוסיה. השכלת היהודים מלאים רוח אהבת הבריות וסבלנות דתית. בהם נאמר, כי „איש מבני היהודים, שהיה בבית ספר בימי חנוכה, אין מדיחים אותו בשום אופן מאחרי דתו“, וכי „אותם היהודים שיגיעו באוניברסיטות על ידי כשרונותיהם למדרגות ידועות של הצטיינות בהכמת הרפואה, בהורגיה, בפזיקה, במאטימאטיקה ובמדעים אחרים, יזכו ויתעלו למדרגות אוניברסיטיות ככל יתר נתני רוסיה“¹). בפקודה מיום 10 נויאבר לשנת 1811 נתנה זכות לסטודנטים להוציא את עצמם מחובת כסף הגולגולת אחרי כלותם שיעור מדעים שלם באחד האוניברסיטות. לכבוד היהודים ראוי להודות, כי אף על פי שקשה היה לצפות בימים ההם, שהחוק יקיים בפועל, החלו היהודים באמת לשחרר את בתי הספר הכלליים. בשנת 1819 הציעה הנהגת האוניברסיטה הווילנאית להוציא את הסטודנטים היהודים שגמרו בו שיעור מדעים מחובת כסף גולגולת, ובתשובה על הצעה זו על שם ההנהגת הנזכרת אנהגו מוצאים לתמהוננו דברים מתנגדים לגמרי לעיקר הסבלות האמור בחוקי שנת 1804. תחלת התשובה הזאת היא: „על הצעתה של הנהגת האוניברסיטה בדבר הסטודנטים מבני היהודים, הלומדים באוניברסיטה הווילנאית שחובת כסף הגולגולת מוטלת עליהם, אני משיב, כי לאותם שירצו לקבל היום את הדת הנוצרית אין כל עכיב להוציא לפעולה את מחשבתם הטובה הזאת, המביאה לידי היי העולם הבא (душеспасительное)¹ מהדברים האלה יוצאת לנו אחת משתי אלה: או שסטודנטים-יהודים, בתפצם ליהנות מן הזכות הנתונה להם בפקודת 10 נויאבר 1811, הציעו מעצמם שרצונם לקבל את הדת הנוצרית, מה שלא נזכר כלל במקורה, או שהוצע לפני הסטודנטים להתנצר, אם רוצים הם לפטור את עצמם מכסף הגולגולת על פי הזכות הנתונה להם. איך היה אפשר לחשוב, שיאהבו היהודים את ההשכלה הכללית, אם אחרי כלותם שיעור-אוניברסיטה

¹) Сборникъ расп. по мин. нар. просв. т. I 1802—1834. Спб. 1866 стр. 390.

שלם בתור אנשי מדע מוסמכים, היו מחויבים לשאת עול המסים יחד עם אותם שלא קנו השכלה כלל ולא יכלו ליהנות מן הזכות הנתונה לסטודנטים אחרים אלא על ידי התנצרות? תחבולות כאלה קשה להשוב לסגולות מהבנות את ההשכלה על היהודים. אך עוד קודם לזה בשנת 1816, בקש הסטודנט היהודי שמעון ליווין וואולף, שכלה שעור מדעי שלם באוניברסיטה הדרפטית, להבחן על מנת לקבל שם דוקטור לתורת המשפטים, ומהלקת המשפטים חתה דעתה, כי „יהודי, כל זמן שהוא מחויב באמונתו, אי אפשר שינתן לו לקבל תארי כבוד של אוניברסיטה בתורת המשפט”. מועצת האוניברסיטה בקשה רשיון על זה מאת המיניסטרוים, והמיניסטרוים „הסכים מצדו, כי הסבות המבוארות בענין זה בהרצאת מהלקת המשפטים, נכונות הן” ובקש על זה רשיון מאת הקומיטט של המיניסטרוים. הקומיטט הזה „שמע את הצעתו הכתובה של מיניסטרה ההשכלה הרצופה בזה, שלא ינתן ליהודים לקבל תארי כבוד של אוניברסיטה בתורות המשפטיים, והכיר את סברתה של מחלקת המשפטים שבאוניברסיטה הדרפטית לנכונה והחליט: לאשרה”¹) עד כמה פסק הלכה למעשה זה מתאים לדברים המובאים למעלה מחקי שנת 1804, שעל פיהם ינתן ליהודים יחד עם יתר נתיני הקיסרות להבחן ולעלות למדרגות מדעיות בפזיקה, במאטי-מאקיה ובמדעים אחרים, יהי נא הקורא לשופט. על כל פנים נראה, כי סברותיה של מחלקת המשפטים, לא רק שלא נוסדו על החוק הנתון בדבר השכלת היהודים, שהיה מכוון להיטיב את מצבם, כי אם היו סתירה גמורה לחוק ההוא. בשנת 1836 היה עוד מעשה ביהודי אחר רופא, יוסף בירטנזון שמו, שפנה אל המיניסטרוים לעניי פנים בבקשה לתת לו משמרת פקודה בתור רופא. על פי § 3 לחוקים המיוחדים ליהודים שנתאשרו ע”י הרוממות ביום 14 באפריל לשנת 1835 הביא המיניסטר לעניי פנים את הדבר לפני קומיטט המיניסטרוים ועל הצעת הקומיטט בדיון קבלת יהודים שעלו למדרגות מדעיות בהכמת הרפואה למשמרת פקודה, צוה הוד הקיסר בכתב בעצם ידו: „רק בפלכים המערביים בלבד” (не иначе, как в западных губерниях) ¹)

¹) Сбор. пост. т. II 1825—1855. Отд. 1 стр. 935—936, Спб. 1864.

בשעה שכבר יצא חוק מפורש לתת דיפלומים ליהודים, שזכו לתארי כבוד מדעיים ולפטור יהודים כאלה מכסף הגולגולת (ע"פ הסעיפים 191 ו-182 בחוקי המסים שבכרך V והסימנים 79, 80 ו-85 בהוספה לסעיף 833 שבכרך IX) באה לפני הקינט על ידי המיניסטר להשכלת העם שאלה זו ששאלה הנהגת האוניברסיטה הדירפטית: „אם ראוי לתת ליהודים שזכו בתארי כבוד מדעיים דיפלומים על זה ואם אפשר להציע לפטור יהודים כאלה מכסף הגולגולת בזמן שהם מן החייבים במס זה על פי מצבם“, והממלא מקום גנידאל-גוברנאטור של רוסיה החדשה הציע להוציא ממפלגת הסוחרים את הרופא המילד היהודי הדוקטור ראפאלוביץ ¹ לפי פשוטו של דבר היתה שאלת הנהגת האוניברסיטה הדירפטית, שתשובתה מפורשת בספר החוקים דומה לשאלה אחרת, והיא, אם יש לנהוג עם היהודים על פי החוקים הערוכים בעדם? אבל הסינאט הורה בפעם הזאת על פי החוק המפורש. מן המעשים האלה יוכל הקורא להבין בברור, מה קשה היה ליהודים לקנות השכלה כללית ומה היה פריה להם בעולם המעשה, בשעה שמצד אחד הביטו רוב היהודים באיבה אל אחיהם שקנו השכלה, ובשדרות הגבוהות שכצורה הנוצרי—במחלקות האוניברסיטות, כמועצותיהם ובהנהגותיהם—נכשלו בבעלי דעות משובשות וגסות כל כך, שהסתפקו גם אם אפשר להתנחג עם היהודים על פי החוקים הערוכים בפרט, בזמן שהחוקים ההם נערכו ברוח סבלנות.

אחרי אשר תארנו את מצב היהודים בפרקיו העיקריים כפי שהיה לפני שנות הארבעים ואת הנסיונות שלא עלו יפה, שנשתה הממשלה בהפצה להיטיב להם מעט, נעבור אל תקופת יסוד בתי הספר המיוחדים ליהודים ברוסיה, אשר הרימו בפעם אחת את מצבם הרוחני. אבל נחויץ לדעתנו לברור הדברים ושכלולם לתאר בתחלה בקצרה את מצבם הרוחני של היהודים בימים ההם ברוסיה.

היהודים מרגישים צורך במזון רוחני גם בשעה שהם נתונים בתנאים היותר קשים. בהיותם נלחצים מלמעלה ונרדפים מלמטה,

¹ שם כרך II חלק שני.

ביהוד מצד פקירי הממשלה הפולנים, היו היהודים היושבים בפלכי המערב מוצאים תנאים לנפשם רק בלמוד תורתם. אבל שונים ומתנגדים זה לזה היו דרך בני הפלכים המערבים-הצפוניים מדרך בני הפלכים המערביים-הדרומיים. הראשונים היו דבקים בתלמוד ואדוקים בעיקרי הדת ובשמירת היהדות המקובלת, והאחרונים התלו בסוף המאה השמונה עשרה לפתח בקרבם תורה חדשה מכוונת נגד החומרות הרבות במצוות המעשיות¹ אלה ואלה היו נבדלים מיתר בני האדם והרגישו בשאיפותיהם את הנחיצות לספק לעצמם את צרכיהם הרוחניים בדרך זה או זה. בין שתי הכתות האלה, אשר שאפו לחוק את הייחוס הרוחניים בדרך לאומי, עמדה כתה שלישית קטנה במספר מכל אחת מאלה, אשר שאפה להשכלה אירופאית. מובן מאליו, כי בימים שהיו היהודים כמין הנורה מסוגרת עיובה לנפשה, נחשבה ההשכלה למאכל שאסור לנגוע בו, ואוהביה הוצרכו לשעום ממנה בסתר ובוהדות. אותם היהודים שהגיע אליהם במקרה קו אור הופש ומדע היו אנוסים ללמוד לשונות וכל עניני ההשכלה האירופאית בעלות, במרתפים, במקומות שחשבו את עצמם כמותים הרבה או מעט: האשים האלה היו כמין הנורה נסתרה, היו עוסקים במעשיהם במסירת נפש, ולא ידעו על אודותיהם לא אהיהם היהודים ולא שאר בני האדם; הם היו נועדים יחד כמתקשרים, המבקשים עצות כל היום, איך למצוא משען לשאיפותיהם, איך למצוא תהכולות לפקוח עיני בני אמונתם ולהראותם את מקור החיים החדש, אשר נגשו אליו במקרה ואשר שאבו מתוכו בסתר כחות חדשים, הם שמחו לקראת כל חדש; היו בתוכם גם אנשים אשר ידעו על דבר תחיתם הרוחנית של יהודי הארצות האחרות ועל דבר תנועת הזמן—וכל זה הוצרך להסתתר ולהתכסות במחשכים. אנשי הכתה הזאת הוכרחו לקבל שני פנים, להתכחש, לעמוד לימין אהיהם מחוסרי הדעת כנאמנים אתם, כי בזה מצאה ידם לאסוף אל חברתם חברים חדשים, שהגדיל את מהם במספר, להעשות אגודה אחת ולהלחם יחד עם הבערות. בקצת מקומות נוסדו „אוהבי ההשכלה החדשה”—הכרות שלמות של אנשים חדשים, שהיו להן

¹ אין זו הלכה פסוקה ונעלה סכל ספק, שהחמירות היתה מכוונת נגד החומרות במצוות המעשיות, אך בענין שלפנינו אין חלוק בדבר. המתרנס.

יום, שזכו
לת (ע"פ
, 80 ו-85
המיניסטר
הדירפטי:
לומים על
גולת כומן
גינראל-
והורים את
של דבר
מפורשת
היהודים
הואת
להבין
ומה היה
היהודים
שבצורה
—נכשלו
אפשר
שהחוקים
דיים כפי
שנסתה
סוד בתי
אחת את
לתאר
הם
נתונים
מלמטה,

הברים בערים שונות, ועשו מה שעשו בזהירות כל כך מרובה
 והיו כל כך נאמנים למה שקבלו עליהם לעשות, שאחיהם בני
 אמונתם לא הכירו בהם, והנופלים בידי אבותיהם, שמצאו במקרה
 ספרים חרשים נושרים מהיקם, היו יוצאים מן החבורה, בלי הגיד
 שמות בני בריתם. האבות היו ממהרים להשיא בנים, שיצאו לתרבות
 רעה כאלה, ומי שהעמיסו עליו את הרחמים האלה לא היה יכול
 להמיש צוארו מהם על נקלה. אבל התברים הנופלים ההם היו
 יודעים לכסות את הדבר: הם ידעו היטב, כי אם יגלה הסוד, יהי
 כל העמל לריק, וכי בחבורות הצעירים האלה שמון זרע התחיה
 העתידה לבוא ליהודי רוסיה. בראש אחת החבורות אשר כאלה,
 אשר היתה מצודתה פרושה בהרכת מערי החבל המערבי הדרומי,
 עמד איש מיהודי ה"ל, דוקטור רוטינברג שמו, שהיה שוקד על
 עבודתו בקשי עורף וביגיעת נפש ויצד הכורה שיצאו מתוכה אחרי
 כן אנשים, שהפקידה אותם הממשלה למורים בבתי הספר המיוחדים
 ליהודים. ורוטינברג זה בעצמו, אשר לא חדל עד היום הזת לעבוד
 על שדה ההשכלה הרוסית, היה מלמד בימים ההם ימי החושך
 והבערות הרחוקים מאתנו, לצעירי ימים ענינים שונים חנם, ורבים
 העיר לבקש דעת ונתן להם את היכולת להיות לאנשים מועילים
 לעמם. לעסקן היקר הזה עלינו להודות ביהוד על דבר הדוקטורה
 לילינטאל אשר בראשונה רפו ידיו, ואחרי כן חזה לעסוק בתקון
 מצב היהודים ברוסיה והעיר את המיניסטרוים על התנועה הזאת
 שבקרב היהודים, תנועת בקשת ההשכלה המתאמת לרוחה ולדרכה
 של הממשלה בעצמה. אך בזה ידובר אחרי כן. פה הפצנו אך
 להעיר, כי גם בימים ההם, בכל התנאים הקשים שהיו ליהודים
 למכשול, בימי השנאה הכללית והדלתות הנעולות מכל צד, נמצאו
 בקרב היהודים אנשים בעלי שאיפות גבוהות, אשר עשו בסתר מה
 שהיה להם לעשות, והיו בשוחים, כי סף נצחונם לבוא, ואם לא
 מיד, לאתר זמן. הצבור הרוסי, אשר גם עתה אינו מרכה לשים
 לב להייהם הפנימיים של היהודים, לא ידע כמוכן מאומה ממה
 שנעשה בקרבם בעת ההיא, והתנהג עמהם באיכה, ובוה יבואה
 החיון הנפלא, שהטובים שביהודי רוסיה שהיו בעת ההיא נתחנכו
 ברוח האשכנזי ולמדו ספרות אשכנזי וחכמת אשכנזי; אך כל דבר

רוסי היה כמו זה להם. בעניני היום היו להם דברים תמיד אל פולנים ולא אל רוסים; עם הממשלה לא היה להם משא ומתן בדרך ישרה; לענין המסים והארנוניות היה „הקהל“ בא כהם. הספרות הרוסית נתנה את היהודים לקלם ז). הצנור הרוסי היה רחוק מהם מאד, על כן לא יפלא שנתחבבה עליהם ההשכלה האשכנזית. ובכן היו רוב היהודים בראשית שנות הארבעים הולכים בדרכי המון עמם, ומעוט קמץ בהם רדף חרות והשכלה בכל כחו, ובמצב כזה היו בשעה שהתחילה הממשלה לאהוז בתחבולות ממשיות להיטיב את מצבם, והתחילה זאת בהשפעת איש רוס, אשר בודאי יזכרוהו היהודים לטובה כל הימים, הוא המיניסטר אובארוב, אשר שאף והשתדל בכל לב לעשות את היהודים לאזרחים מועילים בארץ.

לא נדע, אם תהי יכולת גמורה בידנו לתאר בשלמותה את תקופת תחיתם הרוחנית של יהודי רוסיה, שמעשי הממשלה הראשונים בדבר יסוד בתי ספר ליהודים נכנסים בה, כי עודנו חסרים לזה איזו תעודות מכתבי בתי הפקידות. אך כל מה שיש בידנו ושאספנו בעמל רב על אודות התקופה הזאת נתאמץ להודיע בשלמות כפי האפשר.²

לפי דעתו של הדר. לילינטאל, שהיה מקורב למיניסטר אובארוב ועובד בכל יום במיניסטרום להשכלה, היה הרעיון להיטיב את מצב היהודים על ידי הפצת השכלה בקרבם לקיסר בעצמו, ודמיניסטר אובארוב השתדל להוציא לפעולה בישרת לבב, ביד חזקה ובשכר טוב. כנראה הכירה הממשלה בעצמה, כי

¹ גם מושקין היה בזה יהודים, כנראה „מתפרש הקסצן“ שלו ועוד מקצת מקיטות, ונוגול, הנוצרי האדוק והדבק בישנות, היה שונא ישראל נמור. המתרגם.

² לבד מהנדסם בקבוצת החוקים והפקודות הנוגעים במיניסטרום להשכלה ובעתוני חו"ל שונים השתמש המחבר—לפי דבריו במקום הזה בפנים הספר שראינו צורך לקצרם קצת—ברשימותיו ובמכתביו של הדר. לילינטאל, שמקצתם נדפסו ומקצתם לא נדפסו ונמסרו לו מאת הדר. רומנברג הנוצר למעלה שהיה מחליף מכתבים עם לילינטאל ושהמציא לילינטאל את כל הידיעות הסטטיסטיות שהביא זה האחרון לפני המיניסטר. גם מזכיר הוא המחבר לטובה את המשנית על בתי הספר ליהודים באודיסא הטרוביץ,

דן מרובה
חיהם בני
במקרה
בלי הגיד
לתרבות
היה יכול
הם היו
מסור, יהי
ע התחיה
כאלה,
הדרומי,
שוקד על
ככה אחרי
המיוחדים
זאת לעבוד
מי החושך
ם, ורבים
מועילים
הדוקטור
וק בתקון
עה הזאת
ה ולדרכה
מפצנו אך
ליהודים
נמצאו
בסתר מה
ואם לא
בה לשום
מה ממה
וח יבואה
א נתהנכו
כל דבה

הפצת ההשכלה האמורה בחוק שנת 1804 (היינו פתיחת בתי הספר הכלליים ליהודיים) לא הביאה לידי תוצאות מועילות כלל, וכי נהיך לכהור בשיטה אחרת והיא, לפתוח בתי ספר מיוחדים ליהודים. הקיסר פקד על המיניסטרוים, שהדבר מוטל עליהם, להקור ולדעת את מצב היהודים בעת ההיא ולהציע לפניו, אחרי אשר יעינו בדבה כראוי, את מהשנותיהם על דבר התחבולות שראוי לאהוז בהן להטבת מצב היהודים. התחבולה הראשונה של המיניסטרוים היתה יסוד קומיטיטים מיוחדים בכל הכל ארץ של גניראל-גוברנאטורה שהותר ליהודים לשבת בו. וששה קומיטיטים כאלה נוסדו בעת ההיא— בחבל הים הבאלטי, בפלכים המערבים-הצפוניים ובפלכים המערבים-הדרומיים, בחבל רוסיה החדשה, ברוסיה הקטנה וברוסיה הלבנה (פלכי מינסק, וויטבסק ומוהיליב). הקומיטיטים היו ועדי אנשים מפקידי הממשלה בהצטרפות יהודים אחרים שנקראו לזה מטעם הממשלה. מטרתם העיקרית היתה לברר באיזה אופן אפשר ליסוד משרת רבנים פלכיים, אך יחד עם זה הושם עליהם להוות דעתם על מצב היהודים בומן ההוא ולהציע את התקנות הנחוצות להטבת מצבם. וזמן נתן לקומיטיטים לכלות את המוטל עליהם עד יאנואר לשנת 1841, ופעולתם היתה לאבן פנה ליותר פעולות הממשלה בענין הזה. כשנתקבלו כל הרצאות הקומיטיטים, נקרא מיד הדוקטור לילינטאל אל המיניסטרוים להשכלת העם והמיניסטור אובארוב נועץ אתו. לפי דברי לילינטאל תאר לו המיניסטור בדברים יוצאים מן חלב את ענים ושפלותם של יהודי רוסיה, ובכל דבר מדבריו הראה הסתכלות וידיעה עמוקה באפיה של אומה זו; בנאום יפה שכח המיניסטור את מהשבתו הגדולה של הקיסר וידבר בהתלהבות על התוצאות הטובות העתידות לצאת ממנה כשתתגשם במעשה, ופניו הבריקו משמחת לבו, לפי עדותו של הדוקטור לילינטאל, בשעה שגלה לפניו את תכנית השנוי שעלה במהשבה לשנות את חי היהודים על ידי יסוד בתי ספר מיוחדים להם. ולילינטאל צוה

שהיה לו להועיל בכיבולותיקה שהיתה תחת ידו ואת ליווינסון רופא באודיסא ואת ראטהוין, שלילינטאל מזכיר שמו פעמים רבות במכתבו לרוזינברג. המתרגם.

להכנס
למען
העתידים
הצעות,
יהודי א
קהלות
את ש
היהודים
ואחרים
הטובות
הקיסר
ההכמים
לחקן א
להביא
כן בא
והדוקט
מביאיר
בני א
לברכת
תהיה
כן חבר
המוסרי
הרע ש
היא ב
רצונו
הארץ
מה נ
בדברי
תמציא

אויאירב

להכנס בחליפת מכתבים עם המפורסמים שבחכמי היהודים שבאשכנז, למען דעת כמה יהודי חו"ל אפשר להפקיד למורים בבתי הספר העתידיים להוסד, וגם לגשת אל העבודות הראשונות לענין עריכת הצעות, תכניות להשערות מעשיות על פי רוח המיניסטר ובהוראתו¹. יהודי אשכנז שמהו מאד על מחשבת ממשלת רוסיה ליסד בתי ספר: קהלות רבות שלחו אגרות תודה על שם קיסר רוסיה והביעו בהן את שמחתן על מחשבתו הגדולה; חכמים וסופרים ידועים מקרב היהודים: יוסט, גייגר, פיליפסון, לוי, מאנהיימר, אויאירבאך ואחרים עמהם מהרו להביע לאובארוכ את רגשי תודתם על המהשבות הטובות שהוא הושב על היהודים. בהרצאת המיניסטר הערוכה אל הקיסר נאמר על אודות זאת: „בכלל קשה לשער את שמחת היהודים החכמים שבשאר הארצות ואת הרושם שעשה עליהם הרעיון הגדול לתקן את היהודים ברוסיה על ידי השכלה. הרשני נא, אדוני הקיסר, להביא פה איזו קטעים מן המכתבים שהובאו לפני בענין זה". אחרי כן באים קטעים ממכתבי הדוקטור אויאירבאך (המטיף הברליני²) והדוקטור פיליפסון (עורך ה„צייט. ד. יודענטומס") והדוקטור לוי מבייאירן. „רצוננו של הקיסר הגדול — כתב אויאירבאך — לתקן את בני אמונתנו בתחבולות טובות ונאמנות כאלה נחשב בעיני כולנו לברכת אלהים שלוחה אלינו פתאום. הקמת המהשבה הגדולה הזאת תהיה תחלת תקופה חדשה בדברי ימי ישראל, וגם התקוה, שאחרי כן תבוא נתינת זכויות אזרחיות לבני עמנו כאין היא לעומת הטובה המוסרית, אשר ישפיע עליהם יסוד בתי הספר. תהיינה סבות המצב הרע שהיהודים נתונים בו איזו שתהיינה, אבל הגדולה שברעותיהם היא בערותם הגסה והתרחקותם מההשכלה האירופאית... בהקמת רצונו של הקיסר הגדול אני רואה קיום ההבטחה המשיחיות: „ומלאה הארץ דעה כמים לים מכמים...“ ופיליפסון כתב: „מה מרומם הרעיון, מה נשגבה התחבולה, שלא היתה כמות לא במסורות דתנו ולא בדברי ימי העמים! אמנם ימצאו לה איזו מכשולים, אבל בשכר זה תמציא לקיסר הגדול אלף אלפי נתינים נאמנים ובעלי בינה. דברי

¹ עיון „צייט. ד. יודענטומס“ 1842 נומר 41.

² אין זה הסופר המפורסם בירטולד אויאירבאך, כי אם אחיו יעקב אויאירבאך, שהיה מטיף מן המטיפים הראשונים ליהודים באשכנז. המתרגם.

הספה
נהוץ
הקיסר
את
בדכה
זו בהן
היתה
נאמרה
היא—
רבים—
הלכנה
אנשים
מטעם
ליסד
דעתם
הטבת
אנארה
משלה
וקטורה
נועץ
חלב
הראה
שבה
על
ופניו
בשעה
הי
צורה

רופא
מכתביו

ימי היהודים האשכנזים ילמדונו מה מהירים הם ללכת לפנים, אם אך יעלו פעם אחת על שדה ההשכלה; ואיזה דבר יבצר מהם אם ימין הקיסר בעצמו וגורל הסדר יורום את הדרך הזה! והדוקטור לוי כתב: יברך ה' את ההתהלה הזאת, העתידה לפאר עוד יותר, אם אפשר, את שם הקיסר האדיר כהיסטוריה של בני האדם ויעיר אליו רגשי תודה וכבוד מכל ישראל. עינו כל היהודים המשכילים מוסבות מכבר צפונה, ואנחנו מקבלים בתמהון וביראת הכבוד את אשר יעשה בימים האחרונים ברוסיה להצלת ישראל.¹⁾ השמחה הכללית הזאת ששמהו כל יהודי תו"ל אות היא, שהבינו את הגדולות הצפונות ליהודים בבתי הספר.

בתחלה השבה ממשלת רוסיה, כנראה מהרצאת אובארוב לפני הקיסר, לקרוא לבני ארצות אחרות ולהפקידם למורים בבתי הספר החדשים, וכבר נתנה עיניה במאתים איש וגם הקרה ודרשה על אודותיהם. אך מדוע נחמה הממשלה על זאת—אם מאשר נודע לה אחרי כן, כי יש בתוך יהודי רוסיה אנשים שקנו השכלה מספקת לפקודת מורים, אם מאשר השבה, שאין זו מן המדה שתהיה השכלה ברוח רוסיה מתפשטת על ידי אשכנזים, אם מאשר יצא לילינטאל מרוסיה—אין אנו יודעים זאת עד היום הזה. קרובה בעינינו ביותר ההשערה הראשונה, כי הממשלה, בשעה שהתחילה בעבודה זו של הפצת השכלה בין היהודים, ידעה את היהודים לא יותר ממה שידע אותם הצבור הרוסי, ועל כן לא עלתה על רוחה, כי יש בתוכם מפלגה שלמה של אנשים שקנו השכלה כללית ורק אחרי כן, כאשר הטילה על לילינטאל לחקור בשעת נסיעתו על אודות יהודים בעלי מדעיים וקבלה מאתו ידיעות בנודון זה ראתה בודאי כי אין צורך לפזר סכומים מיוחדים (מ=15.500 עד 20.000 ר.)²⁾ להוצאות הדרך ולתמיכה למורים באים מהוץ.

הנסיון הראשון ליסד בית ספר עברי, בטרם עוד יצאו

¹⁾ Доп. къ Сборнику пост. по мин. нар. просв. 1863—1864 г. Сиб. 1867 г. О преобразованіи евр. и о мнѣніи по сему предмету за границею. изъ дѣла даварт. нар. просв. за № 80057 отр. 698,699,670.

²⁾ שם עמוד 698.

לפעולה התקנת הכלליות, נעשה בהשתדלות האורה הנכבד ניסן רוזינטאל¹) שבשכילה נצטוו לילינטאל לנסוע עם רוזינטאל לווילנה וליסר בעיר הזאת בית ספר ליהודים. יחד עם זה הוטל עליו להקוה את רוזינטאל ומהשבותיו של הצבור העברי הווילנאי ולשפוט על פי תוצאות ההקירה הזאת באיזה רוזינטאל וכוונות הוצאות יש ליסר את בתי הספר, אם אפשר ללכת בדרכים שנבחרו בענין זה או יהי נחוץ לעשות שנויים בתקנות שאמרו לחקן, לבעבור תהיינה התקנות מתאימות לצרכי הקהלות היהודיות. בפקודת שירינסקי-שאה-מאטוב, מנהל מחלקת השכלת העם, נסע לילינטאל לווילנה. פה נפגש בפעם הראשונה עם אנשים, אשר לא ידע אותם עד כה בלתי אם על פי השמועה לבד. מלבד משפחות אחדות, שנחנכו ברוח תלמודי של בן-מנחם ונקראו בשביל זה „ברלינים“, היו כל יתר היהודים במראיהם משונים מאד בעיני לילינטאל. או הוברר לו, כי הרבה יהיה עליו להלחם עם ההמון הזה בשרם תעלה בידו להבטיחה, כי כונת הממשלה אך לטובה. על יהודי ווילנה אומר לילינטאל כדברים האלה: „בקיאם גדולים הם בתלמוד ובספרות הרבנית, אבל נבערים לגמרי מכל יתר המדעים ולמודי התול הנחוצים בחיים, מלאים דעות משובשות ואמונות הבל ושקועים בתהום הסידות פראית שקשה להבינה וכמעט שאין לשערה“. מאה אנשים נבחרים מעדת היהודים נאספו לשמוע מה מהשבות הממשלה בדבר התקנות: כשנכנס לילינטאל אל בית האספה, הרגיש כי ברה הוא בתוך כל הפנים המשונים האלה. הוא היה, כפי שאמה בלשונה, ה„דייטשל“ היהודי בהכורה שכולה יהודים פולנים. ראש האספה, איש עשיר, אך בעל פנים בלתי נעימים כלל תלמודי גדול אך בלי כל שמץ השכלה, שהיתה השפעתו גדולה על המון העם בגלל עשרו וחסידותו, קדם פני לילינטאל בשם כל הקהל. לילינטאל הגיד לאספה בלשון קצרה את מהשבת הממשלה להיטיב חיי היהודים על ידי השכלה. „המיניקטר אובארוב, אהב היהודים—

¹ אחד מן המשכילים וה„ברלינים“ הראשונים בווילנה, איש אמיד וחפשי בדעותיו, והיה ממכבדיו ותומכיו של רמ"א גינצבורג, ובכלל ראש וראשון למשכיל העיר, ועיון ספר „האורה“ לרא"מ דיק ובספר „דביר“ חלק שני במכתב על דבר ביאתו של מונטיפיורי לווילנה. המתרגם.

אם
הם
אם
דוקטור
יותר,
ועיר
שכילים
גוד את
השמחה
גדולות

אובארוב
בבתי
והדרשה
דודע
השכלה
המדה
מאשר
קרובה
התהילה
דים לא
רוחה,
לית ורק
תו על
ראתה
(20.7.72)

ד' יצאו

г. Сиб.
мету за
отр. 69

אמר לילינטאל—פקד עלי לאמור לכם, שלא תמנעו מלהשתמש במקרה זה, כמו שעשיתם בימי הקיסר אלכסנדר (הראשון), שצירי היהודים שנקראו לבוא אל עיר המלוכה נבדלו בועם. רצונו של המיניסטר הוא, שייסדו היהודים בתי ספר על פי רוח הזמן ודרישותיו, בטרם תהי הממשלה אנוסה להכריחם לעשות כן. ולילינטאל הביע תקותו, כי הקהלה הווילנאית, שהשפעתה רבה כל כך על כל קהלות היהודים שברוסיה תהיה ראשונה למפת להן ובזה תביא ברכה לכל עמה. בני הדור הצעיר, שכבר נגע הרוח הפרוגריסיבי בלבם, וידעו את הלשונות העברית, הרוסית, הפולנית, האשכנזית וגם את הצרפתית, שמהו בקרבם על דברי לילינטאל, אשר השמיע בלשון ברורה ובאומץ לבב. והוקנים ישבו שקועים במחשבות עמוקות: הם ישבו נשענים על מטותיהם המעוטרים בגלוסקאות כסף והחליקו את זקניהם הארוכים והיו כנראה משחוממים על השמועה; בלי דעת מה לחשוב עליה, עד אשר שאל היושב ראש את השאלה הזאת: „דוקטור, הידעת את כוונתיה של הממשלה?—מדרכה עם כל הנוצרים, שאינם מבני הדת היונית, נראה בכרוך, כי הפצה להנהיג אך כנסיה דתית אחת בארץ, לחוק אך את כחה ולא להביא ברכה לנו לעתיד; לצערנו עלינו להודות, כי אנחנו איננו מאמינים הרבה בתקנותיו החדשות של המיניסטר ומביטים אל העתיד לבוא עלינו בדאגה גדולה. לילינטאל אמר אל האספה, כי לא זו העת להתנגד לממשלה, כי ענין יסוד בתי הספר הוא בידי איש, אשר יוציאהו לפעולה על כל פנים, וכל מעשה התנגדות אך ירגיז את הממשלה על היהודים. אתרי כן דרש אהר מחברי האספה מלילינטאל ערובה, שלא תבוא הממשלה להעביר את היהודים על דתם. על זה ענה לילינטאל כדברים האלה: „אתרי אשר נולדתם ברוסיה, הלא ידעתם יותר ממני, כי לא אוכל לתח לכם ערובה מאת הממשלה בשום דבר. רצונו של הקיסר אינו מוגבל ואין למעלה ממנו; יכול הוא לשוב ולקחת היום מה שהבטיח אתמול; הוא מחליף בכל פעם את פקידיו ואת שיטותיהם,—ואיך אוכל אני הגר העני להמציא לכם איזו ערבות? על זאת לא הרשיתי. כל מה שאני יכול להבטיחכם, בחור אהר מבני אמנותם, הוא, שאני לא אצעה גם צעה אהר

למלאות את מחשבת הממשלה, כל זמן שלא תהי בידי ערובה נאמנה, שלא יעשה דבר נגד אמונתנו הקדושה, וכל זמן שלא תהי רשות נתונה ליו לעזוב את משמרתו בכל שעה שארצה, כשיודע לי שאין תנאי זה נשמר, ושנכון אני לשאת כל עלבון מאחי, אם אפר את הנדר, שאני נדר ברגע הקדוש הזה! אך בזה לא נגמר הדבר. אחד מתברי האספה העיר עוד שאלה: גם כי תערוב הממשלה כראוי, שהיא מצדה לא תגע בדתנו, מי זה יערוב לנו, שלא תהרס על ידי הדעות החדשות של ההשכלה, כמו שהיה מחוץ לארץ? אבל גם על שאלה זאת מצא תשובה; הוא הסביר להם, כי אפשר לאחד את דרישות האמונה עם דרישות ההשכלה. עוד היתה לו מלחמה חזקה מצד אחר, מצד המלמדים, אשר ראו בתקנות החדשות סכנה לפרנסתם וכונה להכרית להם כל מקור מהיה. אבל בכל זאת עלתה בידו בעזרת מכתב אנשי העדה, הם הרב גורדון¹, המגיד ר' וואלף (כ"ר יחזקאל פייביל המגיד), רוזינטאל (ניסן הנוכר למעלה), קאצינילינבוגן (רצ"ה) וברוך רינדזונסקי להטות את ראשי הקהלה להסכים להוצאת סכום שנתי של 5100 לבית ספר. אך הדבר לא נתאשר מהר על ידי הגנייראל-גוברנאטור מתסרון בירור, ובין כה נקרא לילינטאל אל הרבנים וראשי הקהל במינסק, אשר חפצו דבר אתו גם הם בענין הזה. לפי עדותו של לילינטאל נראתה בקריאה זו שקראו לו משם, בינתם היתה של אותם היהודים, שידעו בבטחה, כי ההנוך הנכון יוכל לגרש יחד עם התרפה והבוז, אשר שנעו היהודים בימים ההם, גם את עניי הרב. אבל שם, במינסק, נמצאה לו גם מפלגת מתנגדים קשה, אשר לא יכול להטותה מדעתה בכל מענה וסברה. על כל הוכחותיהם של לילינטאל והאנשים המעטים שנמו אחריו, השיבה המפלגה הזאת תשובה אחת לאמור: כל זמן שלא תתן הממלכה ליהודים זכויות אורחים, תהיה ההשכלה להם אך רעה גדולה. בלי השכלה ודעת לא יבזו היהודי לפרנסת סרסרות והלוואה ברבית, וכאמנתם בהשגחה העליונה יכולים הם הוא ובני ביתו להסתפק במועט שיש להם ולמצוא תנומים ושמחה לנפשם בדתם;

¹ לילינטאל "יודישע פאלקסבלאט" 1856 № 36.

אך כשתהיה אתם רוח אחרת על ידי ההשכלה והמדע, ועם זה לא תהיה לו ליהודי כל זכות אורתית, יהיה היהודי אנוס במר נפשו לעזוב את אמונתו, ויהודי ישר לא יוכל להסכים, שיכינו את בנו למצב כזה". שלשה שבועות בלה לילינטאל במינסק בנפש מרה; שם השביעוהו דברי ריב וזלזולים ודבה רעה—בכל התחבולות השתמשו להשפיל כבודו, כדי להשפיל את הנגין, אשר בא שמה להגן עליו. ולא עוד אלא שבשוכו משם לוויילנא ראה, כי גם מפלגת מתנגדיו שבעיר הזאת התחזקו לקראתו אחרי התנגדותם הנמרצה של המינסקים. הכל נהפך הפכה שלמה: הקהלה שבה מדברה אשר הבטיחה ועשתה כל אשר בכחה לעכב בידו של לילינטאל מלהוציא לפעולה את מחשבתו. ידי הפרוגריסיביים המעטים רפו, בראותם, כי כל היגיעות שיוגעו מכקשי טובה אוכזות לריק. להראות עד כמה רחוק רגשותיהם ודעותיהם של המצטים האלה מהשקפותיהם ודאגותיהם של הוקנים, עליו להביא בזה את האגרת אשר ערכו מקצת יהודי ווילנא ובריסק (בריסט), בחפצם להכין ולעורר את לבד אחיהם לדרוש השכלה. ומצד אחר אנו למדים מהאגרת הזאת, שכבר היתה בעת ההיא בתוך יהודי רוסיה מפלגה חזקה ואמיצה, אשר חכתה רק לרמוז שירמזו לה מלמעלה כדי להתחיל במלוכה כבדה זו של הפצת השכלה. כבר הודעו לקוראים, שנוסדו קומיטיטים בכל מקום שהיו בו גיניראל-גובירנאטורים, ואל הקומיטיטים ההם נקראו גם דיפוטאטים יהודים. על כן שלחו „אוהבי ההשכלה" שבווילנא אל כל קהלות היהודים בלשון עברית, את האגרת הזאת.

„אהים יקרים! ההשתדלות הנראה בדרכי הממשלה ביסדה את הקומיטיטים להטבת מצבנו החמרי והרוחני העירה בלבנו ובלכות כל בעלי בינה תשוקה עזה לעשות לטובת בני אמונתנו, והתפיץ להועיל לתחיתם הרוחנית מעורר את כל איש ישר האוהב אהבה עזה את בני אמונתו, להודות לאל עליון על זה ולכרך מקרב לב את אדונינו הקיסר, אשר פקח עיניו, עיני אב משוטטות בחסד על כל אחד מנתיניו, גם על רוע מצב היהודים, והגהו מבקש להיטיב להם על ידי יסוד בתי ספר, שיהיו מנהלים אותם בדרך החכמה והאישר. ובכך הגיעה העת לרפא את פצעינו הקשים והזבים דם,

נשמע סוף סוף קול השלום הקורא גם אלינו והמצוה אותנו לנער
 מעלינו את הקנאות (פאנאטיזם) מכל המינים ואת התקות הדמיוניות,
 המתנגדות לדת, ולשאוף דעת והשתלמות. מי לא ישמה על זה?
 מי לא יתחמם לאור השמש בצאתו? מי משוחרי חכמה בסתר לא
 יצא עתה בגלוי ולא ילהם על כבודה וזכותה, בעודו נשען על
 הסדי אדוני הקיסר? כל מי שיודע למשוך בשבט סופר
 ולעמוד קוממות במקדש החכמה, כל מי שנאמן בכל נפש
 לאלהיו, למלכו ולעמו, כל מי שמודה בקדושת התורה ומוקיר
 טובת בני אמונתו—מי מכל אלה, אנהנו שואלים, יוכל להביט
 בדממה על הדבר הנעשה בלי השתתף בדבר בפועל?—רגשי
 הקודש האלה, המעוררים כל לב לפעולה, העירו גם אותנו חברי
 הקהלה הווילנאית, וכשנתפרסמה הפקודה, השיבנו אל לבנו, כי
 זה הדרך האחד ליהודי רוסיה להגיע בו לרום מדרגת ההתפתחות,
 ושמחנו שמחה גדולה. ברעתנו את גודל הרגע הזה אנהנו נאספים
 להועץ ועורכים תפלה בעד קיסרנו ניקולאי הראשון והמיניסטר אשר
 לו וכל ארץ מולדתנו ונשבעים נאהבתנו לאמונתנו ובשם אלהי
 קדשנו לבלתי סור משאיפותינו להגדיל כבוד היהודים ולהסיר את
 כל הסרונותיהם ומאחדים את כחותינו להקור את מקורי הרעה
 ולבקש תהבולות מתאימות להפצנו, לרוח הזמן ולרוח הממשלה
 ומסוגלות להשכיך בתוכנו השכלה ומדע ולגרש חשכת הבערות".
 אחרי כן מבארים הם אוהבי ההשכלה, מה הם מקורי הרעה.
 המקור הראשון הוא, לפי דעתם, הסרון אנשים ראויים לעמוד
 בראש העם. תחת מורי הקדמונים, אשר היו גדולים בתורה
 ובחכמה ופרקליטים ליהודים לפני הממשלות והעמים, קמו רבנים
 שאינם יודעים מאומה במדעי תול, ומתוך שאין להם בעולמם אלא
 הלכה ופלפול הם דואגים מעט מאד ליתר עניני עמם. להסיר
 את הרעה הזאת יועצים אוהבי ההשכלה ליסד בית ספר דתי בדמות
 בית מדרש הרבנים שנפאדוא או בדמות הסימינאריות שבהולאנד
 ובגרמניה, אשר ילמדו שם גם למודי תול, למען יהיו התלמידים
 היוצאים משם רבנים וראשי עם מתאימים במדעיהם יותר לרוח הזמן.
 לפי שעה הם יועצים לקרוא לרבנים מארצות אחרות, למען יהיו
 לועד מנהיג עניני הדת והקהלות של יהודי רוסיה (קונסיסטוריה).

המקור השני הוא שיטת החנוך הרעה, הנתונה בידי מלמדים נבערים מדעת, המלמדים את הנערים אך גמרא בהסברה ז'ארגונית, בבלי דעת גם את התנ"ך, והמפיצים הושך תחת אור בעבודתם. נגד הרעה הזאת הם מציעים באגרת הזאת ליסד בלי התמהמה בתי ספר טובים בכל מהוו, בדמות בתי הספר שבאודיסה ושברוגה, ולהורות בהם על פי שיטת למוד הגונה. בתי הספר האלה צריכות להיות מעברות לבתי מדרש הרבנים או לבתי למוד מלאכות שונות. המקור הרע השלישי הוא החסידות, שהשפעתה על ההמון היהודי קשה לו, לפי שהוא כתרים לאמונות הבל וגזרות חרם על כל מה שיש בו תועלת מוסרית לעם. הם יועצים להלחם בהוקה עם החסידות לכלתי שמוע למוריה ולרדוף את השיטה הדתית הזאת. העצות האלה נתקבלו כתהכולות טובות מאד לא רק על ידי אספת „אוהבי ההשכלה“, שהיו בה 45 איש, כי אם גם על ידי הדוקטור לילינטאל והצינזור הווילנאי טוגינדהולד. אחרי הצעה זאת קוראים הם „אוהבי ההשכלה החדשה“ אל כל משכילי עמם להיות להם לעזר במלהמתם עם הבערות. וסוף האגרת היא: „אל תתמהמהו! אספו את כל משכילי עירכם, יצאו נא מחבורותיהן המסוגרות ואל ישתמשו מפני פחד שוא, ישמיעו נא באומץ לבם, כי מבקשים הם הרות רוחנית ליהודים.“ מקהלת בריסק הציעו: להייב את היהודים ללבוש בגדי אירופה, להפריעם מנשואי בוסר עד שיתנו ערובה, כי יש לנישאים במה להתפרנס, ללמד את התינוקות על פי ספרים שתבוא עליהם הסכמת הועד הרבנים (קונסיסטוריה), לאסור את למוד התלמוד בכל בתי הספר חוץ מבתי מדרש הרבנים ולבטל את „התנורים“ שבבתי המדרש, המושכים אליהם המוני חסידים בלילות החורף הארוכים; כי התנורים היו למרכזים להם, להפיץ את תורתם משם.

אלה הרעיונות והרגשות, שהיו שוררים בימים ההם במפלגות היהודים. האדוקים בנושנות דאגו רק שמא יעבירו את העם על דתו, גם שאלת שווי הזכויות היתה תלויה בעיניהם באמונה, באמנם, כי השכלה בלי שווי זכויות מביאה לידי המרה. יש להורות, כי היה חלק גדול של אמת בדאגותיה של מפלגה זו. היא לא יכלה לראות בשאיפת הממשלה להפיץ השכלה כונה להיטיב את מצבם התמרי של היהודים, לפי שההשכלה בעצמה לא יכלה לפעול כזאת, כל

זמן שהיו החוקים המגבילים המרוששים את העם כולם בתקפם, כי החוקים ההם היו סבותיה העיקריות של עניות העם. כעם בעל נסיון הביטו היהודים מיד, כי ההמון הרב בעניו לא יוכל לשלוח את בניו, הנחוצים לעזרה חמרית בבית, אל בתי ספר שונים, בשביל שכר מוטל בספק, העתיד לבוא לימים רחוקים. גם היה להם על מה לסמוך בסברה זו, לפי שהוכיות, שניתנו ליהודים בשביל השכלתם לא היו נמסרות להם על נקלה בחיים, אף על פי שנאמרו בחוקים בפירושו. בשעה שהממשלה השתדלה כל כך לשנות חיי היהודים לטובה על ידי ההשכלה, עלה במחשבה לפניו בהשתדלות הגראף קאנקרין, המיניסטר שעל הכספים, לכוון קולוניות עובדי אדמה יהודים בסיביר; אך כאשר נתקבלו מכתבי בקשה רבים מאד מיהודים שרצו לזכות בזה וכבר הכינו את נפשם לצאת שמה, נדחו כולם כאחד מטעמים שלא נודעו, ורק כאשר עלתה בידי יהודית עניה אחת מן הנכונות לצאת לסיביר למסור כתב בקשה לידי הקיבוץ בעצמו על דבר הרעה הנאה על ביתה, אשר הרוששה על ידי התקוות וההכנות לשנוי המקום, יצאה פקודה להעביר את כל בני הבתים, שנכנו לצאת ממקומם לסיביר, אל פלך חרסון¹. וכאותה שעה, בעת אשר נוספו קומיטיטים וקומיסיות, והמשלה שלחה — כמו שיבואר למטה — את לילינטאל לעבור בערי התחום, להרגיע את לבבות היהודים ולהבטיחם, כי הממשלה רוצה בטובתם בלבב שלם, יצאה גזרת שנת 1843 להוציא את היהודים מתוך רצועת הגבול של 50 תחומים (וויססאות), והגזרה הזאת הביאה רעה גדולה על המון יהודים. ונגזרה גזרה זו בעת אשר קהלות יהודיות בהו"ל היו נכונות להגיש לקיסר רוסיה, לאות תודה על שקידתו להוטיב ליהודים ולהפיץ השכלה ביניהם, ציור היסטורי גדול, אשר עשה בפקודתם הפרופיסור אופינהיים בפראנקפורט דמיין, והוא „אור יום חדש ליהודי רוסיה“.

אחד מכותבי ההיסטוריה היהודית אומר על הסתירה הזאת שבדרכי הממשלה עם היהודים כדברים האלה: „אך כל התקוות

¹ עיין מכתבי לילינטאל ב„יוד. פאלקבלאטט“ לשנת 1856 נומר 32 בשם „מיינע רייזען אין רוסלאנד“, ובעתון „צייטונג“ לשנת 1842 נומר 18.

ים נבערים
בית, בכלי
נגד הרעה
ספר טובים
ורות בהם
ות מעברות
מקור הרע
שה לו, לפי
ש בו תועלת
גלתי שמוע
ה נתקבלו
ההשכלה,
אל והצינור
ה השכלה
לחמתם עם
ל משכילי
פחד שוא,
ליהודים.
אירופה,
שאים במה
יהם הסכמת
בכל בתי
שב, בתי
הארוכים;

במפלגות
על דתו,
אמרם, כי
כי היה
לה לראות
גם החמרי
זאת, כל

היפות והמתשבות הנעימות האלה (של יסוד בתי הספר ליהודים) הועבו פתאום, כאשר הביאה הפקודה שנתנה במאי לשנת 1843 רעה גדולה על יושבי הגבול המערבי והוכיחה עוד הפעם ליהודים שברוסיה, כי אין להם לקוות לזכויות אדם. עיני כל פנו בדמעות המלה אל המקום, אשר מאות אלפי אנשים עזבו את בתיהם ואת קברות אבותיהם על מנת לעבור אל מדבריות אחרים של רוסיה, אל מקום שלא יוכלו למצוא מחיה לנפשם. היהודים יושבי הגבול הראו אומץ לבב יותר ממה שהיה אפשר לחשוב עליהם: הם הודיעו כי לא יצאו ממקומם, עד אשר יוציאו ביד הזקה. כל אירופה התעוררה כאיש אחד, הרבה קהלות אשכנזיות וגם מלכי-ארצות אחדים טענו לאומללים ההם, ואצילי אנגליה דברו עם הקיסר בענין זה בימי שבתו שם¹. בשעת מעשים כאלה היו להם ליהודים טעמים מספיקים שלא להאמין לכל הבטחותיו של לילינטאל ולא עוד אלא שבעת ההיא השבו מחוץ לארץ לדבר ברור, שמטרת הממשלה ביסוד בתי הספר היתה להעביר את היהודים על דתם, ובלי ספק ידעו גם יהודי רוסיה, שכך דעת אהיהם שבחוץ לארץ, והם השבו תמיד, כי שם, במרחק, יודעים מה שיעשה ברוסיה יותר, ממה שיודעים בתוך רוסיה בעצמה. אמנם אחרי כן התברר, כי השערה זו היתה שקר גמור², אך לפני פתיחת בתי הספר היו היהודים הנבהלים על ידי הגורות החדשות נוטים לראות בדעה זו של אהיהם שבחו"ל עדות נאמנה, כי לא על חנם הם דואגים מפני כוננת הממשלה. זה הדבר, אשר בכל מקום היו רוב היהודים יראים מפני הפצת הדת הנוצרית ביניהם על ידי בתי הספר, והמיניסטר אובארוב הוצרך להבטיחם, כי לא כן הוא. בהיותו בווארשה בשנת 1843 התאמץ לחזק ידי היהודים והבטיחם, כי מהשבות הקיסר מכוונת אך לתת להם השכלה מתאמת לאמונתם, ואין בזה כל רעיון של העברה על דת³. אבל יהודי חו"ל לא חדלו לחשוב גם אחרי כן, כי אובארוב מביע רק את אשר בלבו, וכתבי ההיסטוריה היהודית שבהם, אומרים בפרוש, בדברם על תקופת יסוד בתי הספר, כי מטרת הבתים

¹ ניייערע געשיכטע דער איוראעליטען, יוסט. ברלין 1847 עמוד 51.

² מהאמור למטה מכיר, שעל כל פנים לא שקר גמור היתה. המתרגם.

³ ניייערע געשיכטע דער איוראעליטען. יוסט, ברלין 1847 312.

האלה היתה להפוך את יהודי רוסיה לנוצרים. ואם היה הדבר הזה ברור כל כך בעיני יהודי-רו"ל, הלא אין לתמוה כלל, שהיתה כן גם דעת היהודים המחזיקים בנושנות שברוסיה, אשר התעוררו בעת ההיא על ידי הגזרות החדשות, כאיש אשר יעור משנה ליטארגית, ואולי כפעם הראשונה בימי חייהם שמו אז לבם לאחריתם. אולם אפשר שהיה להם ליהודים עוד יסוד אחד לדאגותיהם: אפשר שידעו את כתב הרצאתו של אוכארוב המוכא למטה ומצאו בו על פי פירושם כונה מתאמת למה שהשירו בו.

ומצד אחר אין לכתור, כי גם אוהבי ההשכלה היו נמהרים מאד במעשיהם. אמת הדבר, שאחרי מלחמה פנימית שנמשכה ימים רבים בסתר, היו נחוצין למפלגה זו להביע רוחה בגלוי ולהתודע לממשלה, והממשלה הפצה בעת ההיא לדעת, אם יש איזו דרישת השכלה בקרב היהודים. אבל יש להודות, כי בהודיעם בגלוי, שרצונם לבטל את כל מה שהיה יקר כל כך ליהודים, בצאתם למלחמה גלויה על אחיהם ובהביעם תקותם להרוס ביד רמה בעזרת הממשלה, את כל אשר לא יכלו יתר היהודים לעזוב ברצונם, דחו בעצמם כשתי ידיהם את כל המון העם מעליהם, כי היו בעיני ההמון כאחים ופושעים, שקששו וגמרו למסור את כל עמם בידי הממשלה (האורבת לו לקחת את נשמתו). טעם הדבר, שאוהבי ההשכלה גלו את כל לבם בלי הרר בדבריהם, מתכאר היטב מצד הפסיכולוגיה: ימים רבים היו אנוסים להסתר במחבואים עם ההשכלה שלהם, לא ערבו את לבנם להודיע גם סוד היותם, ועל כן בכוא עתם, כאשר ידעו כי ימצאו משען להם, גדלה תשוקתם להתיצב קוממיות ולהראות, כי יש בהכל המערבי-הצפוני איזה ערך גם להם, וכי גם הם כה פועל. כל זה נכון. אבל אוהבי ההשכלה שבחבל המערבי-הדרומי השכילו מהם לעשות: בדעתם, כי הממשלה הפצה לדעת, אם יש בתוך היהודים אנשים, שמהשבותיה בדבר ההשכלה טובות בעיניהם, נעשו אגודה אחת והודיעו זאת ללילינטאל; ואל האדוקים בנושנות התקרבו יותר מכראשונה והפיצו ביניהם שמועות טובות על לילינטאל ועל מחשבות הממשלה. מחכמה עשו כן „אוהבי ההשכלה" שבחבל המערבי-הדרומי, כי בזה שלא העירו עליהם חמת ההמון הועילו לקרב קץ המשא והמתן בענין זה. הם נגשו אל משרתם בדרך

ליהודים)

1848

נת

ליהודים

בדמעות

הם ואת

רוסיה, אל

בול הראו

וודיעו כי

התעוררה

ידים טענו

זה בימי

מספיקים

א שבעת

ביסוד בתי

ידעו גם

גו תמיד,

שיודעים

זו היתה

בהלים על

שבהו"ל

ממשלה. זה

פצת הדת

יב הוצרך

התאמץ

אך לתת

העברה על

י אוכארוב

הם, אומרים

דת הבתים

1 עמוד 51

תה. המתרגם.

312 1

ישרה: מה שהודיעו אוהביהם הצפונים לקהלות היהודים הודיעו
 על ידי לילינטאל לממשלה: מכתבים חשובים מאד בתכנם נוהגתם לדור
 לדינו, מכתבים על הטבת מצב היהודים שנערכו על ידי אול הקיסר
 השכלה מאותם שבמערב הדרומי, ויש להודות, שהם בחרו אך
 הדרך המועילה יותר להשגת המטרה ועשו את שלהם בלי חתר נמרצת
 ושואן. אפשר שחלוק זה שבין אוהבי ההשכלה הצפונים והדרומיים רק י
 יסודו באפים השונה של ה"וואלינים" וה"ליטאים": הליטאים החשקה ע
 להעמיק חשוב בדבר —, אבל גם בשעה שהם פונים אל המקר אותו,
 השני שמנגד לעבר ששאפו אליו בראשונה, הם מרחיקים ללבאמונה גם
 מאד, והוואלינים שלווים ומתונים יותר בכל מעשיהם. אבל אם הרע
 שמתוך שהיה להם לאוהבי ההשכלה המערבים-הצפונים עסק גם נסקנים מ
 עם ליטאים כמוהם, שרק בתהבולות קשות היה אפשר להשגל עומק ב
 עליהם, בחרו למו בדרכים קשים כאלה. אם כך היה מעשה, אצל דבר
 להצדיקם מעט, אף על פי שאין להסכים לסברה זו, שתצא תוהויהודים בכ
 על ידי איום של רדיפות, בזמן שהתורה הנרדפת חביבה מאד שנים התאמ
 בעליה, והם נאמנים לה בכל לב ובכל נפש.

אך אם כה ואם כה, ולילינטאל יצא מוילנא סר וזעף
 שיצא ממינסק. עזוב ומושפל כאיש אשר הפץ למכור את עמו
 יצא לילינטאל פטרבורגה ויבקש מאת הממשלה לתמוך את
 ההשכלה", שכבר היה מספרם לא מעט, והם הוצרכו לבתי
 מסודרים. בבואו בפעם הראשונה, אתרי שובו מוילנא, לפני המינים
 אובארו, הגיד לו במעמדו של הנסיך דונדוקוב-קורסאקוב, ה
 גליל הלמודים הפטרבורגני, את כל אשר התבונן ואת השקפות
 של מפלגות יהודיות שונות על מעשה הממשלה, והעיר, כי ב
 אין היהודים מאמינים בו, באשר הוא בן ארץ אחרת, וביתוד, מא
 בגלוי עוד לא עשתה הממשלה מאומה בזה; גם את חשדנותה
 מפלגת האדוקים בנושטת לא כחד, ומעשי "אוהבי ההשכלה החדש
 הודיע בהתלהבות. הנסיך דונדוקוב-קורסאקוב קרא אתרי שמעו
 דברי לילינטאל "il faut soutenir les bienveillans"

(1) מכתב "מגיד ישועה" מאת לילינטאל אל יהודי ווילנא, נדפס
 "מכתב עברית" וויען.

(1) בירושלים
 (2) הקיסר ניקסר בעלי האחוה היסטורית,

הודיעו תכנם נוחתמוך לדורשי טוב) והמיניסטר הבטיח ללילינטאל לערוך כתב הרצאה ידי אצל הקיסר ברוח הדברים אשר שמע מפיו. אך בטרם נביא את הרצאת אונארוכ, שהביאה לידי מעשים בלי חתר נמרצים, עלינו להודיע על דבר הרצאה אחרת שלו, שבה גם והדרומונם רק יסודות עיקריים להשכלת היהודים, אבל יוצאה מתוכה גם שאים השקפה עמוקה מאד ומלאה אהבת הבריות על הענין הזה, אשר אל המקר אותו, אם גם לא בדיוק גמור, אך על כל פנים בשום לב חיקים לבאמונה גמורה.

אבל אם הרעיון הראשון והראשי, שכל הרצאה תלויה בו ושהרכה עסק גם נסקנים מדיניים אינם מתבוננים בו כלל, מעיד גם הוא בעצמו שר להשעל עומק בינתו של אונארוכ, שראה את החבור הגדול שבין השאלה מעשה, אצל דבר השכלת היהודים ובין „השאלה הגדולה על אודות שתצא תורה יהודים בכלל“. הוא אומר בהרצאתו, כי בתקופה של הרכה מאות בה מאד שנים התאמצו ממשלות אירופה לפתור את שאלת היהודים „ברדיפות וכמנשי חמם מכל המינים“. אך את הדרך הזה כבר עזבו, ועתה פנו אל תחבולות חמלה „והוכחות ההגיון הבריאי“. אחרי כן הוא מוסף: כמרומה לי, שהגיעה התקופה האחרונה הזאת גם לנו; אין עמים נשמדים, ביהוד לא ישמד אותו העם, שתהלת ההיסטוריה החדשה שלו היא בתחתית גולגלתא⁽¹⁾, אך אפשר להביא עמים עד השפלה שבמדרגות המוסריות ועל המדרגה הזאת מוצאים את היהודים בעת הזאת מעשי הממשלה הטובה שהיא אומרת לעשות להם⁽²⁾. כאן שואל המיניסטר, אם אפשר לשפר דרכי היהודים על ידיהם בעצמם ולהקטין בזה לכל הפחות את התהום המבדיל ביניהם ובין העולם כולו. הוא משיב, כי אפשר הדבר, ומשער, כי כלי הפך מועיל מאד בידי הממשלה להגיע למטרתה יוכל להיות חנוך הדור החדש, ומסברה זו הוא בא לידי המסקנה, כי נחוץ ליסד בתי

(1) גולגולתא (גולגתא בפי העמים), הוא מקום מיתת בית דין בירושלים בימי הורדוס השני ופילאטוס, והכונה מבוארת. המתרגם.

(2) אם המיניסטר לא הרגיש, כי מצבם המוסרי של היהודים בימי הקיסר ניקולי הראשון, היה על כל פנים לא רע ממצבם המוסרי של רוב בעלי האחוות ועבדיהם ופקירי הממשלה, לא יפלא הדבר בעיני בעל השקפה היסטורית, אך כנראה לא הרגיש מאת גם המחבר, וזאת פליאה גדולה. המתרגם.

ספר ליהודים. המיניסטר מעיר אהרי כן, כי בכל שפלותם הרוחנית של היהודים, תראה בנייהם "שקידה גדולה לשנות את עצמם למטובה", אפס כי שקידה זו אך רוח דתי לה לבד, לפי שהיסוד השכלי והיסוד הדתי מחוברים מאד אצלם. "הטובים שביהודים" אומר המיניסטר "מרגישים, כי אחת מסבותיה העיקריות של שפלותם צפונה בפירוש המעוקל שהם מפרשים את מסורותיהם הדתיות, הם (הטובים שביהודים) יודעים, כי יהד עם מקורו רעו אחרים השחית ומשחית התלמוד את בני אמונתם, אך בשום מקום אין השפעת התלמוד חוקה כל כך, כמו אצלנו במלכות פולין לפי שבשום מקום אין הבערות מושלת בקרב היהודים כל כך. אף ההשפעה הזאת אפשר להסיר רק על ידי ההשכלה, והטמטט של אינלה אלא לפעול ברוח החבורה הקטנה הזאת שהיא הטובים שביהודים לתמוך בידם ולתת להם בתקנותיה את הכח המכריע הראוי. יוצא מזה, שתקון דרכי הלמוד ליהודים הוא גם זקוק השקפותיהם הדתיות, וכן להפך". מהרעיון הזה על דבר ההשפעה שההשכלה והדת משפיעים זו על זו מוכיח המיניסטר עוד, שנתוצה התאמת מעשי המיניסטרוים שעל ההשכלה עם מעשי המיניסטרוים של ענינים הפנימיים בדבר הנהגת עניניהם הדתיים והאדמיניסטראטיביים של היהודים, ונתין לקבוע כלליים מיוחדים בפעולת שני המיניסטרוים האלה וביתוסיהם זה לזה בעניני היהודים. ולא רק בענין זה בלבד ראה המיניסטר את החבורה כי אם עוד בדברים הרבה. הוא מוכיח גם את היחס אל חוקי שנת 1835 (על דבר נתינת פקודה ליהודים שגמרו שעורי תורת הרפואה) ושואל גם שאלה זו: אם קצבת הסכומים הנתונים למיניסטרוים בשביל הפצת השכלה בתוך היהודים והתאמת יתה מקצועות הממשלה הנוגעים בעניניהם הדתיים ובתקוני מצבם האזרחי קודמות בזמן ליסוד בתי ספר או צריכות להתפתח יהיו ולהולך למטרה אחת (содѣйствовать одному)? מלבד זאת ראה המיניסטר מראש גם את האפשרויות, שלא ימלאו כראוי את התקנת שהוא מתקין, כנראה מהדברים האלה שהוא מוסק בזהירות: אם רק יבינו השלטונים הפלכיים המקומיים את רצון הקיסר בשלמותו ויעזו לנו בדבה הקשה הזה עזם ישם ומעשי

בלשון
הזה:
תגדלנו
האל
הממ
להתאי
מעשי
בעליה
והיה
אשר
ובאמת
עם הס
היהודי
הזה,
יפלא,
ולאגן
היהודים
הרעיון
מחפצם
(есть)
בגלל
מתאים
הגמרא
בתי
ולנמוכי
או חמ
המהלק
האלה
просв
1.

בלשון יותר ברורה הוא מביע זאת במקום אחר בכתב ההרצאה
 הזו: אפשר לאמור בודאות, כי מדת המעשה ואמתות ההתלשט
 תגדלנה במדה שהמשתתפים בעבודה זו יעמיקו בכל השאלות
 האלה המחוברות חבור גמור עם יתר פקודות
 הממשלה¹⁾ כללו של דבר, בכל ההרצאה נראה ההשתדלות
 להתאים את מעשי הממשלה בדבר השכלת היהודים עם יתר
 מעשי הממשלה בעניני היהודים, והשתדלות הזאת מעידה על
 בעליה, שהיתה לו השכלת היהודים דבר שעיין בו ימים רבים,
 והיה בטוח בתועלתו ובהזקתו, ואחרי החקירות והבדיקות הרבות
 אשר חקר ובדק, ולא דאג אלא מפני השפעות מפריעות מן הצד.
 ובאמת יגע אובארוכ הרבה על זה, כי החליף מכתבים ימים רבים
 עם חכמים מבני הארצות האחרות ואסף גם בעצמו ידיעות מהיי
 היהודים הפנימיים והעמים ובכל השאלות שנתעוררו בדבר הקשה
 הזה, בשנוי חייו הפנימיים של עם שמספרו עולה למיליונים, ולא
 יפלא, כי הפץ ליסד היטב את הדבה אשה עמל בו כל כך,
 ולהגן עליו מפני השפעות מזיקים.

המכשול הראשון, אשר התנגף בו אובארוכ בחקרו בשאלת
 היהודים, היו הרבנים, אשר, לפי דעתו, הם מחזיקים בעם את
 הרעיון, כי נחוץ ללמוד אך את התלמוד לבד, מאהבת בצעם,
 מהפצם להחזיק בהכנסותיהם, בשכר „עבודת הכהונה“ (совершенство
 1) ие требъ וההוראה והם „מתנגדים בכל כחם להנהגת ההשכלה“.
 בגלל זה הוא מציע למנות יהודים מתו"ל לרבנים פלכיים, — וזה
 מתאים לדברי „אוהבי ההשכלה“ מווילנה — יועץ לבטל את למוד
 הגמרא בכל בתי הספר חוץ מאותם שיתלמדו בהם להיות רבנים.
 בתי הספר צריכים להחלק, לפי תכניתו של אובארוכ, לגבוהים
 ולנמוכים. הגבוהים יוסדו בכל הערים הפלכיות ויהיו בעלי ארבע
 או חמש מחלקות ויתאימו ברב שיעוריהם לשיעורי ארבע או חמש
 המחלקות הראשונות שבגימנאזיות. מעט מעט יכניסו בבתי הספר
 האלה שנויים נחוצים, עד שיוכלו לשמש לבתי מעבר אל בתי

¹⁾ Дополнение къ Сборн. постановл. по мин. нар. просв
 1803—1864 г. Сиб. 1867 г. Докладъ стр. 700,701,702 и 711.

הספר הבינונים והגבוהים הכלליים שבארץ הקיסריות. ובתי ספר למתחילים יפתחו מעט מעט בערים המהוות במדה שימשכו היהודים אהרי הממשלה להאמין במהשבותיה הטובות ובמדה שתשיג יד המיניסטרום להוציא על הדבר הזה. בתי הספר האלה צריכים ברכות הימים לשמש ליהודים תחת בתי הספר הפרטים שלהם (ההדרים). למורים יפקדו או רבנים מבני תו"ל או משכילים ידועים מיהודי רוסיה. גם נחיצות ההשכלה לנשים נזכרת בהרצאה זו, אבל דבר זה נדחה לפי שעה.

השובים ביותר לשים לב עליהם אותם המקומות בהרצאה זו, אשר ידובר בהם על התקנות המכוונות נגד התלמוד ועל התקנות לנטוע בתוך היהודים את העיקר הכללי של האזרחות. לבטול התלמוד מציע המיניסטרום להנהיג בתור למוד קבוע את הלשון העברית, וזה טעמו ונימוקו. התלמוד הוא, לפי דעתו, קבוצת מסורות מתנגדות לפשוטן של מקרא, ולפי שיהד עם זה הוא גם מיוסד על המקרא וצריך להביא ראיות ממנו, הוא סומך דבריו במקומות רבים על פסוקים שאינם נמצאים כלל במקרא. על כן נכבד הוא למוד המקרא על פי דקדוק הלשון העברית, לפי שמתוכו ילמדו להסר כל אמונות הבל בתלמוד. רעיונו היסודי של המיניסטרום הוא, כי התלמוד בנטותו מן התורה הכתובה מתעה את היהודים ומביא כתובים שלא נכתבו בתורה מעולם. אבל מכאן אנו למדים, שלא הבין המיניסטרום מה שאמרו לו "אוהבי ההשכלה". לא התלמוד הוא מקור אמונת הבל שונות, כי אם הדעה שנשרשה על אודותנו, שהוא ספר חוקים שנגמר כולו, ושהלכותנו הלכות קבועות לעד, שאין לשנות בהן דבר, היא שעשתה אותו לתלמוד נחוצ לכל יהודי ואת כל תכנו בלי הבדל בין דבר לדבר, לחוקי חיים עיקריים. ו"אוהבי ההשכלה החדשה" ראו בלשון העברית תחבולה טובה להפיץ דעות בקורת ופילוסופיה על ידי ספרי המחקר הנמצאים בה, שעל פיהן יבורר ערכו הנכון של התלמוד, בתור ספר שלא כל מה שנאמר בו הלכה למעשה היא, ולא כל הלכותיו קבועות לעד. הרעיון הזה לא נקלט בשלמותו בלבו של המיניסטרום, אף על פי שממקומות אחרים נראה, שהוא מתקרב אל עיקרו של רעיון זה. הוא לא ידע את היחס האמתי שבין התלמוד ובין המקרא.

מהשקפתו המשובשת של אונארוב על התלמוד יצאה לו שאלה חדשה, והיא: אם ראוי לפרסם, כי בתי הספר נועדים לבטל בהשפעתם את השפעת התלמוד? הוא משיב, כי אין לפרסם זאת, ואומר אחרי באור טעמו ונמוקו כדברים האלה: „על פי הרעיון הזה הושאר בבתי הספר האודיסאי והקיישינובי והריגאי מפני מראית העין (для виду) למוד מקצת התלמוד, בשעה שבאמת הורחק הלמוד (שנכתי הספר האלה) מרוח התלמודיים לגמרי, עד שזקני היהודים אומרים: „בתי הספר האלה יפים הם, רוחם רוח יהודי גמור, והלמוד מביא „לידי נוצריות“; לשיטתם של האדוקים בדעותיהם המשובשות ובהבלי אמונתם של היהודים פירוש המלים האלה הוא: „הלמוד בבתי הספר החדשים עתידה לבטל מעט מעט בקרב היהודים את קנאות ההתפרדות (השרטוט בגוף הכתב של המיניסטר: фанатизмъ разбѣдиненія) ולנמוע בהם את העיקר הכללי (גם שרטוט זה בגוף הכתב) של האזרחיות“. לענין זה, — מוסף המיניסטר — אין דבריהם טעות בידם, כי כלום אין אמונת הצלב הסמל היותר טהור של אזרחיות משותפת לעולם כולו?“ הקימה הסכים להרצאה זו ורשם על גוף הכתב: „הטעמים נכונים“ (Основанія спра-¹ ведливбы) הרעיון היסודי שבהרצאת המיניסטר מוכיח, כי רוצה היה בכל לבו בתקנתם מצד היהודים על ידי שנוי הנוכח הכללי, כי חקר את הדבר בלבב שלם ומכל צד והפץ באמת להוציא את היהודים מן השפלות המוסרית, שהמעשים ההיסטוריים הורידום אליה; אך בפרטים אין לכהד, שלא יכול להתרומם כל צרכו מעל לדעות המשובשות שהיו מקובלות בימיו, וגם הוא חשב, כי הבלי אמונת התלמוד הם סבת שפלותם של היהודים וכי ההשכלה עתידה להכניס את היהודים תחת כנפי אמונת הצלב, או במלים אחרות, כי יסודי היהדות וגם בתי הספר החדשים של היהודים (בלשונו: новоюдейскія школы) מתנגדים ליסוד האזרחיות המשותפת לעולם כולו. אנהנו נוטים יותר להאמין, כי בדבריו אלה נתכוון אונארוב לצאת ידי הבריות שבדורו, ובעצתו לא האמין בהם. על כל פנים היה להם להיהודים האדוקים, שידעו את

¹ שם עמוד 103 ואחריו.

תי ספר
שימשכו
שתשיג
צריכים
שלחם
ידועים
אבל,

ואה זו,
התקוות
לבטול
עברית,
תנגדות
המקרא
על
למוד
להסר
יא, כי
ומביא
שלא
ד הוא
דותנו,
לעד,
לכל
קריים.
טובה
מצאים
שלא
קבועות
על
רעיון
מקרא.

ההרצאה הזאת ואת התקוות המובעות בה, יסוד מספיק לדרוש ערובה מאת הממשלה, שאין כוונתה להביאם לידי המרה, וכותבי ההיסטוריה שכתו"ל היו רשאים לחשוב על אודות הענין הזה מה שחשבו יהודי רוסיה על אודותיו. אמנם תוצאות יסוד בתי הספר הראו לדעת, עד כמה לא נכונות תקוות כאלה, וכבר העידו על זה נסיונותיהם ההיסטוריים של יהודי הור"ל (שלא התנצרו רוב היהודים על ידי ההשכלה, אף על פי שמצד אחד פשטה שם ההתנצרות באמת במדה מבהלת) אך היהודים האדוקים שברוסיה יכלו לדעת מראש את התוצאות האלה בארצם, ומהנסיונות ההיסטוריים ידעו מעט מאד.¹

ההרצאה הזאת נתאשרה על ידי הקיסר עוד בטרם נסע לילינשאל לוויילנה, אחרי אשר הביעו חכמי היהודים שכתו"ל את דעותיהם למיניסטר על דבר התקנות, שהממשלה אומרת להתקין. זה היה היסוד הראשון לפעולותיה. אבל כשבא לילינשאל והודיע, כי נהוץ לאחוז בתחבולות יותר נמרצות, הגיש המיניסטר הרצאה חדשה וזה עיקר תכנה: קודם כל דבר מבאר המיניסטר, כי נהוץ להטיל על כל בתי הלמוד היהודיים את דיני ההשגחה הכלליים, שהונהגו על ידי הריסקריפט מיום 19 באוגוסט לשנת 1827. אחרי כן יציע ליסוד ועד רבנים, שהכריזו יהיו רבנים ויהודים מלומדים, אשר תבחר הממשלה לזה בהפכמת הגיניראל-גובירנאטורים המקומיים, ושם הועד יהיה: „קומיסייה מאושרה על ידי הרוממות להשכלת היהודים ברוסיה“. מטרת הועד הזה להגיה את היסודות העיקריים להנהגת ההשכלה בקרב היהודים ולערוך כללים לסדר הלמוד הביתי. בסוף ההרצאה אומר המיניסטר: „אני נועז ליחל, כי ראיה ברורה זו על הדאגה שהוד קיסריותך דואג ברב הסדך לתת השכלה ליהודים היושבים בארץ הקיסרות, תועיל לחזק את השקידה למלאות רצון רוממותך, שכבה התחילה להראות כטובים שבהם ושכפי מה שראוי לקוות הכתה בלבנות רבים

¹ והמעט אשר ידעו בודאי מפי סוחרים עשירים שהיו כתו"ל וראו את החלוק הנדול שבין חייהם הדתיים של יהודי המקומות האם להאידיאל הדתי שלהם, הועיל להגדיל פתחם מפני ההשכלה. המתרגם.

מהם אך להבעת רצונך הקדוש בפומבי". על גוף הכתב
 רשום בעצם יד רוממותו: "אני מסכים ובלבד שתהי קומיסיה זו אך
 של ארבעה רבנים ולא יותר, היינו רב אחד מכל אחד מגליל הגי-
 נדאל גובירנאטורים, שיהודים יושבים בהם".¹⁾

מהרצאה זו אנו רואים, שרצה המיניסטר להטות לב היהודים
 להאמין בטובת הדבר החדש הזה; ובעבור זאת אמר לשחק במעשה
 אנשים קרואים מתוכם, ומצד אחד רצה להוק ידו "אוהבי ההשכלה
 החדשה", שחכו בעת ההיא לצעד מעשי מצד הממשלה. והמיניסטר
 לא עמד מלכת בדרך אשר החל. הוא רצה שתהיינה בידו ידיעות
 נכונות על אודות מצב היהודים בתוך תחום מושבם הקבוע וצרכיהם
 ומחסוריהם האמתיים, ועל כן הודיע לקיסר, כי נחוי לתת רשיון
 לדוקטור לילינטאל לנסוע שנית אל ערי התחום, למען דעת את מצב
 היהודים ולהרגיע את רוחם על דבר התקנות שהממשלה באה לתקן.
 והיה עוד מעשה אחד שהועיל להחיש את דבר הנסיעה הזאת. מפני
 שבזמנים ההם היו הדרכים בלתי מתוקנים, ולא היה אפשר כלל
 לקבל ידיעות מהדברים הנוגעים ביהודים שבמקומות שונים ברוסיה.
 לא ידעו יהודי המערב הדרומי מאומה מכל אשר נעשה בליטא, לא
 ידעו, כי לילינטאל נוסע בפקודת הממשלה, וכי נסיעתו הראשונה
 היתה כל כך קשה לו בסופה. אך במקרה בא לברדיטשוב סוחר
 ביאליסטוקי, ושמו מאיר הכהן, ונפל למשכב שם, ובחלותו ספר
 לרוטנברג ולראטהויז את כל אשר נעשה. "אוהבי ההשכלה" שבבר-
 דיטשוב שמעו ויצהלו ויריצו מכתב אחד מכתב לדוקטור לילינטאל
 ייבקרו מאתו לנסוע שנית ויבטיחוהו כי יקובל בכבוד גדול וכי יכינו
 את ההמון להוקירו כראוי לו. הם ערכו מאניפסטאציה לאבי לילינטאל,
 כי שלחו לו אגרת מנכבדי ברדיטשוב, אשר הודיעו לו בה, כי
 שמהם הם על פעולת בנו שהוא פועל לטובת יהודי רוסיה. תרגום
 האגרת הנמלצה היה נדפס ב"צייט. ד. יודענטומס" לשנת 1842
 בעברת 49 במכתב ממינכן — עיר מושבו של אבי הדוקטור לי-
 לנטאל. — מטרת המאניפסטאציה הזאת היתה, לפי מה שאמרו לנו

¹⁾ Сборн. настановл. м. н. пр. т. 2, 1825—1855 гтд. 2
 1840—1855 Спб. 1864 стр. 212—244.

„אוהבי ההשכלה החדשה“, להראות את אבי הדוקטור, אשר עלומסיים שכב
 עליו הקבלה הרעה, שקובל בה בנו בליטא, רושם קשה, וזה
 חוק עליו הרושם הזה עוד יותר בגלל השמועות שנתפשו, שיה
 רוסיה קוראים לבנו בוגד, מוכר עמו — כי לא כן הוא הדבר בא
 כי יהודי רוסיה יודעים להוקיר מעשי איש צעיר, שהקדיש כח
 לזקוק מדותיהם של בני אמונתנו. התיחסות נכונה כזאת אל מע
 מצד אוהבי ההשכלה שבערי המערב הדרומי הזקה את לילינ
 אשר רפו ידיו מעט (אהרי ראותו דרכי אהיו אתו במינסק ובווי
 ממכתבו של לילינטאל אל רוטנברג, מיום 5 ביאנואר לשנת 3
 נראה, כי אחד ממכתבי רוטנברג נמסר לידי המיניסטר לעיין
 כללו של דבר אפשר לאמר כברור, כי „אוהבי ההשכלה“ ש
 דיטשוב הביאוהו לידי הנסיעה השניה, או, לכל הפחות, ה
 להחיש את הנסיעה הזאת. ודוקא נסיעה זו הביאה טובה רבה
 השכלת היהודים ברוסיה, ועד היום הזה זיכורה רבים ברגשי
 גדול לאיש הזה ולמעשהו, ואותם הרבים אינם יכולים לדבר
 אודות התקופה הזאת בלי התפעלות מיוחדת.
 כאשר נתן לו הרשיון מאת הקיסר לשלוח את לילי
 שלח אונארוב מכתבי פקודה לכל הגניראל-גובורנאטורים, ועו
 פקודת המיניסטר המסורה לו להוציאה לפעולה הוא מבאר ב
 פקודתו הזכרים, כי הוחלט שנהוץ להטיל על כל בתי הלמוד
 ליהודים את השגחת המיניסטרום שעל ההשכלה ולבחור א
 אנשים מן היהודים בעד ועד הרבנים. על דבר המעלות המ
 את הקאנדידאטים להכנס בועד הזה, אמר המיניסטר, כי מלבד
 צריכים להיות מעכברי היהודים, צריך עוד שתהיינה בהן
 המתאימות לרוח הממשלה. בסוף המכתבים מודיע המיניסט
 הג'ג, כי לפי שנהוץ לדעתו להקור רוח היהודים ולהרגיעם ע
 כונות הממשלה עוד לפני יסוד הועדים, הוא שולח את הרב
 טור לילינטאל, דירקטור בתי הספר ליהודים בריגא, הנו
 במעלותיו המוכות, אל הפלכים שהיהודים יושבים בהם,
 יבוא בכל הערים הנחוצות למטרה זאת ויודיעוהו בפרטות את
 נסיעתו. המיניסטר מבקש בכתבי הפקודה האלה מאת הג'ג
 למחסה לדוקטור לילינטאל בכל דבה ולצוות על השבים

תחת ידם, כ
 עלומסיים שכב
 וזה
 נוסטר לילי
 „המי
 שלחן 1. 2
 הספר ליהו
 המיניסטרום
 לשים לב
 קובנה, ווי
 קאמיניץ-ער
 אומאן לקיו
 ואמנם בזה
 והרשות נר
 על פי דע
 נסיעה²,
 התעכב
 ושל עניני
 תאחר לכו
 עם הקהלו
 אשר על
 של היהוד
 בתי ספר
 מאומה, בד
 להגיע אמ
 הרבנים וע
 נכונים למ
 הרחות
 מסלת ברול

(1)
(2)

תחת ידם, כי לא יפריעו את לילינטאל מלהועץ עם קהלות היהודים,
 ר, אשר עלומיים שכבר הודיע גם את הקיסר את דבר שליחותו של לילינטאל¹.
 וזה כתב הפקודה הנכבד מאד בערכו ההיסטורי שנתן המי-
 ניסטר לילינטאל:

„המיניסטרום להשכלת העם. דיפארטאמינט. מחלקה III.
 שלהן 1. 22 ביולי שנת 1842. נומר 7260. אל המורה הראש בכתי
 הספר ליהודים בריגא הרב הדוקטור לילינטאל. בעברך, בפקודת
 המיניסטרום, בפלכים שהיהודים יושבים בהם, אני מבקש מאתך
 לשום לב אל האמור למטה: 1) דרכך הולך דרך ריגא, מיטוי,
 קובנה, ווילנה, מינסק, גרוונה, ביאליסטוק, ו' יטומיר, ברדיטשוב,
 קאמיניץ-פודולסק, קישינב, אודיסה, הרסון, ומשם לפלך קיוב דרך
 אומאן לקיוב, ואחרי כן דרך צ'ירניגוב, מוהילב וויטנסק לפטרבורג.
 ואמנם בזה הוזכרו רק המקומות העקריים, אשר עליך לעבור בהם,
 והרשות נתונה לך להתעכב גם בערים אחרות, אם יהי צורך בזה
 על פי דעתך, ובלבד שלא תסור מן הדרך הרשום למעלה. 2) כתב
 נסיעה², ינתן לך ו-600 רובל להוצאות הדרך. 3) בכל מקום אשר
 תתעכב בו, אל תאחר לבוא אל שרי הממשלה של עינינים האזרחיים,
 ושל עיניני ההשכלה, וכבר הודיעו להם על דבר נסיעתך, וכן אל
 תאחר לבוא במשא ומתן עם היהודים היושבים שם ולהכנס בדברים
 עם הקהלות היהודיות. 4) תכאר ליהודים, כי מטרת רצון הרוממות,
 אשר על פיו נתנו בתי הספר ובתי המדרש (учебныя заведения)
 של היהודים תחת השגחת המיניסטרום להשכלה ומתחילים ליסד
 בתי ספר ליהודים על חשבון הממשלה, היא לקרבם, בלי נגוע
 מאומה, בדתם, אל חיים אזרחיים ומוסריים באמת, מטרה שאי אפשר
 להגיע אליה אלא על ידי השכלה כללית. בעבור זה תדבר עם
 הרבנים ועם הקהלות ותחזק ידיהם בדרשותיך ובקריאותיך, שיהיו
 נכונים למלאות רצון הקיסר. 5) תואל נא להקור ולדעת מה מצב
 הרוחות על דבר התקנות החדשות העתידות לצאת לפעולה וגם

¹ „צייט. ד. יודענטומס" 1842, 608, 609.

² הוא כתב תעודה מהפוסט, שנתקבל שבו נסיעה, כי לא היתה עוד
 מסלת ברזל בימים ההם, והיתה הנסיעה ע"י פוסט טובה ומהירה ביותר. המתרגם.

באיוז מקומות ועל ידי איוז אנשים תוכל הממשלה למצוא תמיכה ואיפה יקנן רוח ההתנגדות. התכונן אל הרבנים ואל נכבדי היהודים הראויים ביותר שתסמוך הממשלה עליהם והמצא לי רשימת שמותיהם. (6) אל נא תמנע משחר פני היהודים הנכבדים ביותר בקהלותיהם, ונרר נא להם בפרשות, מה גדולה היא הטובה היכולה לבוא לבני אמונתם על ידי מלוא מהשבות הקישר הטובות עליהם. (7) תואל נא להתכונן כפי האפשר אל בתי הספר ובתי המדרש החשובים ביותר אשר ליהודים מצד המוסרי והפדגוגאי ולאסוף ידיעות על אודות מספר התלמידים שבהם ומספר המורים וכשרונותיהם ומדרגיהם הפנימיים של בתי הספר ומקורי קיומם¹) (8) תואל נא להתכונן כפי האפשר אל ההנוך הביתי הנהוג אצל היהודים, ותחקור לדעת את מספרם ודעותיהם וכשרונותיהם ומצבם של המלמדים בעת הזאת ותשים לבך לטובים שבהם, למצטיינים בידיעותיהם ובטוב מדותיהם... (9) שים נא לב ביהוד לאותם הצעירים, אשר ביגיעתם קנו להם איוז ידיעות בעניני הכמה, ויכולים הם לעזור בשקידתם הרצויה לטובת בני אמונתם למלוא מהשבות הממשלה, או שאפשר למנותם למורים או להתקין אותם בבתי הספר הכלליים לעבודה על שדה הפדגוגיה².)

¹ בדבר הזה עזרו לו רוטינברג, ראשהויו ושפירלינג הרבה ללילינגטאל כמו שנראה ממכתבו לרוטינברג, שהוא כותב לו, שבכתב הרצאתי אל המיניסטור השתמש הרבה ב"סטאטיסטיקה הוואהלינית".

² אוהבי ההשכלה בזואהלין העירוהו על אנשים רבים, אשר נעשו אחרי כן למורים בבתי הספר לממשלה. מצוין בין המורים האלה הוא פוליצ'יניצקי (שהיה אחרי כן מורה בבית מדרש הרבים הויטומירו) שהיה יושב בכרדיטשוב וכבר היה מפורסם בעת ההיא ברוב השכלתו; רוטינברג כותב לנו, כי בעת ההיא, כבואו לכרדיטשוב בשנת 1843 לא נועז איש גם לדבר על אודות ההשכלה, ורק פוליצ'יניצקי לכד היה הולך בדרך ומחריש כצל קודה והכל היו מורים עליו באצבע כשהיה נראה כרחוב. כאשר נכנסתי אל בית הספר לממשלה בכרדיטשוב בהפתחו, הכסתי כראשונה אל פוליצ'יניצקי, שהיה בו למורה, כרגשות פחד, אבל אחרי כן ראינו אני ויתר הילדים, כי הוא היה הטוב שכמורים, והיה משפיע עלינו בדבריו ובצקידתו כמו בקסם עז. ואם אנתנו היינו מתיראים מפניו עוד בשנת 1852, כמה היו שוטנים אותו בשנת 1843 וקודם לזה בעיר מלאה יראים בכרדיטשוב.

10) על כל הדברים האמורים למעלה תגיש לי הרצאה נכונה כשוכך לפטרבורג. אבל גם בימי נסיעתך תודיע נא לפרקים את הדיפארטאמינט להשכלת העם על דבר מעשיך. 11) בגלל העבודות השונות המוטלות עליך בדרכך זה, אי אפשר לקבוע בדיוק כמה ימשכו ימי נסיעתך, אבל מקוה אני, כי תתאמץ לשוב הנה בלי אחר מיום 15 באוקטואבר בשנה הזאת. 12) במלאותך את העבודה שתוטלה עליך לא תעלים עינך בודאי מהשיבותה ותשתדל להשלים הפץ המיניסטרוים במדה שהוא בוטח בך, כן לענין הזהירות וההשתכלות בפעולתך וכן לענין הדיוקנות בהרצאותיך. התומים: אובארוב ודיריקטור הדיפארטאמינט סגן המיניסטר הנסיך שירינסקי שאהמאטוב. מכתב הפקודה הזה נראה, כי השתדל המיניסטר בכל לבו במעשהו, כי זכר את כל הנוגע בזה, מבתי המדרש עד התנוך הביתי, מקן מתנגדי ההשכלה עד הצעירים השואפים למלאות מהשבת הממשלה, מנכבדי היהודים עד המלמדים, וכי לפי הנראה היה את לבנו לפתוח מוסדות פדגוגיים על יד בתי הספר הכלליים להתקין בהם פדגוגים בעד בתי הספר ליהודים. זה אות, כי היה אובארוב מהמיר על עצמו מאד. במלוא הובותיו, והיה רגיל לעשות את המוטל עליו באהבה מיוחדת לעבודתו ולא אך לצאת ידי חובה למראה עין. על כן העריצו כל כך „אוהבי ההשכלה החדשה“ את שם אובארוב ואמרו עליו, שאם היו ממלאי מקומו הולכים בדרכיו, ועושים את אשר היה עם לבנו לעשות, לא היתה שאלת השכלת היהודים מעוררת כל כך הרבה ספקות ונסיוות מצד אל צד.

בנסיעתו השנייה היה לילינטאל אך מצליח. בהבל הים הבאלטי לא מצא לפניו כל מכשול, כי שם נמצאו גם קודם לזמן ההוא בתי ספר על פי הרוח החדש.

הוא דאג מפני מכשולים בפלטי המערב וביחוד מפני החבל המערבי-הצפוני. על כן כתב אגרת אל עדת היהודים בוילנה בשם „מגיד ישועה“. האגרת כתובה עברית יפה ונדפסה גם בתור מכתב מצוין במליצתו בספר מכתבי עברית מאת ליטרים (ורשום תהתיה ו' תשרי תר"ג לפ"ק פה ווילנה). באגרת הזאת הוא אומר, כי הרעיון להיטיב מצב היהודים על ידי השכלה, לקיסר בעצמו הוא, כי לא המיניסטרים הציעו לפניו, כי אם הוא הטיל עליהם לתקן

תמיכה
היהודים
ומותיהם.
לזותיהם,
ואל לבני
ואל נא
כיותר
אודות
סדריהם
ונן כפי
עת את
הזאת'
ותיהם...
הם איזו
לשובת
למורים
רגוניה?

לילינטאל
המיניסטר

שר נעשו
אלה הוא
(טומירי)
שכלתו:
לא נועז
לך בדר
ברחוב.
ראשונה
אינו אני
בדבריו
ד בשנת
ה יראים

את התקנת הנהוצות לזה. אחרי כן הוא מספר את הזכרונות הקשים, אשר נשאר בו אחרי בואו למינסק ולווילנה בנסיעתו הראשונה, כאשר קראו עליו אחיו מורד עמו. הוא מבאר להם את המלהמה הפנימית, אשר היתה בו בין רגשותיו הפרטיים, שהרגיש כאיש עוזב ועלוב, ובין הכרת החובה המוטלת עליו, ואומר, כי התאמץ להקטין בעיני המיניסטר את קשי ערפם והצדיק אותם באמרו, כי לא לרצון הקיסר הגם מתנגדים, אחרי אשר לא הגיעה אליהם כל פקודה מאתו בדבר הזה, כי אם לרצונו שלו (של לילינטאל בעצמו) כאשר הוא בן ארץ אחרת, וכאשר הם נחנכו ברוח דתיות יראים הם מפני כל חדש, באמרם, כי מבלי שווי זכויות יש בדבר כזה סכנה של העברה על דת. אחרי כן הוא אומר, כי הממשלה קבלה את דבריו ועל פיהם גמרה, כי נהוץ ליסד ועד של יהודים נבחרים לברור שאלת ההשכלה וכי המיניסטר אמר לו על אודות זאת כדברים האלה: „אקוה כי עתה יבינו בני עמך את החסד השפוך עליהם ואת הכבוד הגדול הנעשה להם לעיני כל עמי הארץ, עתה ישכילו לבלי לעזוב את שעת הכושר הזאת, למען יישב להם כל הימים, כי אם נרפים יהיו עתה, וידם לא תתהוק לעשות חיל, תעבור שעת הרצון ולא במהרה ישובו ימים כאלה, ושונאיהם יצדקו, כי יאמרו: אך עם סכל ואויל העם הזה, בצדק באה עליהם מצוקתם ורעתם“. ובאמת דרשו טוב ליהודים רק אובארוב המיניסטר להשכלת העם והגראף קיסליב אשר על נכסי הממלכה; ויתר המיניסטרים וגדולי השרים השבו ללכת אתם בדרך אחרת. בעת ההיא עברו שמועות בקרב היהודים, כי ישנן שתי דעות במיניסטרוימים על אודותיהם: דעת אובארוב וקיסליב שנהוץ להשפיע על היהודים לא בתהבולות של „כל מיני כפיה“,—מלשונו של אובארוב בהרצאתו על דבר ההשכלה; ונגד הדעה הזאת אמרו אחרים, להושיב את היהודים במדברות רוסיה או בארצות הרחוקות שבסיביריה. אל הדעה הזאת כוון כנראה אובארוב בדבריו אל לילינטאל המוכאים למעלה, ולילינטאל התיו את הדברים באזהרתו להטות לב העם אחריו. לאתרונה הוא מתאר את מצב היהודים בימים ההם, שהיה קשה מנשוא, ומבאר, כי אין להם פרקליטים הגונים לשעון להם לפני הממשלה, ומחזה

דעתו ברוחו של אובארוב, כי רק בהשכלה אפשר להטיב להם. הוא משנן לבני עמו במליצותיו, שלא יסרבו עוד, כי אם ימלאו מאווי הממשלה ויבחרו דיפוטאטים זיודיעו למיניסטרום, שגמרו בכל לבם לשנות את דרכי חייהם.

האגרת הזאת עשתה את פעולתה, היא עברה מקהלה אל קהלה, ודבריה הנמרצים נכנסו אל הלכבות, ולא יכלו יהודי המערב הצפוני לעמוד על דעתם נגדה ויסכימו לקבל את תקנות הממשלה. אבל בוילנה נפתח עוד קודם לזה, בשנת 1841, בית ספר בעל שני מחלקות. מיסדיו היו גינצבורג וואלקינד, וקליאצקה היה המשגיח עליו וליוואנדה (הסופר הידוע) היה בו מורה הלשון הרוסית. בו היו מלמדים חנ"ך עם תרגום אשכנזי, תורת הדת, תלמוד, לשון רוסיה, לשון אשכנזי וכתובה.¹ ובכך ראו יהודי ווילנה מכבד דמות בית ספר כזה מכוון להרום את אמונת העם, ואולי הועיל גם הדבר הזה לעורר את האנשים, אשר בפעם הראשונה מאנו לשמוע לדברי לילינטאל, לקבל דבריו ולהדרש לו בפעם הזאת.

אך בשעה שהשפיע לילינטאל על יושבי המערב הצפוני על ידי אגרות, ועוד היה לבו נוקפו, כבר הוכן הכל לקראתו במערב הדרומי: במרכז החבל הזה, בעיר ברדיטשוב שראוי היה לדאוג ביותר מפני התנגדות קשה משם, חכו לו כל יושביה היהודים בקוצר רוח משונה. מתי יבוא? למה זה ככה יתמהמה, איפה הוא עתה? היו שואלים זה את זה בכרדיטשוב, בעת אשר נסע לילינטאל בפלכי המערב הצפוני. ביום 2 לאוקטובר בהמישי לשבוע נדע לדוקטור רוטינברג, כי לילינטאל יבוא במהרה; הימים היו ימי גשמים, ולי לילינטאל בא בערב העירה, ובני העיר לא ידעו, ועל כן עלתה בידו להועץ עד שתי שעות אחר הצות הלילה עם „אוהבי ההשכלה החדשה", אשר ידע אותם עד היום ההוא אך על ידי חלוקה מכתבים. „ממחרת ביום הששי, בשלישי לחדש אוקטובר — כותב הדוקטור שוד רוטינברג ב„צייט. ד. יודענטומס" (נומר 46 לשנת 1842) — נתפשטה השמועה בבוקר מהר ככרך כי בא לילינטאל, והעיר מלאה

¹ „דער אריענט" 1841 נ. 44 עמוד 266.

המולה תרישית, כמו לפני רעש הר-שרפה; כעננים שהורים לפני סער תחולל נשקפו זעף ועצבת על פני רבים מאנשי המקום. בעשה שעות נאספו נכבדי העדה וילכו אט ובעצבת לב לקדם פני לילינטאל. אחרי שיהה של שעה אחת שבו כולם שמהים ומורגעים, וכל העיה צהלה ושמחה, כי כל המפלגות ראו בו פודה ומציל מצרות ממושכות, הכל הבישו אל מלאכותו, כאל הוץ מבשר טוב. כל חלק היום שאהרי הצהרים לא הדלו נכבדי העדה וגדולה לשחר פני לילינטאל.¹ ממחרת ביום השבת הלך לילינטאל אל בית הכנסת, והיה את לבבו לדרוש לפני העם ולהגיד להם בדרשתו את מטרות הממשלה ותקוותיה בבואה לשנות את מצבם; אך מרוב השאון שהיה בבית הכנסת, שנאספו בו כחמשת אלפי איש, לא עלתה בידו להשמיע את דבריו, אף על פי שהיה בעל קול רם. על כן גמר לדבא דבריו אל שלש מאות איש מנבחרי העדה, ולפניהם קרא את קריאתו ביום הראשון. הוא הזכיר את הצרות אשר עברו עלינו במרוצת שנים רבות, את מקוריהן¹ ואת התקנות אשר מצאו להם הקיסר ושני המיניסטרים: אשר על ההשכלה ואשר על נכסי הממלכה. ככלותו את נאמו התריש וחכה לדברים אשר ישיבו לו או לשאלות אשר ישאלוהו. „אבל — כתב הרוקמור רוטינברג — גם האספה ההרישה; רבים התרגשו עד שהתחילו עיניהם דומעות; גם האדוקים שבאור-טודוקסים, הקנאים המצוינים שבהם, היו כמו נפקחו עיניהם פתאום. ולתאר מה שהרגישו הטובים מהם אין די כה בעטו: הם ישבו, ועיניהם מלאו דמעה, ובלב שמה וניראת הכבוד הלמו הלומות טובים לימים יבואו; לאתרונה שאל לילינטאל: „האין לכם, בני אמונתי היקרים, איזו שאלות, שפקות או קושיות? אמרו נא עתה, אני אשיב לכם על כל. כל האספה קראה פה אחד: „נעשה ונשמע, אנחנו נתאמץ להיות בני נאמנים לקיסרנו הגדול והמרומם, אנחנו נביע רגשותינו באגרות תודה אל קיסרנו ואל המיניסטר, אנחנו נבחר מתוכנו רבנים ונשלח אותם פטרבורגה כרצון קיסרנו, ואל מונטיפיורי נפנה ויבקש מאתו, כי יבוא פטרבורגה להשתדל בעדנו“². רושם

¹ כלומר, על פי דעתו ודעת משכילי הדור ההוא. המתרגם.
² עלינו לבאר, כי בפקודת אובארוב הומין לילינטאל במכתב את מונטיפיורי ואת כרמיה להשתתף בוועד הרבנים, מדעתו, כמה הם נכבדים כעיני יהודי רוסיה.

גדול עשה לילינטאל בברדיטשוב על המון העם: יהודים יראי שמים
 הומיניו אותו לסעודות בבתיהם, ובכל פעם נמצאו שם אחרים
 מנכבדי העדה, אשר הוסיפו לדבר על אודות התקונים; רבים באו
 אליו, כמו שהיו רגילים לבוא אל "צדיק", לשפוך שיחם לפניו
 ולשמוע דבר תנחומים מפיו; היהודים-הקולוניסטים הקרובים אל
 המקום הזה הומיניו אותו לבוא ולראות בעיניו כמה אוהבים הם את
 עבודת האדמה; בצאתו מן העיר הלכו לו כמעט כבוד מלכים: המון
 גדול של אלפי איש ברכוהו ברכות הדרך בקול רם, וראשי העדה
 נתנו לו גביע גדול מצופה זהב לזכרון. כללו של דבר, כל העם
 קוו, כי על ידו תפתר השאלה הגדולה על דבר הגתיר לבוא עליהם.
 וכן קדמו פני לילינטאל בכל יתר ערי החבל המערבי-הדרומי, ואגרות
 תודה נשלחו מן הערים הגדולות שבהן אל הקיסר ואל שני המי-
 ניסטרים אונארוב וקיסיליוב. בגליל הזה מצאו לו לילינטאל משען
 עז בחברת "אוהבי ההשכלה החדשה", אשר לא חדל לבוא בחליפת
 מכתבים עמהם, גם אחרי כואו לפטרבורג ואשר אמר לתת להם
 לתרגם עברית את ההיסטוריה היהודית, אשר כתב בעת ההיא בשעות
 המנוחה, אחרי העבודה שהיה עובד בלשכת המיניסטרום בכל יום
 מעשר שעות בבוקר עד שלש שעות אחרי הצהרים.
 אם אפשר לאמר, שבמקצת נטו אחרי לילינטאל בפלכי
 המערב-הצפוני והדרומי בשביל שבא בשם הממשלה ובהרשאה מאתה,
 אין לאמור כזאת בשום אופן על יהודי רוסיה הקטנה, שכבר עמדו
 בימים ההם על מדרגה ידועה בהשכלתם, וכבר היו להם בתי ספר,
 אשר התפתחו והשתללו תחת ידי הדיריקטור החכם בצלאל שטורן,
 עוד טרם עלה במחשבתה של הממשלה להפיץ השכלה בקרב
 היהודים. היהודים יושבי אורוסה, שהיא המרכז העיקרי בחבל רוסיה
 הקטנה, קדמו פני לילינטאל בכבוד יותר גדול, ממה שהלכו לו יהודי
 ברדיטשוב. אך שם בחר לו לילינטאל דרך אחר בפעולתו: לוויילנה—
 מרכזו של המערב-הצפוני ירא להכנס פתאום מפני קנאת האדוקים,
 ועל כן שלח את מכתבו "מגיד ישועה" למליץ לפניו, ובו הזהיר
 את העם, שלא ימנעו מלכת בדרך החדש והטוב אשר ינתן להם;
 בברדיטשוב—מרכז המערב-הדרומי—דרש קודם כל דבר לפני
 אחיו וישתדל למשכם בדברים אחרי ההשכלה החדשה; אך באוריסה

לפני
 בעשה
 לילינטאל.
 העיה
 ורשכות,
 היום
 גטאל".
 ת לכבו
 ממשלה
 בבית
 השמיע
 לדבר
 קריאתו
 במרוצת
 הקיסר
 ככלותו
 אשה
 רישה;
 שבאור-
 פתאום.
 ישבו,
 טובים
 אמנותי
 אני
 גשמע,
 אנהו
 נבחר
 שיפורי
 רושם
 ת מונ-
 בעיני

התאמץ לדעת בראשונה את מוסדיהם הדתיים והצבוריים וההנוכיים של יהודי העיר, ואחר כן דבר את דבריו. ביהוד הקדיש זמן רב לדעת את רוח בתי הספר. שלשה ימים בחן את התלמידים וישתומם על ידיעותיהם. בימים ההם, בימי שלטון החשכה והבערות בקרב היהודים, כבר נמצאו הרבה תלמידים ותלמידות מבני היהודים בארץ-דיסה, שלמדו לשונות רוסיה, אשכנז ופראנציה, גיאוגראפיה, היסטוריה כללית ורוסית, השבון, עריכת פנקסאות, רישוריקה והיסטוריה ספרותית. בעברי בפקודת המיניסטר להשכלת העם בפלכים שיהודים יושבים בהם, כדי להכין את הלכות ליסוד בתי ספר ליהודים על פי רוח הזמן, היתה מטרתי לתת להם, מה שככה נסדר ונעשה לטובת הדורות הבאים ודמיתי למצוא כזאת בארדיסה; אבל בתי הספר לנערים ולנערות, שמיצאתי שם מוסדים לפני היו טובים הרבה מאשר השבתי מראש. הנהגתו של איש כדירקטור שטרוין, הוראת מורים משכילים כפינקל, כהורוביץ וכפינסקר והשגחתו התדירה של ועד בתי הספר הדואג רק לטובת העם, עשו את בתי הספר האלה למוסדי הנוף יקרים, שיוכלו להיות למופת לבתי הספר העתידיים להוסד, כל הלמודים הנהוגים בהם ברורים לתלמידים: הם משיבים בלשון מדויקת על כל השאלות, וזה אות, שכה ההגיון נעור בהם, וכל מה שהם אומרים אינו מאמרים שגורים על פיהם על ידי שנון בלי בינה. הדבר הזה יהוק ירי לעבוד עבודתי הכבדה בשקידה יתרה ובהשתדלות מרובה מבראשונה, כי רואה אני איזו אנשים טובים ואיזו אמות טובות עתידים לצאת מבתי הספר היהודיים, ואם עוז רוחנו יעמד לנו להוציא את מחשבתנו לפעולה, יהי חלק גדול במעשה הטוב הזה לאנשים המשתתפים בעבודת החנוך פה, כי הם כפולחם נותנים עוז בנפשי להוסיף לכת בדרכי אל המטרה. נראה מזה, כי לא כבוד היה לדוקטור לילינטאל להכין את לבבותיהם של יהודי ארדיסה לפעולת הממשלה. את הדבר הזה אמר באספה של ארבע מאות איש מנכבדי העדה, אשר ברר להם את מחשבותיהם הטובות של אובארוכ וקיסיליב והציע לפניהם לערוך להם אגרות תודה ולבקש מאת מונשיפיורי וכרמיה שיבואו לפטרבורג, על פי הצעת המיניסטר, להשתתף בועד הרבנים. במכתב מארדיסה, שנרפס ב"צייט. ד. יודענטומס" (1843 נומה 1), נאמר, כי המוני אנשים

הלכו אל לילינטאל בימי שנתו באודיסה, "לראות את בעל המופתים ולשמוע את דבריו", אשר לקח נפשות במדברו. "בידיעתו הנפלאה שידע את לב האדם, עמד על אפיו ומדרגת השכלתו של ההמון הסיבב אותו, ובכתו זה היה מדבר עם כל אחד לפי השגתו." מכל האמור עליו נראה, שהיה משפיע בכל מקום איוו השפעות כמין קסם: הוא היה הראשון, אשר דרש בבית כנסת אודיסאי דרשה ברוח אירופה, דרשה שהסכימו עליה כל המפלגות וגם מפלגת היראים האדוקים בכלל; בשבילה גמרו למנותו לרב ולדרשן באודיסה. יציאתו של לילינטאל מאודיסה, כותב בעל המכתב ההוא, עשתה רושם עז על הכל, "וכמין חגיגה דתית נראתה בה". כל האודיסמו-קראטיה האודיסאית הקיפה את בית מלונו בלויית המון אדם רב, ואגרת הוגשה לו שם מאת עדת היהודים שבאודיסה, ובה הביעה לו העדה, כי מוקידה היא את פעלו, ובקשה מאתו להתעכב באודיסה שנית, בשונו מן המקום שהוא הולך לשם, מקרים.

בדברנו על אודות ימי שנתו של לילינטאל באודיסה עלינו להזכיר פרטים אחדים, שיש להם ערך גדול לא רק לענין הפצת ההשכלה בין יהודי רוסיה, כי אם גם לענינים אחרים. כנה העירונו, כי הדיריקטורה שמירן לא היה באודיסה, בעת אשר לילינטאל נהל בה כבוד רב. אמנם לשמירן נתן רשיון לנסוע לקרים לעיין שם במצבות העתיקות, אך ראוי לשער, כי לא במקרה נתן לו רשיון זה, כי מן הידיעות שאספנו אנו רואים, שהיו איוו סכסוכים ביניהם, וכי גם אחרי כן בשעת הישיבה ובועד הרבנים היו ביניהם מקרי התנגשות ומחלוקת שנתערבו בהם לפעמים דברים מעניניהם הפרטיים. יודעי האנשים האלה ומעשיהם נחלקים בדבר סבת היחס הקשה הזה בין שני העסקנים האלה: יש משערים, שהדיריקטורה שמירן קנא קצת לכבודו, כי חרה לו על דבר אשר בתרה הממשלה בלילינטאל ולא בו, בשעה שהוא, שמירן, היה מפורסם יותר בתור פדגוג וביחוד בתור איש מדעי. על פי סברה זו יבואה גם המעשה המשונה הזה, שאעפ"י שנבחר לילינטאל לרב ולמטין באודיסה, בשעה שלא היה שמירן בעיר, כמעט בלי כל התנגדות, נשתקע הדבר אח"כ וגם נשכחה כל ההתלהבות שנתעוררה בעיה בימים

שהיה בה לילינטאל.¹) אך אנחנו איננו רוצים לקבל את הדעה הזאת, וקרובה בעינינו יותר ההשערה האחרת העמוקה ממנה, והיא, שהיו שטירן ולילינטאל חולקים בדעות, בעיקרה של עבודה זו. שטירן היה מתנגד לכל דבר שיש בו כפיה לשם השכלה, ברור היה לו, כי תועלת בתי הספר ופריחתם תלויות בדרישת העם וכי כאשר ירבו העם להבין אי נחיצותם של בתי הספר, כן ירבו בתי הספר להועיל לעם ולהשתכלל ועל כן השב, כי יסוד בתי ספר על ידי הממשלה ולא על ידי שאיפה והתחלה מצד הקהלות היהודיות בעצמן, את אפשר שיביא תועלת. ובכך הביט אל כל מעשהו של לילינטאל ואל כל ההתרגשות שהעיר בו בכל מקום כאל רעיון רוח, שאי אפשר לו להתגשם בחיים. ולילינטאל השב להפך, כי כל עוד לא תעודר הממשלה את היהודים לבקש השכלה, יהיו חולכים חשכים עוד ימים רבים, וכי יש זמנים בחיי עם, שנהויץ בהם כח היצוני, כח ממשלה לעזור לו. כל מתבונן יראה, כי חלוקת הדעות הזאת יצאה לשני העסקנים האלה מפאת שני התנאים המשפיעים עליהם. הדירקטור שטירן ידע רק את יהודי רוסיה החדשה, שעל ידי רבני בני הארצות הנכרות המצויים שם הרגישו קודם ליהודי שאר פלכי המערב את הצורך בהשכלה, ושכל מכשול לא הושם לפניהם בזה לא מהויץ ולא מבית. בתי הספר שנוסדו והתקיימו בהבל הארץ הוה על ידי הקהלות בעצמן הצליחו מאד תחת ידי פדגוגים מנוסים. על יסוד המעשים אשר ראו עיניו צדק שטירן בהשקפתו. אך לילינטאל ראה את חיי היהודים במקומות אחרים, במקומות שנגד הרגשת הצורך בהשכלה שגראתה בעת ההיא בקרב היהודים, כמו אצילי פולין ושרי הממשלה מהויץ—אשר לא הפצו בהשכלת היהודים וראו בה סכנה של הסרוץ כיום לעצמם—והתמידות ואהבת הישנות של מפלגת האורטודוקסים מבית. מלבד זאת ידע לילינטאל, כי המלחמה עם המכשולים החיצוניים

¹ על דבר המחלוקת שהיו שטירן ולילינטאל חולקים ביניהם מספרים כי פעם אחת, כשדנו בישיבת ועד הרבנים באחת משאלות הועד, אמר שטירן אל לילינטאל: אינך יודע מאומה, ולילינטאל ענהו בקרירות דעת ובסנוחה: רק דבר אחד אני יודע יותר ממך, אדוני. הדירקטור, "ומה הוא?" קרא שטירן. "להחרוש", ענה לילינטאל במתינות.

והפנימיים האלה כבר הולידה מפלגה שלמה של „אוהבי ההשכלה
 החדשה“, אשר מעמו בסתר מפרי ההשכלה וצעקו בקול גדול על
 דבר המכשולים הפרושים בדרך השתלמות העם. על כן היו לו
 רשות ויסוד לחשוב, כי הממשלה לבד יכולה וצריכה להחל בזה,
 כי רק היא לבדה יכולה להושיט יד עזרה למפלגה הפרוגרסיבית
 היהודית, ולהעירה לחיים חדשים. ובכך צדק גם לילינטאל בהשקפתו
 על פי מה שראה הוא בעיניו. בכלל אפשר לאמור על התקופה
 הזאת מה שאומרים על תקופת ההשכלה הרוסית שנימי פיטר:
 או שהיה המעבר הפתאומי נהוץ ואי אפשר היה לרוח העם
 להתחדש בלעדיו, או שכבר הוכנו יסודות ההתחדשות מכבר,
 ושאלמלי לא הוכנו, לא היה גם פטר הגדול בעצמו יכול
 לעשות מאומה, לפי שלא היה מוצא קרקע לזרעו להקלט בו.
 על כל פנים לא שגה לילינטאל כלל בחפצו להוציא לפעולה את
 מחשבותיו הטובות של אובארוב על היהודים בדבר הפצת ההשכלה
 בקרבם.

עוד דבר אחד גרם לילינטאל בשבתו כאודיסה. מצב יהודי
 אודיסה ומציאות יהודים צעירים משכילים בעיר הזאת העירו בו את
 הרעיון הנאמן, כי השכלה לבד, בלי יכולת להשתמש בה למעשה,
 סופה להביא לידי תרעומות על מפיציה, שאפשר לאמור עליהם
 בצדק, שכונתם רצויה אבל מעשיהם אינם רצויים. על כן העיה
 את עדת העיר לערוך אגרת על שם הגנייראל-גוברנאטור הנסיך
 ווארונוצוב ולבאר בה את הנחיצות להתאים יותר את מצבם האזרחי
 והמדיני של היהודים עם השתלמותם המוסרית שהם משתלמים על ידי
 ההשכלה. את האגרת הזאת מסר לילינטאל אל הגנייראל-גוברנאטור,
 ולתשובה עליה כתב הג"ג אל עדת היהודים האודיסאית את הדברים
 האלה:

„האדון הדוקטור לילינטאל מסר לי יחד עם כתב המיניסטר
 להשכלת העם אגרת מאת עדת היהודים האודיסאית הנכבדה מאד,
 וקראתיה בהתבוננות מרובה. עונג גדול המציאה לי ההכרות עם
 האדון הדוקטור לילינטאל, אשר יועץ הסוד האמתי אובארוב דבר
 עליו טובות לפני ואשה שמעתי עליו טובות הרבה מכל עברים.
 בזמן הקרוב לעשרים שנה, שעדת היהודים האודיסאית יודעת אותה

בֹּרְאֵי כְּבֹד הַסְּפִיקָה לְהוֹכֵחַ, כִּי הֵייתִי נֶכֶן בְּכֹל עֵת וְכֵן אֵחִיהַ נִטְוֶה
 גַּם לְהִבָּא לַעֲוֹה לַיהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בְּפִלְכֵי הַמְּקוֹם הַזֶּה בְּכֹל דְּבַר
 אֲשֶׁר תִּשְׁיַג יָדִי וְכִי בִּיחּוּד אֲנִי חוֹשֵׁב לִי לְחֹבֶה נְעִימָה לַעֲזוּר בְּכֹל
 הָאֲמֻצָּעִים הַתְּלוּיִים בִּי לַפְּרִיחַת בְּתֵי הַסֵּפֶר שִׁישְׁנָם בְּאוֹדִיסָה וּבְקִישֵׁי
 נֹב מִכְּבֹד לַיהוּדִים וּלְהַרְחִיב חֹג פְּעוּלַת הַמוֹסְדוֹת הַמוֹעִילִים הָאֵלֶּה
 גַּם עַל מְקוֹמוֹת אֲחֵרִים בַּחֹבֶל רוֹסְיָה הַחֲדָשָׁה וּבְמִדְיַת בִּיסְאָרְאֵבִיָּה.
 הָאֲדוֹן לִילִינְטָאָל יִכּוֹל לְהַעֲיֵד לִפְנֵי בְּנֵי אֲבוֹנָתוֹ הָאוֹדִיסָאִים, כִּי
 מִסְכִּים אֲנִי הַסְּכָמָה גְּמוּרָה לְדַעַתְם שֶׁל בְּעָלֵי הָאֲגָרַת עַל דְּבַר
 הַמְּכַשׁוּלִים אֲשֶׁר לִפִּי מִצַּב הָעֵנִינִים הַקְּבוּעִים הֵם נוֹעֲלִים דְּלַת בְּפִנֵּי
 מִשְׁכִּילֵי הַיהוּדִים הַצְּעִירִים מִלְּהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּחַיִּים וּלְהִבָּא תוֹעֵלַת בְּמַדְעִיהֶם
 שֶׁקֵּנוּ לָהֶם בְּבֵית סֵפֶרם וְכִי גַם אֲנִי מֵחֻזֵּק בְּדַעַת זֶה, שְׁבַתִּי הַסֵּפֶר
 לַיהוּדִים יוֹכֵלוּ לִהְיוֹת מוֹעִילִים בְּאֵמֶת, רַק בּוֹמֵן שִׁיתֵּנוּ יָדַי לְגוֹמְרִים
 שְׁעוּרֵיהֶם לְהַשְׁתַּמֵּשׁ יוֹתֵר בְּמַדְעֵיהֶם. מִמְּשַׁלְּתֵנוּ, הַמְּשַׁתְּדֵלֵת כֹּל כֵּךְ
 לְהִיטִיב מִצַּכְּם שֶׁל יְהוּדֵי רוֹסְיָה, לִפִּי כֹל מֵה שֶׁאֲפָשֶׁר לְשַׁעַר, תֵּאָחֹז
 בְּתַחֲבוּלוֹת מִסּוּגָלוֹת לְחֹזֵק יָדֵי הַצְּעִירִים וּלְעוֹרָרם לְלַמּוֹד מִדְּעִים מוֹעִילִים,
 אֲשֶׁר בְּמַדָּה שִׁישְׁתַּלְּמוּ בָּהֶם יוֹכֵלוּ לְקוֹת שְׁתַּגְדֵּל גַּם תוֹעֵלָתָם. הַמוֹסְדוֹת
 הַמְּקוֹמִיִּים, שֶׁהֵמִינִסְטֵר לְהַשְׁכִּילָה פָּנָה אֵלֵיהֶם בַּעֲנֵן זֶה, רִשְׁאִים
 וְחַיִּיבִים לְהוֹדִיעַ לְמַמְשָׁלָה גַם מֵה דַעַתְם בְּשֵׁאלָה זֶה. עַל כֵּן אֶעֱסוֹק
 בְּדַבָּר הַזֶּה בְּקֶרֶב הַיָּמִים, וְכַשׁוּבִי לְאוֹדִיסָה (אֵת אֲגָרַת יְהוּדֵי אוֹדִיסָה
 מִסֵּר לִילִינְטָאָל לוֹאוֹרְנֶצְוִב בְּקָרִים) אוֹעִץ אֵת עֲדַת הַיהוּדִים שְׁבָה,
 וְיַחַד נִגְמֹר מֵה יֵשׁ לָנוּ לְהַצִּיעַ בְּפִטְרִיבְּרֹג.⁽¹⁾

מִזֶּה נִרְאָה, כִּי חָשַׁב לִילִינְטָאָל שֶׁאֵין הַשְׁתַּלְּמוֹת הַיהוּדִים
 בְּהַשְׁכִּילָה וְהַגְּבֵלַת זְכוּיוֹתֵיהֶם הָאוֹרְחִיוֹת וְהַמְּדִינִיוֹת רְאוּיוֹת לְהַתְקִיִּים
 יְהוּדִים.⁽²⁾ זֹאת נִרְאָה, גַּם מִמֵּה שֶׁהַשְׁתַּדְּלֵל לִילִינְטָאָל עַל יָדֵי אוֹבְאָרוֹב

⁽¹⁾ "צ״ט. ד. יודענטומס" 1843 עמוד 101.

⁽²⁾ כמה שפלות רוחנית נרמז לנו ההגבלות האלה! סופר מדעי מפורסם מאחינו, כמחבר הספר הזה, מביא ראיות על לילינטאל העסקן הצבורי שלא היתה דעתו גוחה מההגבלות ליהודים, כאילו יש צורך בראיות וכאילו יש חילוק גדול בדבר, אם כה ואם כה חשב לילינטאל בענין הזה, ולא עוד אלא שגם פה ידובר רק על דבר עלבונם של בעלי ההשכלה, וההשתלמות המוסרית ולא על זכותו הטבעית של העם, שאינה תלויה כלל כאינו "השכלה" וההשתלמות מוסרית, לעומת בעלי האחוות, הרודים בפרך באחיהם, ולעומת דור הצבור הרוסי בימים ההם. המתרגם.

שיבוטל דין תתום המושב ליהודים לכל הפחות בעד משכיליהם ובעד הרופאים היהודים הבאים מארצות אחרות, בזמן שיש להם רשות על פי דיפלומיהם לרפאות ברוסיה; אבל השתדלותו מצאה ערעור עליה ולא עשתה פרי, אף על פי שאובארוב קבל עליו להגן עליה בפני ועד המיניסטרים (מכתב לילינטאל אל רוטינברג מיום 20 לאוקטובר בשנת 1834), אך עוד נשוב לדבר בזה.

כבר אמרנו, כי לילינטאל ואובארוב הפצו שניהם, כי כרמיה ומנטיפיורי ישתתפו בועד הרבנים שנועד להיות בפטרבורג, לפי ששני האנשים האלה נכבדו בעיני יהודי רוסיה במדה שאין לשערה. אך כרמיה, כפי הנראה ממכתבו אל לילינטאל, בקש לקבל כתב הזמנה מהקיסר בעצמו, כפי שתהיה בידו ערובה אופיציאלית, שרוצים בו באמת שיבוא לרוסיה. בלי ספק הקשה לשאול, וכבד היה למלאות בקשה זו שבקש לו הדיפוטאט הפראנצי. ועל כן הציע לילינטאל לפני עדת אודיסה לשלוח אגרת מיוחדת אל כרמיה ולבקש מאתו שיבוא. על האגרת הזאת ענה כרמיה במכתב זה:

„מבית המהוקקים. פאריז, 10 לפיברואר 1843.

אדוני הנכבדים ובני אמונתי היקרים. כבד לי מאד להביע לכם כל סערת רוחי, אשר הרגשתי בקראי את אגרתכם. התקוה שהיהודים שבכל כדור הארץ מקוים לטובה, שתצא מעורתי בכל הדברים הנוגעים להרמת מצבם החברתי, היא שכרי היקר לי על השתדלותי שאני משתדל בכל עת להטבת מצבם ולהשואת זכויותיהם האזרחיות והמדיניות... בכל לבי אני שמח על מחשבתו הגדולה של קיסר רוסיה, ונכון אני לעזור בכל כחי לדבר היפה הזה, אשר תוכל להביא תוצאות נכבדות מאד בעוד שנים אחדות... אמנם קבלתי מכתב מאת הארון לילינטאל, אשר יודיע לי בו פרטי ההצעה של יסוד בתי הספר, גם נודע לי ממכתב זה, כי המיניסטר אובארוב, אשר שמו יהיה קשור מעתה בעתידות בניכם, הפיץ בהשתתפותי, וכי הקיסר ישמח בהודע לו, כי באתי לרוסיה¹. אהרי כן הוא שונה מה שכתב כבר לילינטאל. אך נכבד בעינינו לא מה שכרמיה עמד על דעתו ובקש לקבל מכתב הזמנה מהקיסר בעצמו, כי אם מה

(¹) שם עמוד 190.

שבהשקפתו על השכלת יהודי רוסיה כיוון לדעתם של יתר היהודים שבארצות המערב והבין כל השיבותו של ענין זה, אף על פי שאין להשוב לדעיון נאמן מה שהשב, כי שווי זכויות היהודים תלוי בעיקרו בהנוכח. אין אנו יודעים בכירור, אם היו כרמיה ומגטיפורי בפטרבורג אם לא: על אודות מגטיפורי הודיעו ב„צייט. דעם יו-דענטומס“, כי מהכים לו בפטרבורג.

גם ביתר ערי רוסיה הקטנה נתקבל לילינטאל בשמחה גדולה, ביהוד בהרסון, ששם חלקו לו כבוד מיוחד. שם יצאה לקראתו די-פוטאציה ורב העדה, ובעצם יום כואו שמה קרא קריאה לפני אספה גדולה, ובאר להם מטרת נסיעתו והכין אותם למלאות מהשבות הממשלה. אחרי כן הוליוכוהו נכבדי העדה באנית קיטור מיוחדת ששכרו לו לאלישקי. הרבה אותות כבוד מיוחדים נחלקו לו, בשעה ששלחוהו מהרסון באניה זו, ובלי הכנס כפרטים האלה נאמר, כי לפי דעתנו שמתו ההרסונים עליו כל כך, לפי שהיו בתוכם הרבה קולוניסטים, אשר בעזרת לילינטאל ניתנה להם רשות לעבור אל רוסיה הקטנה, ועל כן פגשו אותו כרע וכידיד ישן. גם בקי-שינוב העיר הראשית שבמדינת ביסאראביה מלא לילינטאל כראוי את המומל עליו. סופרו הקישינובי של ה„צייט. ד. יודענטומס“ אומר¹, כי המון העם התמימים עם תורת אבותיהם שמחו בכל לב על תקנת התנוך והפצת ההשכלה, אף על פי שהם רגילים להתנגד לכל מנהג חדש, שבאים להנהיג אצלם מחוץ ומתאמצים לבטלו מכתהלה. במכתב הזה נאמר, כי לילינטאל הצליח כל כך במלאכותו על ידי כח שפתיו וידיעתו לדבר אל המון העם, ככה השלום לילינטאל את העבודה הקשה אשר קבל עליו להכין את העם ולהטות לבבו להאמין בטוב הצפון לו בהשכלה.

בשובו לפטרבורג השתתף בועד הרבנים בתור דיפוטאט מצד הממשלה. בועד היו היושב ראש, יועץ הממלכה האמתי וורונצ'ינקא, המרצה — דוקשט-דוקשינסקי, הדיפוטאט מצד הממשלה — לילינטאל, המזכיר — קוויניצוב והחברים: ר' יצחק יצחקי הרב הוואלוזין (כ"ר חיים), ר' מנדיל שניאורסון מלובאוויץ (רב החסידים הידוע), ר'

¹ שם עמוד 220.

בצלאל שמירן דיריקטור בית הספר האודיסאי והבאנקיר ישראל האלפרין מברדיטשוב¹. היו אנשים שדאגו מפני הרוב הקונסרוואטיבי שניכנס בוועד הזה והודיעו צערם ברבים²; אבל עבודות הועד נכחו אחרי כן במוסדות הממלכה הגבוהים, ועליהן נדבר בפרק שעל התקופה השניה להפצת ההשכלה. עתה עלינו להביע את הערותינו הכלליות על דברי התקופה הראשונה שגמרנו בזה.

מתאר התקופה הראשונה הזאת יוכל הקורא להוציא מסקנות אחרות נכבדות מאד, כן לענין השקפה נכונה על אפים הלאומי של היהודים המצויין במדות מיוחדות וכן לברור האמצעים והמטרות המתאימים להפצו של הבא לשנות את דרכי חייהם לטוב להם באמת. קודם כל דבר נחוץ לשים לב להזיון הנעים הזה, שברביעיתה הראשונה של המאה התשע עשרה וימים מעטים אחרי כן, בעת אשר נגזרו על היהודים ברוסיה גזרות שונות של שלילת זכויות³, וחדד עם זה היו להרפה ולקלם לבני העמים היושבים אתם בפלכי המערב, נמצאה בקרבם מפלגה שלמה של אנשים משכילים, שהתבוננו אל מעשי בני אמונתם בארצות אחרות וידעו גם מצב בתי הספר שלהם. ולא זאת בלבד, אלא שהכירה מפלגה זו גם את הסבות שהרחיקו את העם מההשתלמות המוסרית, ובקשו עצות להסיר את כל המכשולים החיצונים והפנימיים. נסיף על זה, שהמפלגה הזאת עשתה את שלה בזהירות ובסתור, אך כאיש אחד חברים, וכי מעשיה היו במקומות שהיו רחוקים בעת ההיא מן הישוב הקולטורי: כבר דיטשוב, בדובנה ובערים אחרות כאלה, ואז נוכל להביץ את עוז אפיו של העם הזה, את אורך רוהו וכה החיים שבו, את שאיפותיו לצאת בחוקה מתוך כדירותו ולהתחבר אל זרם החיים הכלליים הרבים והעצומים, אשר ימים רבים נשקפו אליו מרחוק בחור הזיון נשגב, שאי אפשר להשיגו עד עולם. ובאמת מי לא ירגיש אהבה וכבוד ל"אוהבי ההשכלה החדשה", אשר בלי ראות כל תועלת גשמית לנפשם בלמוד מקצועות החכמה, בהיותם לבז בעיני

¹ שם עמוד 310.

² שם עמוד 476.

³ בשנת 1852 מת אלכסנדר הראשון. ימי הקיסר ניקולאי הראשון היו

בכלל ימים קשים ליהודים. המתרגם.

בני העמים ולקללה בפי אהיהם, הם נאמנים לדגלם ולא יהיו לשאתו באהבה על שכמם? — מי לא ישתתף ברגשותיהם אשר התעוררו בקרבם, כשגודע להם פתאום דבר התנועה בספירות הממשלה שהיתה מכוונת להוציא לפעולה את הרעיון אשר שעשע את נפש ימים רבים כל כך, כשראו לפניהם את לילינטאל השלוח אליה מדבר אתם בפומבי דברים שהיו סתומים ותתומים בקרבם תמיד מליצה שגורה היא, אך לא נוכל עצור ברוחנו מאמר עליהם, דמיונם ליורדי ים, שהסליגו בפעם הראשונה במרחבי ים האוקיינוס ויגעו ימים רבים בלי תקוה באניה שתרניה מתשכים להשכר והכליה להנתק, ופתאום נראים לפניהם צפרים מעופפות, מבשרות יבש קרובה.

ראוי לברר פה, מדוע התנגדו היהודים כל כך ללילינטאל בפעם הראשונה, ובפעם השנית קדמו פניו בשמחה בכל מקום. לה מהדברים שאמרנו אנב אורחא במקומות שונים במאמרנו לברר את החיון הזה, נגיד פה מה היא הסכה העיקרית. בראשונה השבו, אפשר שהדבר החדש והנכבד הזה יונהג בסתר, כי לשכת הסופר כסתה בערפל את כל מהלך הענין, והיהודים ידעו רק זאת בלבד כי הממשלה עורכת בעדם איזה דבר חדש ונעלם. וחסרון הדין הזה בדבר הנוגע בענינים הקדושים ביותר ליהודים הבעיר את דמיונם של היהודים, שהיה נלהב למדי גם בלעדי זאת, והם את לבנם מהאמין לממשלה. זה פשר דבר היראה, אשר יראו מפני לילינטאל בפעם הראשונה, וגם הביעו לו את הרעיון הזה בדבר רמו, באמרם שגם הוא כעצמו אינו יודע את כוונת הממשלה. כן אמרו, כי אפשר שטודע ליהודים על דבר המכשאים שגמצאו בכתב הרצאותיו של אובארוכ, שהשתמש בהם מפני רוח הזמן בלבד ושהם בהם רמו ברור לאפשרות השפעה על היהודים, שישנו את דעותיהם הדתיות על ידי ההשכלה, ומה שהסתירו בראשונה את המעשה שנעשו בענין זה היה ראיה לדבר בעיני היהודים, כי לא לשוא דואגים מפני מחשבות הממשלה, ועל כן התקוממו נגדה כל בדבר הזה. אך יש להודות לאובארוכ, שהיה מבין בענין הזה כך, שראה מראש, כי אי אפשר להתנהג באופן כזה, ועל התחיל מיד לעשות מעשהו בפרהסיא ולשתף באותה עצה גם אנשי

נבחרים מתוך היהודים בעצמם, שיהיו דעתם גם הם בשאלה זו של תקון מצב אחיהם. רק אחרי כן יכלה הממשלה לבוא במהרה לידי החלטה נכונה בדבר הקשה הזה, בעזרת היהודים בעצמם, אשר מגלגל זה דברו אליו גם הם בשפת אמת, מדה כנגד מדה.¹

המיניסטר אובארוב התאמץ שיהיו החוקים השונים הנוגעים בהשכלת היהודים מתאימים לא רק בנייהם, כי אם גם עם יתר חלקי החוקים, שיש להם שייכות קרובה לחוקי ההשכלה. אך הבאים אחריו לא הבינו את השקפתו היסודית, ולא רק לא התאמצו להיות נאמנים לה, כי אם גם נטו ממנה במעשיהם והתרחקו מן החיים כל כך, שהרבה מהדברים אשר חרשו היו אך אותות מתות.

בהשקפתו היסודית של אובארוב נכנס גם הרעיון על דבר הנהיגות להרחיב את זכויות היהודים, במדה שתראה בהם התשוקה להשכלה. על כן השב עוד בראשית מעשיו לדבר נחוץ לתת לתלמידי בתי הספר ליהודים זכויות מיוחדות ולעזור להם לעבור אל בתי הספר הכלליים—לא לנעול דלת בפניהם—ובתי הספר ליהודים היו על פי שיטתו כפרוודור ליהודי, כמדרגה לעלות בה לדרך טובה ממנה. אבל הבאים אחרי אובארוב התנהלו לאט לאט וכוהירות יתרה וגם הלכו לאחור בענין זה: זכויות התלמידים הלכו הלוך והסור; להשוואת בתי מדרש הרבנים אל בתי הספר הבינוניים הכלליים—שכבר הושוו להם על פי התוק—ולהשוואת תלמידי בתי המדרש האלה אל תלמידי בתה"ס הכלליים הבינוניים הוצרכו, מקצה עשרים שנה, לפקודה חדשה מאת הרוממות; לתלמידים הניזונים בבתי המדרש, שהם היו מן המעולים, נאסר בפירוש לעבור אל האוניברסיטה—כללי של דבר, אותם העיקרים, היו כלא היו—אף על פי שלא בטלו אותם בפירוש,—ובתי הספר ליהודים לא הגיעו להתפתחותם השלמה על פי מהשבתו של אובארוב והורחקו יותר ויותר מהמטרה, אשר הוצגה להם בראשיתם.

¹ המחבר עובר פה מהרצאה היסטורית מדעית לסגנון פובליציסטי, וכן נגד הממשלה שאין לו ענין בה צאתו ושעבר וסגנון ככלל, והוכרחנו לקצר זו בשביל זה.

הדמת בעלי ההשכלה הגבוהה שביהודים גם היא היתה משאפות הממשלה תמיד מתחלת המאה התשע עשרה וביתוד היה אובארוב מחויק בשאיפה זו—זכראשית שנות הששים צעד בדרך הוה צעד גדול בערכו, שהיה מסוגל למשוך יהודים הרבה לפעולה מועילה ולאחד לגמרי את מטרותיהם עם מטרות אנשי הארץ, עם המטרות המשותפות להי כל מין האדם ולא להי היהודים בלבד. כונתנו לחוק, אשר נתן לכל היהודים שגמרו שעורי בית מדרש גבוה וזכו לתואר מדעי, להגיע למעלת פרופיסור. יהודים רבים בטחו על החוק הזה, וגם הממשלה בעצמה בטחה עליו ושלחה יוריסטים מלומדים מתוך היהודים הוצה לארץ, למען ישתלמו שם ויוכשרו להורות תורות המשפטים מעל הקתדרה—אבל החוק הוה, אף על פי ששני הצדדים הפצו בו ושאפו בו אל מטרה אחת, לא יצא לפעולה מעולם לענין המדעים המדיניים והמוסריים. אי אפשר לאמור שאין לאוניברסיטאות הרוסיות צורך בפרופיסורים למדעים האלה: להפך הרכה קתדראות פנויות בהן מאין מורים הגונים; אי אפשר לאמור שאין בקרב היהודים אנשים ראויים להורות מעל הקתדראות האלה; גם אי אפשר לאמור, שאין היהודים רוצים לקבל עליהם הוראה כזאת. מה אפוא הדבר, אשר יכול לעכב מלקיים את החוק הוה, שהוא הנכבד ביותר ליהודים והמעיד על רצונה של הממשלה להשתמש בכחות צעיריהם ולבלתי הברל בין יהודי ובין מי שאינו יהודי בענינים הנוגעים במדעים ובהפצתם ובהתפתחותם?—האומנם איזו פקודה אדמיניסטרטיבית? אך הלא זה אינו על פי החוקים ומתנגד לתכנם ולרוחם?¹

בגמרנו את התקופה הראשונה של השכלת יהודי רוסיה, שהדוקטור לילינטאל פעל בה פעולה רבה כל כך, אי אפשר לנו שלא נתבונן בשאלה זו:—מדוע עזב האיש הוה את הדבר הנכבד, אשר עמל עליו בשקידה רבה כזאת, בעת אשר עלה לגמרי ובעת אשר היה נחץ להחויק אצל בתי הספר החדשים ההם לפחות

¹ גם מה הוכרחנו לקצר קצת והקורא המבין רואה, ממה שהשארנו, עד כמה אין השארות והתמיהות והכוונות הצפונות בהן מתאימות למצב הענינים, כפי שחברוהו בימים האחרונים. השאלות אינן דורשות תשובות והכוונות אינן מועילות כלל. המהרגם.

איש אחד יודע את הטעם ואת המטרה שנוסדו בשבילם שנכחו
 זה היה מוכשר יותר מאחרים לדאוג למוסדות ההם, אשר נוצרו
 על ידו? בכל עמלנו שעמלנו לדעת את הסוד הזה, לא עלתה
 בידנו למצוא על השאלה זו לא רק תשובה מספקת, כי אם גם
 תשובה מתקבלת במקצת על הלב. לרוטינברג כותב לילינטאל על
 אודות יציאתו לאמריקה כדברים האלה: „אני עוזב את בני-אמונתי
 האומללים והמדוכאים שבאירופה, שאין בידי לעזור להם, והולך
 להתישב בארץ ההפשית בתוך אהים הפשים”. וכאמת היה לילינטאל
 אחרי כן רב באמריקה, אחד הרבנים מבעלי הריפורמה הקצונים.
 אבל כמכתבו צפונים איזו עצבת ורגש המלה על אירופה
 ועל בני אמונתו יחד. גם ידוע שלילינטאל עזב את רוסיה פתאום,
 וכמצב המדי קשה מאד; רק כשלוש מאות רובלים היו לו בעת
 ההיא וגביע הכסף, אשר נתנו לו בני ברדיטשוב ואשר התפאר בו
 בשעת יציאתו. כללו של דבר, איזה סוד כמוס היה ביציאתו, אשר
 לא אבה לגלותו גם לרוטינברג, אף על פי שהיה מחליף מכתבים
 (מי תמיד ומגלה לו דברים רבים, על מנת להסתירם מהבריו.
 כדרך סברה אנו יכולים לאמור, כי יצא פתאום מפני אחד מהטעמים
 האלה: אפשר שהיה מצטער, על כי לכשגמרו דבר יסוד בתי
 הספר נחמה הממשלה על מהשבתה הראשונה, שהשבה להביא
 מורים מהויץ לארץ, בשעה שהוא כבר נכנס במשא ומתן עם אנשים
 חכמים מהו"ל בפקודת אוברוב, ואובארוב כבר הרצה לפני הקיסר
 גם על דבר ההוצאות הנהוצות להעמדת מורים לכתי הספר מיהודי
 הו"ל. לילינטאל הרעיש את כל אשכנו בהצעתו, ויותר ממאתים
 איש חכו שם לפתרון שאלת בתי הספר ליהודים ברוסיה, וכבר היו
 עתוני הו"ל מביעים תרעומות לילינטאל על האחר הזה שמאחרים
 כל כך לקרוא למורים והוא היה משיב על זה בהבטחה וראית,
 כי לכשיוסדו בתי הספר יקרא להם בלי התמהמה; הוא היה
 מצדיק את רוסיה ומבאר, כי בגודל שטח ארצה אי אפשר לה
 לשאת ולתת עם השלטונים המקומיים ולקבל תשובות מכל הועדים
 המקומיים במהירות הרצויה; אבל מה קשה היה מצבו של לילינטאל
 אחרי כן, אחרי אשר הבטיח וחזק את ידי האנשים אשר קבלו את
 הכטחתו שתי שנים תמימות בשם הממשלה ובפקודתה, מה קשה

היה מצבו, כאשר סרה הממשלה פתאום מדעתה הראשונה והקימה
 בכל מקום מורים מיהודי רוסיה. הלא היו אז אותם יהודי הו"ל שחכו
 לפקודת מורים ברוסיה רשאים לחשוב, כי לילינטאל היה משמה בהם,
 וכל הפצו היה אך לקבל תשובות מאתם על דבר בתי הספר
 ולגדל כבודו על ידן בעיני ממשלת רוסיה. גם אנהו היינו חושבים
 כן, אילו לא היתה תחת ידנו הרצאתו של אוברוב, שנתפרסמה
 בדפוס, ושאונו רואים מתובה, כי כל מה שעשה לילינטאל עשה
 בלבד שלם, כי מטעם הממשלה קרא להם, ואת דבריהם על
 ההשכלה מסר לאוברוב בשמות אומריהם. אך יהודי הו"ל לא
 יכלו לדעת זאת בברור. הרצאת אוברוב לא נודעה להם: היא
 נדפסה לפני ימים מעטים ובחוצאה מיוחדת של המיניסטרוים—
 על כן לא היה לו במה להצטרף לפניהם, והם היו רשאים להשדו
 בגניבת דעת, והוא הבין היטב את הצד המגונה שבמצבו למראה
 עין. ובהיותו אז עוד איש צעיר, רגשן וטה להתלהב, לא יכול
 לנשוא את העלבון הזה והוצרך להראות בפועל, שאינו רוצה
 ליהנות ממצבו המיוחד ברוסיה. אפשר עוד, שלילינטאל בעצמו
 נואש מתקוותיו. כנראה לא נתנה משמרת פקודה גם לו, בשביל
 שהיה בן ארץ אחרת; לאינספקטורים בבתי מדרש הרבנים נמנו
 יהודים מנתיני רוסיה, ובריגה אשר היה שם רק ומטיף וסלק ידיו
 ממשרתו זאת, למרות עיני עדתו הריגאית, בשביל שאלת בתי
 הספר ליהודים שהיה עוסק בה ושהוצרך למענה להיות מצוי תמיד
 במיניסטרוים, נבחר בין כה בעצתו הדר. ניימאן לרב—הוא שהיה
 אחרי כן רב לעדת פטרבורג—ולילינטאל נשאר בלי משמרת פקודה.
 ובני אודיסה אשר קדמוהו בכבוד גדול והגישו לו אגרת תודה,
 והביעו בה את תשוקתם הרבה למנותו לרב ולמטיף להם, גם הם
 נמו מאחריו, מפני הסבות האמורות למעלה. מלבד כל אלה עלינו
 לזכור עוד דבר אחד נכבד מאד, אשר בידו להפיץ אור על
 המעשה הזה. הקוראים יודעים, כי לילינטאל נשבע בפומבי ליהודים
 כי יעזוב את הענין הזה, אם יודע לו כי יש אפילו יסוד מעט
 לראגותיהם. אפשר אפוא שגם זה גרם לו שיצא מרוסיה. על כל
 פנים משונה הוא המעשה, שאותו האיש, שהעיר רעש גדול
 ברוסיה, ששקד באמונה רבה על הדבר הגדול הזה של השבת

מצב היהודים על ידי ההשכלה, שהוציא לפעולה את כל אשר בקש אובארוזוב לעשות, הוכרח לצאת מרוסיה לא רק בלי רעש, כי אם גם לפי הנשמע כמתגנב. אחרי כל הסברות שהבאנו בזה עוד לא נפתרה החידה הזאת.

התקופה השנייה.

בדברי התקופה הראשונה להשכלת יהודי רוסיה, שאפשר לכנותה בשם התקופה הלילינטאלית, תארנו את התסיסה הפנימית שנראתה במכתר קהלות היהודים ברוסיה עד שנות הארבעים; אנחנו הראינו את שאיפות „אוהבי ההשכלה החדשה“, אשר לא מצאו להם ימים רבים ידים לפעולתם גם באחד ממקצועות החיים הצבוריים; אנחנו בארנו בשרשומים כוללים את הנסיונות שעשתה הממשלה, בהפצה למשוך את היהודים אל ההשכלה הכללית, ואת המכשולים אשר פגשו בדרךם אותם היהודים, שכבר קנו השכלה גבוהה אם הפצו ליהנות ממדעיהם הנאה המרית; גם העירונו על התיחסות הממשלה אל היהודים ועל התקנות שתקנה להטבת מצב היהודים על ידי ההשכלה; ראינו, כי בראשונה הבישו היהודים בהשרונות על פעולותיה של הממשלה בדרך הזה רק בראשונה, בעת אשר היו פעולותיה מכוסות בערפל שבלשכת הסופרים, וכי שמהו מאד בכל הקהלות על הפצת ההשכלה, כשהודיעה הממשלה בגלוי על ידי לילינטאל את השקפותיה על הדבר הזה; גם הוברר לנו, שרק בשביל שהתחילה הממשלה לעשות את שלה בגלוי בלי הסתר דבר, עלתה בידה להוציא לידי פעולה את הרעיון הזה—להעלות את היהודים משפל המצב שהיו שרויים בו בימים ההם; ולאחרונה ראינו, כי סוף מעשי הממשלה היה פתיחת בתי ספר מיוחדים ליהודים. פתיחת בתי הספר האלה היא תחלת התקופה השנייה להשכלת יהודי רוסיה, היא התקופה אשר דנו בה לא על יסודיה העיקריים של הפצת השכלה בין היהודים, כי אם על התחבולות הרצויות ביותר לתכלית זו. אם בתקופה הראשונה היתה כל דאגת הממשלה למצוא את הדרך היותר נכון להשלמת הפצה, ואתרי

פקפוקים ארוכים עברה משיטת ההשכלה הכללית, שרצו למשוך את היהודים אחריה, אל שיטת בתי ספר מיוחדים ליהודים—הוצרכה הממשלה ליגע הרבה גם בתקופה שניה זו כדי לבור את הדרך הזה שבהרה נו, כפי האפשר, באופן קל ובלתי מורגש ליהודים בעצמם, או, בלשון אחרת, למצוא תחבולה, שלא יהיו היסודות שאחזה בהם הממשלה בדבר השכלת היהודים מתנגדים להתפתחותם הרוחנית והדתית של היהודים כדי שלא יש לבנם בגלל זה מכל שיטת הממשלה בענין זה. בשעה שאובארונו מתנגד ללמוד התלמוד בהוצאתו אל הקיסר „ומשאיר את הלמוד הזה רק למראה עין“ הוא שואל פעמים אחרות, אם ראוי לפרסם שפועלת בתי הספר מכוונת נגד פעולת התלמוד, ובא לידי מסקנה שאין צורך בדבר וגם לא טוב לפרסם¹⁾ על פי היסוד הזה היה נחוץ, כמובן, להשתמש באמצעים, אשר לא תגלינה על ידם כוונת הממשלה הסתרות, ואף על פי כן תהי פעולתם הזקה לשרש את המסורות התלמודיות מתוך היהודים. השיטה הזאת, הגובעת מהשקפתו המסותרת של אובארונו על התלמוד, הביאה לידי מלהמה בקרב היהודים, והמלהמה הזאת, אף על פי שהתנהלה בלאט, הטילה סער בכל הלככות ונהשבה כל ימי התקופה השניה הזאת. וכשם שהתקופה הראשונה מחוברה בעניניה אל שם לילינטאל, אשר קבל עליו להטות את לבב היהודים למסור את בניהם אל בתי הספר שיסדה הממשלה בעדם, כך מחוברה התקופה השניה אל שם מאנדלשטאם, שקבל עליו להוציא לפעולה את מהשבת הממשלה על דבר החלפת התלמוד, — שהשאירה אותו הממשלה רק למראה עין — בספרם אחרים ערוכים ברוח הממשלה. ההשתדלות להוציא מהשבת זו לפעולה הביאה לנו את הענין הנודע בשם ענין מאנדלשטאם, אשר העיר שאון רב בעתו ומשך עליו לא רק את עיני הקהלות היהודיות כי אם גם עיני רבות מספרות הממשלה, אשר הקרו ודרשו בו כעיון רב. אחרי מהאות ארוכות מצד קהלות היהודים ואחרי מחלוקות ארוכות בין מוסדים ממוסדי הממשלה ובין פקידים שונים, לא יצא מהענין הזה, כמובן, כל מאומה; אך אף על פי כן הספיק

¹⁾ „Не должно и даже не нужно“. Доп. къ Сборн. пост. 80 мин. нар. просв. 1863—1864. Слб.

להמעיט את האמונה בממשלה וב„השכלה“ שנוצרה בהשפעתה ובתמיכתה.

אך בטרם נעבור אל התחבולות שבהרו בהן להגשמת השיטה שהחזיקה בה הממשלה, עלינו לבאר את עיקריה של שיטה זו, למען יוכל הקורא לשוות לו מושג ברור על אודותיה ולשפוט עמנו יחד, עד כמה מתאימים אל המטרה אותם האמצעים שבהרו בהם להגשמתה. שיטה זו ראויה לעיין בה בפרטות יתרה, לפי שעובדה בשלמותה על יסוד העיון בחיי היהודים ובצרכיהם האמתיים, ויכולה היתה להביא באמת לידי התוצאות הטובות שרצו בהן אלמלי לא נראה הסרון טכסים בהגשמת הצד הקשה שבה ביותר ואלמלי הושם לב אל הסעיף הראשון של העיקרים האלה, שנאמר בו: „פה יפורשו האמצעים להשגת המטרה הזאת ותבואר הדייקנות ההגיונית הנהוצה בפקודות המיניסטרוים להשכלת העם.“¹⁾

ממשלת רוסיה שאפה תמיד לקרב מעט מעט את היהודים אל יושבי הארץ הנוצרים ולשרש את אמונת ההבל ואת הדעות המשובשות המזיקות היוצאות מלמוד התלמוד. להגיע אל המטרה הזאת אמרה הממשלה על ידי הפצת „השכלה אורחית“ בין היהודים שבזאת נתן להם היכולת „ליהנות מן הטובות הראויות להם על פי מעמדם“²⁾ ועל ידי זה שיעירו בהם בעזרת ההשכלה את הכרת התועלת של עבודה פוריה, שהכרה זו מסוגלת להשיב את מצבם. הממשלה הכירה, כי משיכת היהודים אל בתי הספר הכלליים לא תוכל להביא את התועלת הרצויה.³⁾ התוצאה המעציבה הזאת נחשבה לפני איוז הסרונות מיוהדים לעם היהודי, אך אנהנו כבר

¹⁾ С6. пост. и пр. II стр. 380.

²⁾ שם 387.

³⁾ אובארוב אומר, כי „ההתר שהתירו ליהודים להתקבל אל בתי ספרנו האורחיים לא הביעו לנו כל תוצאה רעה; להפך הוא המציא לנו הלמידים וסטודנטים תרוצים ומוכשרים, שעזבו ברצונם הטוב את כל סימני שבטם החיצונים. (ובזה הלא אין כל ספק, שהסימנים החיצונים האלה רעים מאד לעומת סימניהם החיצונים של העיקריים! (המתרגם), Доп. и пр. 1803—1864 703,—704

צו למשורך
—הוצרכה
את הדרך
ש ליהודים
יו היסודות
התפתחותם
ל זה מכל
וד התלמוד
ה עין" הוא
מפר מכוונת
בר וגם לא
להשתמש
הנסתרות,
התלמודיות
סותרת של
ו, והמלהמה
כל הלכות
פה הראשונה
עליו להטות
דה הממשלה
אם, שקבל
בר התלפת
גין — בספרם
מהשבה ה
שטאם, אשר
ללות היהודיות
יו ודרשו בו
אחרי מחלוקות
שונים, לא
פי כן המפי
1) „He
so мин. нар.

בארנו, עד כמה יכלו היהודים, שהלכו אחרי הממשלה בדבר הזה, ליהנות מהזכויות שניתנו להם על פי חוקי שנות 1804 ו-1835, ועד כמה יכול החוק המפורש להיות ערובה נאמנה ליהודים בעלי ההשכלה הגבוהה לימים הבאים. את ההבטחות האלה, את ההבטחות שלא נתקיימו, יש להשוב לסבת המאון שמאנו היהודים בעת ההיא בהשכלה כללית; והמאון הזה בעצמו, מה שאמרו על היהודים, שאין בהם כל שאיפה להשכלה כללית, לא היה בהם כלל, כמבואר למעלה שהיו בנייהם מפלגות שלמות של אנשים עוסקים בהשכלה לשמה, שלא לתועלת המרות לנפשם וגם נרדפו על השכלתם מחוץ ומבית. על המעשים האלה יש לנו ראיות הרבה בהרצאת אובארוב; גם ידוע, שבטרם נוסדו בתי הספר מטעם הממשלה, כבר פתחו להם היהודים בעצמם בתי הספר מכוונים לפתח בקרב העם עיקרי אורחות כללית. על כן אי אפשר להסכים לדעת האומרים, שהמטרות הלאומיות שבידי היהודים הן הפריעו אותם מלתת את בניהם אל בתי הספר הכלליים, יען כי בלי כל ספק היתה אחת הסבות העיקריות לזה גם משובת הנוצרים הצוררים את היהודי גם בעודו בבית הספר גם אחרי גמרו את שעוריו. גם עתה¹ נרדפים התלמידים היהודים בהרבה גימנאזיות פרטיות וגימנאזיות של הממשלה, ורודפים אותם לא רק תלמידים מהכריהם הנוצרים, כי אם גם המורים בעצמם, ויש מורים מכנים שמות של גנאי לתלמידיהם היהודים. גם באוניברסיטאות מתיחסים סטודנטים ברגשות איבה מקדמת אל הכריהם היהודים, אף על פי שהיהודים האלה זכרו בלי כל ספק את כל מסורותיהם הלאומות המיוסדות על התלמוד. והסטודנטים הנוצרים האלה יש להם היקש הגיוני נכון: הם מקישים ואומרים בלכסם:— גם אחרי גמר שעוריהם במדרגה מדעית אין הכריהם היהודים מתקבלים לכל משמרת פקודה שיש בה השפעה שכלית-הנוכית על הנוצרים, רק בשביל שלא יכניסו עיקרים תלמודיים במדעיהם, הלא הדעת נותנת, שסטודנטים-יהודים בעודם שומעים שעורי האוניברסיטה בודאי אינם נקיים לגמרי

¹ הרכבים נכתבו עוד בימי אלכסנדר השני, ובימי אלה (שנת 1910) תחת "גם עתה" זה, ראוי ותקן "גם או", או "גם בימי הטובים ההם". המתרגם.

מחסרונות לאומיים. בכך אין בידנו תשובה מוחלטת על השאלה: „מה הוא הדבר אשר הפריע את היהודים מלכת אל בתי הספר הכלליים, מסורותיהם הדתיות של היהודים¹⁾, או דעותיהם המשובשות של הנוצרים (על אודות היהודים), שהיו מסורות בדיהם מאבותיהם ומאבות אבותיהם? אין כל ספק, שלא היהודים בלבד היו הגורמים בדבר התרחקותם מעל הארץ, והחיצות לפתוח ולהחזיק בתי ספר מיוחדים ליהודים יצאה — אם נדבר במתינות יתרה — מההשדנות שבין שני הצדדים יחד, שאין לנו צורך במקום הזה לעיין בערכו ההיסטורי. השאלה זו — אם צריך להחזיק בתי ספר ליהודים אם לא — כבר יש לה ספרות שלמה, ובה נוארו בפרטות כל מעמי קיומם של בתי ספר כאלה; אבל אין חפצנו לברר שאלה זו לפרטיה, אנחנו חשבנו לנו לחובה לנגוע בעיקרה רק על מנת לסתור את דעת האומרים, כי הממשלה נוכחה, שהיהודים לא השתמשו בזכות הנתונה להם למסור את בניהם אל בתי הספר הכלליים, מפני המדה המיוחדת להם להתרחק מעם הארץ.

על כל פנים כך היה מעשה: חממשלה הכירה, כי נתון לעבור משיטת ההשכלה הכללית אל שיטת השכלה מיוחדת ליהודים, ועל כן, אחרי אשר הראינו את המטרה אשר שמה לה בדבר שנוי מצב היהודים, עלינו לבאר בזה את העיקרים שקבלה הממשלה לענין 1) הגבלת אופים של בתי הספר הנוסדים, 2) הגבלת יחוסה שעל הממשלה אל שיטת ההשכלה שהיו ליהודים מכבר ואל למודם הפרטי והביתי 3) והדרך שבחרה לה הממשלה בלמוד הדת בבתי הספר המיוחדים ליהודים.

קודם כל דבר עלינו להעיר, כי צדקה הממשלה מאד בזה שגמרה להוזהר מכל שנוי פתאומי מתמיה. על פי הרעיון הזה ועל פי ההכרה שבכל זאת נראות בקרב היהודים שאיפות להשכלה כללית, החזיקה הממשלה גם אחרי פתיחת בתי הספר ליהודים

¹⁾ גם פה מערכב המחבר דתיות ולאומיות: פותח בלאומיות ומסיים בדתיות. בכלל אין הדברים בפתרון שאלה זו תשובים עכשיו מצד עצמם, אלא שכדי הוא לקרוא ולראות איך דנו בה בדורות האחרונים שלפנינו, שגם זו תורה היסטורית נכבדה, המתרגם.

בסניפים 104 105 110 ו-111 שבחוק שנת 1835, ולא נעלה דלת בפני היהודים הרוצים להכנס אל בתי הספר הכלליים. גם בתי הספר המיוחדים לה' דים נחשבו בעיני הממשלה אך למדרגת מעבר, למטבעת מהברת, שבכחה להכיר את היהודים אל החיים האנושיים הכלליים. בעזרת בתי הספר ליהודים אמר אובארוב „להועיד פני היהודים הצעירים אל בתי הספר הבינונים והגבוהים“¹⁾ ובמקום שתראה שאיפה מיוחדת בקרב צעירי היהודים להשכלה גבוהה, אמר להיות להם בזה לעזר על ידי הרחבת הפרוגראמה של בתי ספריהם. וכדי לעשות סייג בפני ההתנגדות המסתתרת „במסגרת החיים הביתיים ובהשכת הלחץ הנושן“ אמר לקיים מה שמתקיים מאליו, היינו שלא לסגור מיד את כל בתי הספר הפרטיים שהיו להם מכבר, כי אם לסגור מעט מעט במדה שיוסדרו בתי הספר החדשים.¹⁾ הכינה והודורות הנראות בזה במעשי הממשלה, שיוסרו ידיעה נאמנה במצבם השכלי והמוסרי של יהודי הימים ההם, הן סבותיו הנאמנות והמוכנות של רוח השלום שקבלו בו היהודים את בתי הספר שיסדה הממשלה בעדם: מצד אחד לא היתה הממשלה למכשול לאותם היהודים, שלא הגיעו עוד לידי הכרת נתיצותה של השכלה נכונה, ומצד אחד לא הורע כחם של אותם שהרגישו שאיפה מיוחדת להשכלה כללית שלא כבימים האחרונים. את ההתיחסות הנכונה הזאת אל השכלת היהודים אנו מוצאים גם בתכונת בתי הספר התחתונים, כפי מה שרצתה הממשלה להכשירם לצרכי היהודים. על דבר בתי הספר העליונים המיוחדים ליהודים אין לנו אלא לאמור, שבמרוצת הימים נמתה הממשלה מן הדרך, אשר התותה לה בראשונה ובגלל זה היו מעשיה בהם כמו שתירה למהשבתה הראשונה שחשבה עליהם. אך בזה נדבר במאמר מיוחד, ופה הפצנו להודיע לקורא את עיקרי מתשבות הממשלה בדבר הזה.

ובכן נדבר קודם כל דנה על בתי הספר שאמרה הממשלה ליסד בעת ההיא ליהודים.

¹⁾ „Направить молодыхъ евреевъ въ среднія и высшія учебныя заведенія“ Доп. къ сборн. постанов. по мин. Наз. Просв. стр. 700.

על פי יסודי השכלת היהודים מיום 13 נויאבר שנת 1844 הוחלט לפתוח בתי ספר תחתונים וגבוהים. התחתונים היו משני מינים: ממדרגה ראשונה בשעור בתי הספר לרוסים ממדרגה זו (приходскія) וממדרגה שניה—בשעור בתי הספר המהוויים. ובתי ספר גבוהים נפתחו רק שנים בשם בתי מדרש רבנים בשעור המדעים הכלליים ובתי הספר הבינוניים הכלליים. מטרת בתי"ס מהמדרגה הראשונה היא הפצת הידיעות היסודיות הדרושות הרבה או מעט לכל יהודי; בתי"ס מהמדרגה השניה יש להם מטרה מיוחדת להכשיר את צעירי היהודים למעמדות הסוחרים והם בעלי הרושת המעשה; ולבתי מדרש הרבנים מטרה כפולה: א) להכין מורים לבתי"ס ליהודים משתי המדרגות הראשונות ב) ולהכין רבנים. בתי הספר האלה עומדים תחת השגחת השלטון הכללי של בתי"ס, ובמקום שזה קשה מפני סכות מקומיות—תחת השגחתם של פקידים מיוחדים בשם אינספקטורים מהוויים ופולכיים לבתי"ס ליהודים. החוקת בתי"ס האלה תהיה על השבון מקורים מיוחדים למטרה זו. המקורים האלה הם המכס המיוחד, המוטל על היהודים בשם "מכס הנרות" ומס לתועלת בתי"ס ליהודים מבתי הדפוס של יהודים על יפוי הכה להדפיס ספרים עבריים. ולפי שאחד המקורים האלה יש לו יחס מרובה אל ענין מאנדילשטאם, אנהנו חושבים לנו לחובה לבאר בזה בקצרה עיקר דיני מכס הנרות ויפוי הכה של החוקת בתי הדפוס העבריים.

בחוקי מכס הבשר נאמר: "ליסוד בתי"ס ליהודים שהוא סעיף הוצאה בפני עצמו, יוטל, על פי הבקשה שבקשו היהודים בעצמם, מכס מיוחד על הנרות שמדליקים, לשבת, והמכס הזה יכנס לרשותו של המיניסטרוים להשכלת העם. ולענין גבית המכס הזה, הריהו עתיד להמסר בחכירה למוכסנים על פי טכסה קבועה, אשר תהלק לארבע מדרגות, על פי הסדרים אשר יושמו בזה על ידי שני המיניסטרוים, של עניני פנים ושל השכלת העם יחד". על יסוד הדברים האלה הוכרו על ידי שני המיניסטרוים הנזכרים "כללי גבית מכס הנרות מהיהודים בעד בתי הספר ליהודים", והכללים האלה "נתקבלו למעשה בדרך נסיון לשלש שנים", על מנת לחבר כללים קבועים אתרי בן לכשיאספו את כל הידיעות

הדרושות להשואת המכס ולעשיית סייגים מפני מעשי רמאות, הכללים ההם, שתפרכמו ביום 1 לספטמבר בשנת 1846, נאמר, שמכס הנרות הוא תשלומים קצובים בעד הנרות, שהיהודים מדליקים בלילי שבתות וימים טובים. מכס הנרות נגבה על פי מעמדו ומצבו החמרי של כל יהודי, והיהודים נחלקים לענין זה לשלש כתות: לטהורים, לעירוניים היילים במכס ולעירוניים פטורים ממנו. הכתה השניה נחלקת בעצתה לשלש מחלקות לעירוניים אמידים, לבינוניים ולדלים. סכום המכס יקצב על פי מצבם החמרי של היהודים, ואפשר לשנותו מקצה כל תקופה של חכירה. הכירת המכס היא אחת לארבע שנים. ענין התחרות בהכירת המכס הוא רק נכיון פרוצנטים מהסכום הנקצב להוצאות הגביה, ושכר המוכסן אין להעלות בשום אופן ליותר מעשרים קופ. לרובל. אם תצטרך הממשלה באופנים האמורים בחוקי מכס הבשר (קורובקה) לעזוב את סדר החכירה ולגבות את מכס הנרות על השבונה, אפשר למסור את גבית המכס לידי יהודים נאמנים, על פי המלצת ראשי גילי הלמורים, באופן שיהיו היהודים האלה עוסקים בזה בדין קומיסיונרים, ולקחת מאתם ערבוות כסף על פי החוקים הקבועים לזה. להשגחה על מעשי המוכסנים יונהגו פנקסאות של שוכרים.¹

המקור השני הוא, כמו שאמרנו, המס בעד זכות הדפסת ספרים עבריים, שלא ניתנה אלא לשני בתי הדפוס—האחד בוילנה (דפוס ראם) והשני בו'שומיר—והיו בתי הדפוס האלה נמסרים על ידי תחרות לזמן 12 שנה דוקא. להגן על ההכנסה הזאת ולהגדיל את הכנסת בתה"ס בכלל, הושם מכס על הספרים העבריים הבאים מחו"ל עד $1\frac{1}{2}$ קופ. לגליון של דפוס. לתמיכת בתה"ס הושם לחוק, שספרי הלמוד וכל הספרים הנדפסים בעד בתה"ס ימכרו כפי האפשר במחיר נמוך.

¹ על מכס הנרות נאמר בהרצאת המיניסטר לעניני פנים אל הקיסר משנת 1859, שננכה גם הפעם בכבודות יתרה כמו קודם לזה, וסבת הדבר היא, לדעת המיניסטר, עניות הקהלות היהודיות ורובי המסים המוטלים עליהן שהוא גדול לפי הערך ממסי יתר המעמדים החייבים במס. Ж. Мин. В. дѣль, июль 1867.

ובתה"ס מהמדרגה הראשונה נועדו לתלמידים בני 8 שנים, הזורעים לקרוא מעט ומבינים לשון עברית. למודי בתי הספר האלה היו הלשון העברית, קריאה וכתובה בלשון רוסיה וראשית הדקדוק הרוסי, קריאה וכתובה עברית וראשית הדקדוק העברי, ארבעת כללי החשבון וידיעה עיקרית במדות, במשקלים ובמעות הנהוגים ברוסיה ומעשה הכתב. ביהוד ראוי לשים לב לסימן 16 בתוקי בתי הספר המיוסדים ליהודים, שנאמר בו: „במקומות שרוב היהודים היושבים בהם עובדי אדמה הם, יוסדו בבתי הספר מהמדרגה הראשונה שעורי מלואים ללמוד עיקרי עבודת כפרים ונטיעת גנים וגם שרטוט הצורות הפשוטות שבגיאומטריה והמכונות שמשמשים בהן בעבודת האדמה, וכפי האפשר יתרגלו בכל זה גם במעשה. בערים ובעיירות קטנות, שהרכבה בעלי מלאכה בהן, יכולים להכנס לשעורי המלואים האלה גם המלאכות הדרושות ביותר. הלמודים האלה יונהגו בשעורי המלואים לא כולם בבת אחת, אך לפי הצורך והאמצעים ופרטי הענין". מלבד זאת אמרו להכניס לשעורי המלואים גם לשון אשכנז ועיקרי ההיסטוריה הרוסית והגיאוגרפיה. בתה"ס מהמדרגה השניה נועדו לתלמידים, שגמרו שעורי בתה"ס מהמדרגה הראשונה או שלמדו את הענינים שמלמדים שם. למורים מתמנים שם מאותם שגמרו שעורי בתי מדרש הרבנים או מאותם שנכתנו בועד הבחינה שבבתי המדרש האלה. הענינים שהוצרכו ללמוד בבתי הספר מהמדרגה השניה הם: תורת הדת היהודית, הלשון העברית, הלשון הרוסית עם הדקדוק השלם, אריתמטיקה, הגיאוגרפיה הכללית וביחוד הרוסית, שרטוט ומעשה הכתב. גם בהם אמרו לפתוח שעורי מלואים ללמד ענינים דרושים בחיים: עריכת פנקסאות, גיאומטריה ומיהאניקה, שמשתמשים בה בבתי עבודה, ידיעות מתולדות הטבע ופזיקה ותי-מיהא ביהוד עם מיתולוגיה, שרטוט וידיעות כלליות מתוקי הארץ וסדרי בתי הדין ביהוד בענינים שיש להם שייכות אל המסחר.

זאת היתה תכונת בתי הספר התחתונים על פי רצונה של הממשלה בעת ההיא, ובדרך זה השכנה לעשותם מתאימים לצרכי חיהם של היהודים. נראה מזה בברור, כי על פי מהשבתה הראשונה של הממשלה היתה מטרה מיוחדת לבתי הספר התחתונים שיסדה ליהודים, והיא להכשיר את בני היהודים לעבודה ישרה מעילה

רמאות,
נאמר,
מדליקים
מעמדו
לשלוש
ממנו.
אמידים,
אמרי של
הכרת
מכם הוא
המוכסן
תצטרך
לעזוב
אפשר
גת ראשי
גזה בדין
הקבועים
של
הדפסת
כווילנה
מרים על
ולהגדיל
הבאים
הושם
ממנו ימכרו
ל הקיסר
בת הדבר
עליהן
Ж. Ми

ומתאמת לצרכי החיים, שהיו נתונים בהם, לתת להם את היכולה לעבור אחרי גמר שעורם אל עבודה פוריה ולמצוא דרכים נאמנים פחות או יותר לכלכל את נפשם. מטרה כזאת היתה נאוה לבתי הספר, שכיוונו בהם מראש להיטיב את מצב היהודים על ידי השכלה ולנטוע בהם את אהבת המלאכה. אבל קנית הידיעות האלה הדרושות כל כך לכל יהודי והכשרת בני היהודים למצב המסחר והרשת — שזאת היתה המטרה העיקרית של בתי הספר הנמוכים — לא יכלו להתגשם בפועל, מפני שלא הונהגו שעורי המלואים, אף על פי שהציעו — כמו שנודע לנו — על דבר הנחיצות לפתוח שעורים כאלה על פי האמור בחוקי בתי הספר של הממשלה. מובן מאלי, כי מבלי שעורי המלואים לא היו בתי הספר הנמוכים מתאימים למטרתם, והתלמידים שגמרו שעוריהם של בתי הספר האלה יצאו מהם בידיעות קלות, שאין להן כל ערך, ושלא יכלו לתת להם מקור מחיה. התלמידים ההם במצבם הקשה לא רק התרעמו בעצמם על השכלה זו, שלא נתנה ולא הוסיפה להם מאומה, ועוד הרעה להם, בהוציאה אותם מתוך הצבור, שהיו בו בראשונה ושיכלו להתרגל במנהגיו, ללא הפריעה אותם השכלת בתי הספר שלהם, כי אם העירו גם אנשים מן הצד להסתפק בדבר, אם לא תשפיע ההשכלה השפעה רעה על מצבו החמרי והמוסרי של היהודי. באמת קשה היה למי שקנה לו מעט השכלה להחזיק המסורות והמנהגים הלאומיים¹ שבידו מאבותיו, ולכתור לו דרך חיים חדשה קצרה ידו, מאשר לא היו לו הידיעות הנחוצות לה, ועל כרחו נשאר קרה מכאן וקרה מכאן, בבלי יכולת לכונן לו מעמד בחיים, והיה רואה בנפש מרה בהרבה בתי מסחר יהודים בני ארצות אחרות בתור עורכי פנקסאות וקוריספונדינטים שבאו לעסוק בעבודה, שלא היו בתוך יהודי רוסיה אנשים מוכשרים לה ושלחכנת אנשים כאלה נתכונה הממשלה מראש בבתי הספר אשר יסדה ליהודים. אך עוד נשוב לדבר בענין זה במאמר אחר, שנבאר בו בפרטות את מעלותיהם ואת חסרונותיהם של בתי הספר ליהודים; ופה לא יכלנו להמנע מאמור מלים אחרות על הדבר הטוב הזה, שעלה במחשבה לעשותו ולא נעשה, מפני

¹ גם מה ערובו המושגים; כונת המחבר בודאי לסנהגים הדתיים. המהרגם.

שלא
בתה
כי
בדור
ידיע
האמ
לממ
המש
באש
בהם
והיו
ימי
מהיו
הפש
ולבני
אחרי
אשר
לעבו
מכלל
לו
שגמר
קודמ
נתהל
גם
ולמה
מהלק
ובהן
ליהוד
מדרש
וצרפו
ני 14

שלאחר שנטו מן הדרך, שהתותה הממשלה לעצמה בראשונה בהוקי בתה"ס, אמרו רבים, לא רק בספרות, כי אם גם בהוגי הממשלה, כי בתה"ס ליהודים לא הצליחו, רק מפני שלא רצו היהודים ללכת בדרכים שבחרה הממשלה למענם, הם דרכי אהבת המלאכה. רק ידיעת החמרים ההיסטוריים השייכים לענין זה יכולה לגלות את סבתה האמתית של התוצאה הרעה הזאת ולהורות יחד עם זה, כי ראוי לממשלה לא לבקש דרכים חדשים מסוגלים יותר מהישנים להשגת המטרה, כי אם לשים לב למלאות את המחשבות הטובות שנשכחו באשמתה ולתקן בזה תקון עיקרי את השגיאה הזאת.

בתי הספר הגבוהים היו שני בתי מדרש רבנים, שהיו מקבלים בהם נערים יהודים מכל המעמדים לא פחותים מבני עשר שנים, והיו דורשים בשעת קבלת התלמידים, מלבד תעודות לידתם ומספה ימי הייהם, תעודת רופא, שכריאים הם ואין בהם כל מום מפריע מהיות מורה או רב. תלמידי בתי מדרש הרבנים נחלקו לתלמידים הפשיים ולמקבלי תמיכה, ולענין תמיכה היו נחנים יתרון ליתומים ולבני עניים ומורים. התלמידים שהיו מקבלים תמיכה היו הייבים, אחרי גמרם את שעורי בית הספר, לעבוד בתור מורים במקומות אשר הפקידום — אותם שניתנה להם ארוחת תמיד היו הייבים לעבוד עשר שנים, ואותם שהיו נתמכים למחצה — שש שנים. יצאו מכלל זה רבנים, ממונים לזה מטעם הממשלה, מי שהלה חלי שאין לו רפואה וכן במקרים אחרים השובים ביהוד. התלמידים החפשיים שגמרו שעוריהם, היו מתקבלים למורים בבתי הספר הנמוכים והיו קודמים לאותם שלא למדו בבתי מדרש הרבנים. בתי מדרש הרבנים נתחלקו לשלש מהלקות שעורים: 1) למהלקה אחת כללית, שנועדה גם למורים גם לרבנים, 2) למהלקה פרטית מיועדת למורים 3) למהלקה מיועדת לרבנים. מלבד זאת היו בבתי מדרש הרבנים גם מהלקות הכנה מתאימות לשלש המהלקות הראשונות שבגימנאזיות, ובהן היו מלמדים את הלמודים המיוחדים ליהודים בשעור בתה"ס ליהודים מהמדרגה השנייה. הלמודים הכלליים שאמרו ללמד בבתי מדרש הרבנים הם: 1) מליצת לשון רוסיה והגיון, 2) לשונות אשכנז וצרפת, 3) מאטימטיקה עד גורת הקונאות (קאנישע סעקציאן), 4) גיאוגראפיה (סמאטימטיקה, 5) היסטוריה כללית ורוסית, 6) פיז

זיקה, ז) מעשה הכתב והשרטוט והשרטוט הציורי. שיעור הלמודים המיוחדים ליהודים לא הוגבל בחוקי בתה"ס כברור, רק נאמר שם, שבמהלכה הפדגוגית ילמדו את הלמודים העבריים רק כפי מה שדרוש לתלמידים בפעולתם הנכונה להם לעתיד, ובמהלכת המיוחדת לרבנים, שנקבע בה שיעור לשתי שנים ונועדה לתת לתלמידים ידיעה הגונה ומפורטה בענינים הנחוצים לרב, הוצרכו התלמידים ללמוד את המדעים העבריים על פי פרוגרמה מחוברת על ידי הקומיסיה שנוסדה בפקודת הקיסר להשכלת היהודים ברוסיה. יחד עם זה הושם לב שילמדו התלמידים את הסגנון העברי ויתרגלו בו במעשה וכן ילמדו גם את סגנון הלשונות הקרובות ללשון העברית (את לשונות המשנה והמדרש והתרגומים). בכלל הוטל על המיניסטרום להשכלת העם לברר יותר את עניני הלמוד הנחוצים ואת מדת השעורים, וגם ניתנה לו רשות להכניס עניני למוד חדשים בבתי מדרש הרבנים, אם יראה צורך בדבר. השיעור הפדגוגי שבבתי מדרש הרבנים נקבעו לשנה אחת, ומטרתו היתה ללמד את התלמידים במעשה ובנסיון את דרכי ההוראה ותהבולותיה. למטרה זאת הוצרכו להורות עניני למוד שונים במעמד הכריהם ובהשגחת המורים והאינספקטור. גם היו שולחים אותם בזמנים קבועים אל בתי הספר ליהודים הנמצאים בערים לבתי מדרש הרבנים היו בהן, להורות שם לתלמידים פרקים בעניני הלמוד העבריים. בבחינת התלמידים של בית מדרש הרבנים היה התנאי הנחוץ לעבור ממחלקה אל מחלקה מצד התלמידים, ידיעת הלמודים הכלליים, וביתור ידיעת הלשון הרוסית וההיסטוריה הרוסית. תלמידי המחלקה המיוחדת לרבנים נקראו על פי החוק קאנדידאטי-רבנות, ובהפצם לזכות לשם רב הם הייבים לקנות להם את הידיעות הנסיוניות הנחוצות לכהונת רב, ועל כן היה עליהם לשמש רבנים שנה אחת בתור סגנים. מקצה שנת ההתרגלות הזאת ואחרי העד את רבנים על גמר הכנת הסגנים היו נבחרים בחינה אחרונה במועצת בית מדרש הרבנים ומקבלים תעודות רבנות. לקאנדידאטים שלא עמדו בנסיון ניתן שם רבנים-עוזרים. תלמידים שגמרו שעוריהם וקנו להם שם רב או רב-עוזר יכולים להמנות למורי הענינים העבריים בבתי מדרש הרבנים או בבתי ספר אחרים. להתפתחות התלמידים בדעת ובמדות היו בבתי מדרש הרבנים קבוצת דברים מועילים לתלמידים וביבליותיקה,

אשר נמצא בה מלבד הספרים הדתיים הנחוצים לבית ספר כזה, עוד הרבה חבורים מעילים בלשונות העברית והרוסית והאשכנזית. ההשגחה על מהלך הלמודים העבריים ושיטת ההוראה בהם נמסרה לאינספקטור יהודי, והוא היה מורה ויועץ למורים היהודים. והשלטון על בתי הספר לענין המשטר והסדרים הפנימיים היה בידי דירקטור שאינו יהודי, שהיה דומה ביפוי כחו ובעבודות המוטלות עליו לדי-רקטור של גימנאזיה¹). זהו אפים של בתי הספר הגבוהים שהיה מיועד להם על פי התוקים שהבאנו כזה. עתה נבאר את יחס הממשלה אל בתי הספר שיסודו היהודים בעצמם קודם שפתחה היא להם ואת בתי הספר משלש המדרגות האמורות כזה.

כבר היו ליהודים ברוסיה בתי ספר מסודרים ברשיון המיני-סטרום להשכלה באודיסה, בקישינוב ובריגה, אשר דבר עליהם המיניסטור אובארוב בהרצאתו אל הקיסר דברי תהלה רבה. מלבד זאת היו 1) בתי תלמוד תורה לבני עניים ויתומים; 2) חדרים לבני בעלי בתים ממינים שונים 3) וישיבות להשתלם בידיעת התלמוד. באגרתו על דבר השכלת העברים אומר אובארוב על אודות בתי הספר האלה: „על פי הידיעות יוצא, כי בפלכי ווילנה, גרודנה, מינסק ובמחוז ביאליסטוק ימצאו כאלפים וחמש מאות בתי-ספר ביתיים, שבני היהודים לומדים בהם והמספר הגדול הזה של בתי ראשית-הנוך בלתי נודעים שלא הגיעה אליהם עד כה עין הממשלה, מוכח מתוך המעשה הנפלא, שבכל הצרות המוצאות את היהודים, כל אחד מהם באין יוצא מן הכלל יודע קרוא וכתוב. אם תעלה בידנו לאסוף את כל הכותות הפזורים האלה ולאחדם, נצליח במעשנו זה.“²) על אודות בתי הספר המסודרים, החליטה הממשלה, כי בסדריהם הפנימיים ובדבר ההשגחה מצד השלטון לא ישונה בהם דבר, עד אשר יבוקרו התוקים הזמניים על דבר מסירת בתי הספר והמוסדות המדעיים של היהודים תחת השגחת המיניסטרום להשכלת העם וההנהגה בהם על

¹ Сбор. постан. 1826—1855, Полож. о равв. учил. стр. 431—449.

² Доп. къ сборн. Пост. по Мин. Н. Про. 1825—1855 стр. 705, 706.

פי החוקים הכלליים הנוגעים בהשכלת היהודים. ועל המוסדות הקיימים בלי רשיון המיניסטרום שמה הממשלה לחוק כללי, כי עד שיבואו הסכומים הקבועים ליסוד בתה"ס ליהודים ולהונקס, לרשות המיניסטרום להשכלת העם, יחקרו המוסדות המדעיים ובתי הספר שהיו להם ליהודים עד כה ויבאו כל אחד תחת השגחתו של שלטון בתי הספר שבמקום הקרוב לו. למטרה זו אמרו ליסוד במקומות שהיהודים יושבים בהם קומיסיות ומניות פלכיות ומחוזיות, שפקידי השלטונות של בתי הספר יהיו יושבי ראש בהן, ושני חברים יהיו בכל אחת מהן מן הסותרים ומן הרבנים. ובמדה שיפתחו בתי הספר ליהודים על ידי הממשלה תסגרנה הקומיסיות האלה. כל מעשי המיניסטרום במוסדות המדעיים ובתה"ס ההם היו רק הנהגת איזה סדר בתמונתם הכללית ובאופן הלמוד שבהם, באופן זה השתדלה הממשלה להכין את היהודים ולהקל עליהם את המעבר אל שיטת ההנודך החדשה, כשם שהשתדלה על ידי בתי הספר ליהודים שלה בכלל לשר מפלה להם לעבור בה אל ההשכלה הכללית.¹ על פי העיקרים האלה החליטה הממשלה לענין „תלמודי התורה“, שבכל מה שנוגע לכלכלת היתומים ובני העניים יהיו נתונים כבראשונה בידי הגבאים הנבחרים, שהם המשתדלים לספק להם את מזונותיהם ולהעמיד להם מורים; אך בדבר ההוראה הם נתונים תחת יד השלטון הכללי של עניני הלמוד. וצריך שיהיו בהם מורים במספר מספיק, לא פחות ממורה אחד לעשרים וחמשה תלמידים. על המורה הראש, שהוא צריך להבחר על ידי הגבאים ולהתקבל על ידי השלטון הלמודי הקרוב אל המקום ההוא, מוטל להשגיח על בית הספר הזה ועל המורים שבו. הוא חייב לתת השבון לשלטון הלמודי על מצב בית הספר הנתון תחת ידו, על מהלך ההוראה ועל סימני הברכה הנראים בתלמידים.

מלבד זאת נקבע לחובה שתגיכי „תלמודי התורה“ בני יותר משמונה שנים ילמדו לשון רוסיה. על דבר החרדים התקינה הממשלה, שכל החפצים לפתוח חדרים צריכים להבתן לפני הקומיסיות הזמניות על פי חוקים מיוחדים שהיו עתידים או להערך

¹ Сб. пост. М. Н. П. 1825—1855 стр. 390, 391.

בענין זה במיניסטריום להשכלת העם. יצאו מכלל זה רק אותם „המלמדים“ בעלי החדרים, שבמשך שנה שלמה הוכיחו על עצמם לפי עדות הקומיסיות הזמניות, שהם נאמנים, ידענים ושקדנים במלוי חובותיהם: מלמדים כאלה יכלו להיות פטורים לגמרי מן הבחינה וגם יכלו להתקבל למורים בבתי הספר שיסדה הממשלה ליהודים. בחדרים הגבוהים או מהמדרגה השניה נקבע לחובה למוד לשון רוסיה, כשיקבל המלמד כתב רשיונו להחזיק הדרה אבל אף על פי שהתנהגה הממשלה בחסד עם המלמדים והדרים, לא הדלה להשיב את שיטת החנוך הזאת לרעה שקשה לבטלה בבת אחת ונחויץ להגן עליה רק לפי שעה. להקטין את השפעת המלמדים על החנוך הביתי אמרה הממשלה להשתמש בימים הבאים באמצעים האלה: שלא לתת כתבי רשיון להחזיק הדרים למי שלא עסק במלמדות מכבר, בלתי אם על ידי בחינה חמורה ולא רק בלמודי הדת היהודית, כי אם גם בלמודים הכלליים; אחריו כן — לא ינתנו כתבי רשיון כאלה כלל עוד לאותם שלא למדו בבתי הספר של הממשלה, בעת אשר יהיו מורים מתלמידי בתי מדרש הרבנים במספר מספיק, ולאחרונה יקבע הלמוד בבתי הספר של הממשלה לחובה כללית ליהודים, וגם תחבולות כפיה ימצאו לזה, כשיהיו בת”ס במספר מספיק בכל מקומות מושבותיהם של יהודי רוסיה. ולמען השבית לגמרי את השפעתה של שיטת המלמדות והקדרים הישנים בכלל על תלמידי בתה”ס החדשים ועל הקהלות היהודיות, אמרה הממשלה לפרסם, כי מקצה 20 שנה לא ינתן לאיש לעסוק בהוראת הלמודים העבריים או להבחה לרב, אם לא למד בבי”ס כזה ואין לו על זה התעודה הראויה על פי החוק.

פחת מכל מוסדות הלמוד היו הישיבות מרגישות את אפוזרופסותה של הממשלה. על פי החוקים הזמניים ברבר השגחת המיניסטריום להשכלת העם על המוסדות המדעיים ובתי הספר של היהודים נחשבו הישיבות לבתי ספר גבוהים, מועדים לאותם שגמרו שיעורי „תלמודי התורה“ או שלמדו בחדרים או בבית אבותיהם, כזמן שהם רוצים להשתלם בתלמוד ובמקורי הדינים הדתיים (כפוסקים) של היהודים או להיות לרבנים. הנהגת הישיבה נמסרת בידי יהודי למדן בשם „ראש ישיבה“, והוא המשגיח הראשי על דרכי התלמידים

ועל סדרי הישיבה הפנימיים. ראש ישיבה אין דין בחינה נוהג בו כלל, הוא אינו מעון בחינה, ובהנהגת הישיבה ובסדר הלמוד הוא בן הורין יותר ממחוקי החדרים; לענין סדר הלמוד הוא חייב רק למלאות בלי אחר את כל הדרישות אשר ידרוש השלטון מאתו. גם למוד לשון רוסיה אינו חובה בישיבות, אף על פי שהוא לעיקר גדול כל כך בכל שיטת הפצת ההשכלה בקרב היהודים.

לכד מכתה"ס שיסדה הממשלה ליהודים הותר להם גם לפתוח בתי ספר פרטיים על פי החוק על דבר בתי ספר פרטיים מיום 13 לנובמבר בשנת 1844. למטרה זאת, וכדי שיוכלו כל הרוצים בזה לבחור לבניהם מורים טובים וברי סמכא, נתקן מין המורים הפרטיים הידועים בשם מורים ביתיים (домашние учителя). מטרת בתי הספר הפרטיים של היהודים היא, להמציא לילדי היהודים את הידיעות הנחוצות להם בעניני הדת ולהקל להם את המעבר אל בתי הספר הכלליים. הלמוד בבתי הספר הפרטיים צריך שיהיה על פי ספרי החנוך שנתאשרו על ידי המיניסטרום. בתי הספר האלה יכולים להיות גם בתי חנוך, שמקבלים בהם ילדים לכלכלה ולהדרכה, גם בתי ספר לתלמידים סמוכים על שולחנות אבותיהם; אבל אסור ללמוד בהם נערים ונערות יחדו, שהוא נגד מנהגי היהודים. בתי"ס הפרטיים נחלקים לבתי מתחילים דרדקים ולבתי מתחילים ממדרגה שניה: בראשונים למדו את הענינים הדרושים לתלמידים כדי להכנס אל בתי הספר של הממשלה מהמדרגה הראשונה, ובבתי המתחילים ממדרגה שניה למדו לבד מהענינים העבריים גם קריאה וכתובה בלשון רוסיה וארבעת כללי החשבון. מחוקי בתי"ס פרטיים צריכים להיות בעלי השכלה במדרגה מתאמת ובעלי הנהגה טובה לענין מדות ודת, והיובים הם להשגיח תמיד על למודם ועל הנוכח של הילדים המסורים לידם, ואם ילמודו המורים דברים שאינם טובים, אחריותם על מחוקי בתי הספר. ועל אודות החנוך הביתי נתקן שאין איש מן היהודים רשאי ללמד בבתי פרטיים בלי רשיון משלטון הלמודים על פי החוק. על המורים הביתיים מוטלות אפטרופסות חמורה מצד שלטון הלמודים המקומי, ועל כל עבירה בעניני הלמוד הביתי הם נענשים בפעם הראשונה עונש כסף ובפעם השני הם נמסרים לדין כעל עוון זיוף.

ובכן היו שלש שיטות למוד אחרי פתיחת בתה"ס של הממשלה ליהודים: שתי שיטות מתנגדות זו לזו הן שיטת הממשלה והשיטה הישנה (התדרים) והלמוד הביתי בתור שיטה שבין שתיהן באמצע. על שלש השיטות האלה נוסד הרעיון העיקרי על דבר המעבר שיעברו היהודים מעט מעט מבתי הספר המיוחדים להם אל בתי-הספר כלליים, או בלשון אחרת, שיתוכרו היהודים מעט מעט אל החיים הכלליים המשותפים לכל בני האדם. בשביל זה הכניסו איזה סדר בשיטה הישנה, כדי להקל לתלמידים את המעבר אל בתה"ס הפרטיים אשר בהם הונהגו סדרים קרובים מעט או הרבה אל שיטת בתה"ס של הממשלה. והשיטה האחרונה הזאת גם היא היתה מכוונת ביהוד להכשיר את היהודים לעבור אל שיטת התנ"ך והלמוד המשותפת לכל בני האדם. זאת היא הטבעת המשולשת אשר אמרה הממשלה לחבר בה את צרכי היהודים עם צרכי אנשי הארץ העיקריים. העבודה הקשה ביותר היתה בזה כמובן להחזיק במדה זו גם להבא ולשנות על פיה לפי מצב הענינים את יחס המעבר שבין שלש השיטות האלה. לענין זה נכבדה היתה מאד דעת אובארוב, שהגיד מראש, כי נחוצה מאד הדייקנות ההגיונית במעשי המיניסטרוים להשכלת העם. אך לא היו ימים מועטים, והשיטה הזאת, שהיתה פרי עמל ימים רבים ושקידה מרובה החלה להשתנות ומדרה במלו לגמרי והגיעו ימים, שהתחילו לעשות את הסייגים הידועים להרחיק את היהודים מן ההשכלה הכללית.

עתה נעבור אל ענין מאנדלשטאם. אך בראשונה נבאר את סבתו של אותו ענין: אובארוב דמה, כי התרחקות היהודים מההשכלה באה להם על ידי התלמוד, אשר אמר עליו אובארוב, כי הוא המחטיא אותם בעבר ובהווה. על כן השב, כי נחויץ להסירו לגמרי מבתי ספר ידועים ולמעט בלמודו באותם בתה"ס שאי אפשר לבטלו בהם. מלבד זאת השב את למוד הלשון העברית לכלי נשק עז נגד התלמוד. בסימנים 10 ו-11 שביסודות העיקריים של השכלת היהודים (שבעת ההיא היו מגלות סתרים ולא נתפרסמו) נאמר על תורת הדת היהודית: את הדת היהודית ואת דיניהם הדתיים ילמדו בבתה"ס משתי המדרגות הראשונות בשעור הראוי לשנותיהם ולבינתם של התלמידים, וצריץ להשמר,

שידיעת הענינים האלה במדתם הגבוהה או במדה הראויה לרבנים לא תכנס כלל בחוג הלמוד. בין כה יש להתאמץ כפי האפשר להחליף את סדר למוד הדת היהודית הנהוג היום בקאטיחזיס, ממין ספרי הלמוד הנהוגים באשכנז לצורך זה, ואת מספר השעות ללמוד זה יש להתאים מעט מעט עם הצורך האמת. בבתי מדרש הרבנים יש ללמד את הענינים העבריים: במחלקת המורים—במדה שיהיו התלמידים יכולים אחרי כן להורות את הענינים האלה בבתי הספר ממדרגה ראשונה וממדרגה שניה, ובמחלקת הרבנים—במדה הנתוצה להיות רב, להרחיק, אם לא בתהלה לכל הפחות מיד כשתהיה אפשרות בדבר, את כל הסברות הפילוסופיות היתרות של מפרשי התלמוד¹. בחשבו את הרבנים הישנים או את „בעלי הספרים“ (книжники) בלשון הרצאה נכני לקוח מהאבן-גליון, שהוא נדרף שם עם „פרושים“ למתנגדי העיקריים של ההשכלה החדשה, ולאנשים שדרכם לבב את התלמוד על בני עמם, אמר אובארוב להתקין, שיהיו רבנים פלכיים מופקדים מטעם הממשלה, והמה יהיו לעזרה לממשלה נגד עקשות העם, כי הרב הפלכי, ובענינים חשובים ועד של רבנים, יתיר את התקנות אשר תתקן הממשלה בחפצה לשנות מעט מעט את דרכיהם הדתיים והאזרחיים של היהודים². בשביל זה אמרו להטיל על הרבנים המופקדים מטעם הממשלה גם את ההשגחה על הוראות חוקי הדת בבתי-הספר ליהודים. הדרך הכוזב הזה לשנות את דרכיהם הדתיים של היהודים על ידי דחית התלמוד מפני „קאטיחזיס“ הוא למטה מן הבקורת, לא כן הדרך השני, להרבות בלמוד הלשון העברית, כדי להגיע על ידי זאת להשקפה יותר נכונה על התלמוד. לענין זה כדי הוא להתבונן בדברים האלה שבהרצאת אובארוב, שהוא מדבר בהם על הוראת הלשון העברית בבתי הספר של הממשלה:

¹) Доп. къ сб. постан. по М. Н, П. 1863—1864 стр. 771 (הקורא רואה מזה את הערכוביה שהיתה במוחם של בעלי השלטון על אודות התלמוד וכמה גדלה סמיות עיניהם של אותם היהודים, שדמו להועיל לעמם על ידי תלונותיהם שהיו מלינים על התלמוד לפני הממשלה. המתרגם) שם עמוד 697.

„באגרת שהגשתי אל הנער על דבר הסכת מצבם של היהודים בארתי, כי התחבולה הנאמנה ביותר נגד פעולת התלמודיים היא הפצת הלשון העברית, לשון התורה והנביאים הקדושים. את הרעיון הזה יש לפרש יותר כדי להראות מה נכון הוא. התלמוד יכול קבוצת מסורות שבעל פה (משורטט בכתב ההרצאה בעצמו) מההיסטוריה. התמית היהודית נמחוקיהם. גם למושלמים יש קבוצת מסורות כזאת, וכן ידוע, שמימי הנוצרות הראשונים נשארו הרבה ספרי-בשורה, והם המכונים „אב-גלונים נסתרים“ (משורטט בכתב ההרצאה), אשר לא נודע מי כתב אותם, ועל כן לא נתקבלו בין כתבי הקודש. קבוצות כאלה אי אפשר שלא תהיה להן השפעה עזה על הוהנת העמים ושלא תתפוסנה מקום חשוב באמונותיהם. מוכן מאליו, כי לענין התחשנות היהודים אל הממשלות הנוצריות היתה קבוצה זו של מסורות נסתרות, בתקופה של שבע עשרה מאות שנים, מקור שפע רב של קנאות, ובמרוצת הימים הלך המקור הזה הלוך ורב תחת עטם של מפרשים, שנחשבו לבעלי רוח יתרה. ככה הורם התלמוד בעיני היהודים למדרגה שלא הגיעו אליה לא קבוצת מסורות המושלמות ולא הספרים הנסתרים שהיו בראשית ימי הכנסיה הנוצרית. המנהג הזה לכבד את התלמוד יותר מהמקרא נשרש כל כך, שבעיני רוב היהודים התלמוד הוא העיקר; אבל התלמוד בעצמו נוסד על המקרא ומביא ראיות לדבריו מן המקרא; רוב הדברים המובאים לראיה הם נגד פשט הכתוב, ומקצתם מאמרים שלא נאמרו בתורה כלל; אך עתה אין היהודים יכולים לבדוק אחריו, לפי שאינם יודעים את לשון המקרא: על כן קרוב מאד, שאם יעירו אותם להתבונן על זה נותנו יכולת בודם לבדוק (משורטט בגוף ההרצאה) אחר התלמוד אל דברי התורה, ויכתו היהודים שלא על ידי כפיה, כי אין טעם לפירושי התלמוד וכי הפסוקים שהוא מביא לראיה לא נמצאו בתורה כלל¹). אין כל ספק, שבדיקה

¹ גם פה אנו רואים פרו קלקולם של אותם המשכילים, שהיו מביאים את טענותיהם של התלמוד או על איוו פרטים סחיי דתנו, לפני שרי הממשלות. הדברים האלה שבהרצאת המיניסטרים לקוחים בלי שום ספק מהצעות והרצאות של „משכילים“ שונים משלנו, ובמה הפרזה וטעויות גסות בהם: התלמוד נראה פה כמויף כתובים בכונה, והיהודים כמחויקים בו מפני שאינם יודעים את

ד א ו י ה
התאמץ
ג הוים
דן זה,
צורך
גבריים:
להורות
שניה,
אם לא
את כל
(ד"ר 1.)
(KHHAK)
עם
לאנשים
התקין,
לעורה
ם ועד
לשנות
בשביל
גם את
הכוב
התלמוד
השני,
השקפה
האלה
עברית

אורות
לעמם
(ט)

כזאת, שיבדקו היהודים בעצמם, תהיה סתירה גדולה לתלמוד ולמהוירים בו, שהטו את לבב אחיהם מספר התורה וכמעט המירו אותו במסקנותיהם הדמיוניות של הרבנים (משורטט בנגוף ההרצאה). הרעיון הזה, שהתחדשות לשון כתבי הקודש אצל היהודים תחליש את האמונה העורת בתלמוד, כבר התעוררה פעמים רבות אצל אנשים שנסקו בענין זה ביחוד. על כל פנים קלה וטובה היא הרפואה הזאת מרפואות אחרות, קלה וטובה גם מלתרגם את התלמוד באיזו לשון חיה. התחבולה האחרונה הזאת, מלבד שאי אפשר להוציאה לפועל, היתה יכולה להשפיע על לבות נוצרים, אך לא יכלה לעשות כל רושם על היהודים, שהם חזרנים תמיד, בזמן שנוצרים מתערבים קצת בעניני אמונתם, ושאי אפשר לשנוי אצלם ברעותיהם הדתיות, אלא בזמן שיבינו מעצמם את שגיאותיהם וימצאו על ידי הקירותיהם את הטעות הגסה שבמסורותיהם העממיות¹. כבר העירונו למעלה על אודות איזו פרטים בהשקפתו של אובארוב על דבר היהם שבין התלמוד לתורת משה, שאין אנו מסכימים לדעת בהם; אך אי אפשר שלא להסכים להרעיון העיקרי שבהשקפה זו, והוא כי נקל ביותר להשפיע על היהודים באופן שיגיעו בעצמם על ידי הקירה להכחשת השגיאות

התורה הכתובה! למיניסטר הגידו כנראה, כי רוב החרדים אינם בקיאים במקרא ובדקדוק, וכי פירושי התלמוד אינם עולים יפה על פי דקדוק הלשון, אך לא בררו לו, ואי אפשר היה לו להבין, כי ברוב הפירושים שאינם עולים יפה על פי דקדוק הלשון רואים כל לומדי התורה את הסתירה שבין פשוטו של מקרא ובין הקבלה התלמודית (למשל הוצאת דין מודה במקצת מפסוק „כי הוא זה“, איסור בשר בחלב „מלא תבשל גדי“ והרכה ענינים מפורסמים כאלה), כי כתובים טובאים בתלמוד בנוסח אחר, מתנגד למסורה, ישנם רק מעטים מאד, אחרים ממש, וגם אלה אינן בהם בשום אופן חשש שינוי בכוונה, כי אין בתלמוד כל שמץ כוונה לראות את לומדיו כדבר פשוטו של מקרא, וכי בכלל אין הדברים שאמרו לו צריכים להתבאר כל כך לפי פשוטם. ומצד אחר ראוי היה להבין, כי המיניסטר הזה בכל מורחוק מאד מהרצון הנמור למוד את כל הדתות כאמת מדה אחת בלי משוא פנים, אבל משכילי הדור ההוא—ורבים גם ממשכילי הדור דומים הוזה להם—לא הבינו זאת, או שהיו שופטי צדק בענין זה לא יותר ממנו. המתרגם.

¹ Доп. къ Сб. пост. по М. Н. Пр. 1863—1864 стр.

שנאחזו בהם במשך מאות שנים, אף על פי שאיננו הישבים כמוהו, כי הלשון העברית היא כלי הנשק המיוחד במלחמה זו עם התלמוד. אובארוב מעה ביהוד בזה, שהשב לדבר נתיץ לכוון כלי מלחמתו אל התלמוד בעצמו ולא אל ההשקפה הכוזבת שגשרשה עליו על ידי חסרון ההשכלה. אובארוב מטון כל הציו אל התלמוד, מפני שהוא תושב את התלמוד למקור הבערות שהיתה או בקרב היהודים, אך הוא לא יכול להתרומם אל הרעיון, כי הבערות היא מקורה של ההשקפה הכוזבת על התלמוד, — השקפה שתבטל מאליה על ידי ההשכלה הכללית¹. אלא היתה ידיעת הלשון העברית מספקת בעצמה להביא לידי המסקנה שבקש בה אובארוב, אוי היו היהודים היושבים בפלכי המערב-הצפוני, שידיעת הלשון העברית היתה מצויה ביניהם מכבר, נהים מאותם שבפלכי המערב הדרומי לענין קנאות בימים שיסדו את בתי הספר, ואנהנו ראינו בפרקו הראשון של מאמרנו זה, שלא כן היה הדבר. וכאמת יכולים אנו להבטיח בבירור על פי הנסיון, כי ההשכלה הכללית, שניתנה לתלמידים בבתי מדרש הרבנים, השפיעה יותר עליהם להסיר בקרבם את השקפת אבותיהם על התלמוד². אך על כל פנים הרעיון היסודי, לבחור את הלשון העברית בתור כלי נשק מתאים להפצו של אובארוב נכון הוא למדי, ותהבולות שעל ידן יבינו היהודים מעצמם את שגיאותיהם

¹ אבל גם המיניסטר הרוסי גם המחבר המשכיל היהודי לא יכל להתרומם אל הרעיון, כי על פי יסודי החקירה התפשית, אין לך דת בעולם שאין בה במין תלמוד מתנגד בדברים רבים לפשוטם של איוו מקראות, כי לא בצדק בקש המיניסטר לגזור כלית דוקא על התלמוד שלנו, וכי בכלל ערכב בדבריו על התלמוד חקירה חפשית בהשכלה כללית, כשעה שעל פי רוח המיניסטריון להשכלה ברוסיה בימים ההם ובכל הימים אין מקום לערוב כזה בהרצאות של מיניסטר. ואף על פי שאפשר למצוא צדדים מיוחדים בתלמוד שלנו — למשל רבוי הדינים והחומרות — צריכים הוו לכל הפחות משכילי היהודים להבין את השגיאה הזאת בדרכי המיניסטר. המתרגם.

² גם הדבר הזה, הנכון מאד לכאורה, איננו אמת מדויקת: ההשכלה הכללית החלישה מאד את האמונה בכלל בקרב התלמידים, אך השקפת יותר יכונה, על התלמוד ביהוד נתנה רק לאחרים, למצוינים שבתלמידים, שקנו להם השקפה זו מתוך ספרי ההשכלה העבריים ומתוך ספרי יוסט וגריין ותבריהם. המתרגם.

תלמוד
המירו
הרצאה.
תהליש
ל אנשים
הרפואה
ד באיוו
להוציאה
א יכלה
שנוצרים
דעותיהם
ותיהם
הגסה
ל אודות
התלמוד
ור שלא
להשפיע
השגיאות
ם במקרא
אך לא
יפה על
של מקרא
הוא זה,
(לה), כי
ק מעטים
כוונה, כי
מקרא, וכי
מצד אחר
מור למוד
ההוא—
דיו שופטי

וימצאו על ידי הקירותיהם את הטעות הגסה שבמסורותיהם העממיות" ראיות להחשב לקלות ולטובות מכל יתר התקבולות. הנהיצות המדומה לחבר איוו תלמוד מנוקה בדמות קאטיהוים ה, ירה להוציא בעד היהודים ספרי תלמוד והנוך שונים עם תרגום אשכנזי, והשקיעו כסף רב בענין זה. אבל ספרי התלמוד האלה, שנועדו לעשות מהפכה שלמה בחייהם הדתיים של היהודים, לא השפיעו כלל וכלל על החיים האלה ורק הראו לדעת בראיות ברורות מאד, שהעצה להמיר את התלמוד באיזה ספר חדש שיהיה או להראות את שגיאותיו על ידי הפצת התורה ודקדוק הלשון העברית בתרגום אשכנזי או רוסי לא תצלח ולא תועיל מאומה. פרי השיטה הזאת היה אך מבול ספרים מספרים שונים, שהוציאה הממשלה ומלאה בהם את כל הביבליותיקות שבבתי הספה והפיצה בכפיה בין המלמדים ושאריו כן נחלקו חנם למורים ולתלמידים שבבתי הספר של הממשלה — ועד היום הם מוטלים לבלתי הועיל בהרכבה מהביבליותיקות של הממשלה. אף על פי שאין טעם בהוצאת ספרים כאלה בכלל, עוד היו יכולים להביא איוו תועלת, אילו נדפסו עם תרגום רוסי; אבל הם נדפסו עם תרגום אשכנזי, שכבר הרל להיות היוון חדש ואכזר חט של תרגום כזה גם בעת ההיא, ועתה אין צורך לאמור, שאין הספרים ההם מסוגלים למשוך את לבות צעירי היהודים, שהרי כבר ישנם בזמן הזה ספרים כאלה בתרגום רוסי. ובכן מתעוררת השאלה מאליה: לאיזה צורך ובעד מי היו כל אותן הוצאות כתבי הקודש וספרי הרמב"ם וספרי הדקדוק ואיזה ספר "כבוד מלך" שבלעו עשרות אלפי רובלים בלי הביא שום תועלת לענין השכלת היהודים. לא חנם העירו כל ההוצאות האלה צעקות וסערות בקרב היהודים, אשר העירו בצדק את הממשלה על הפזור המשונה הזה, שמפזרים לתועלתם הפרטית של המוציאים לאור כסף רב מיגיע כפיהם של בני דלת העם היהודי, כי מסכומי מכס הגרות לקחה הממשלה את כל הכסף שהוציאה על הספרים ההם. בצדק שאלו היהודים את הממשלה, למה להם כל הספרים הישנים האלה היוצאים לאור ע"י מאנדלשטאם, ואיזה בתי הספר לתלמוד מלאכה, או בלשון היהודים, אותן הפאב-היקאות שאמרה הממשלה לפתוח בעדם? האם לא טוב היה, שאלן

היהודים
מאנדלש
המלוא
חכנם
תשובה
אף על
הספר
נתאמץ
מאנדלש
שיטת
מכס ה
אחד כ
הדעה
ליסד
שמכס
יונירים
שלא
השניה
חשובים
בשנות
יין מא
לעניני
הגרות
1847
מועצת
המוסדות
מאנדלש
שאמנם
מה בתך

היהודים, להשתמש בכל הסכומים האלה — שהוציאו על ספרי מאנדלשטאם, — ליסוד בתי למוד המלאכות, כלומר לפתיחת שעורי המלואים, שעל פי רעיונה היסודי של הממשלה, נועדו להיות עיקר חכנם של בתי הספר ליהודים? — על כל השאלות האלה לא ניתנה תשובה, ושיטת הוצאת ספרים נצהה, לפי שהמיניסטריום רצה בה, אף על פי שהרבה קהלות יהודים הביעו מהאוויר והן ומאסו בבתי הספר ליהודים בשביל זה. בהפצנו לדון בדבר בלי משוא פנים נתאמץ להביא בפרטות את כל הטענות שמענו הקהלות על הוצאות מאנדלשטאם ואת כל התשובות שהשיבו המהפכים בזכותה של שיטת הממשלה.¹⁾

החטאים שמצאו במאנדלשטאם היו בשני דברים ¹⁾ בדבר מכס הנרות ²⁾ ובדבר הספרים אשר הוציא, על כן עלינו לדבר בכל אחד משני אלה בפרט.

השגאה הכללית שהראו היהודים למכס הנרות, היתה, לפי הדעה שהיתה מקובלת בחוגי הממשלה, מפני שהמכס הזה נועד ליסוד בו בתי ספר. אבל כאמת היו סבות אחרות לשגאה זו. ידוע, שמכס הנרות נועד לצאת לפעולה מתחלת שנת 1846, אך הקומיס-יונירים, שקבלו עליהם את גבית המכס הזה — לפי ששיטת החכירה שלא עלתה בידי הממשלה — לא עשו כמעט מאומה עד מהציתת השניה של שנת 1847. סבות התוצאות הרעות האלה היו פרטים חשובים מדברי הימים ההם: יסוד מכס הנרות ותחלת גביתו היו בשנות שרפות, בצורת וחולירה, שנתרוששו יהודי פלכי המערב על ידן מאד ושכגלל הזה החליט המיניסטר להשכלה בהסכמת המיניסטר לענייני פנים לפטור את היהודים מלסלק את כל המגיע. מהם ממכס הנרות לשנת 1846 ואת החצי מן המגיע מהם ממכס זה לשנות 1847 ו-1848. אבל כל ההנחות האלה לא הועילו, ועל כן החליטה מועצת הממלכה, שהמיניסטרים לענייני פנים להשכלה ולכספים יעיינו

¹⁾ הסהבר פונה במקום הזה אל מאנדלשטאם ואומר, כי עליו ההוכחה המוסרית להצטרף לפני הקהל, ובהערה הוא אומר, כי גודע לו, שיש בידי מאנדלשטאם תעודות מצדיקות את מעשיו, אך אינן מכחישות את עיקר הטענה, שאמנם הוצאו סכומים גדולים מכספם של בני דלת העם על דברים של מה בכך. המתרגם.

הגסה
ולטובות
מנוקה
ד והנוך
בל ספרי
תים של
לדעת
פר הדש
ודקדוק
תועיל
שונים,
תי הספר
למורים
מוטלים
פי שאין
א איזו
תרגום
ס כזה
מסוגלים
הזה
לאיזה
רמב"ם
רובלים
ירו כל
בצדק
מפריית
העם
הכסף
ושלה,
טמאם,
מסאב-
שאלן

יהד בדבר, אם לא טוב יותר, שיהי חלק מסכום המכס הזה נגבה מסותרים על פי ערך הגילדות, וחלקו השני יהי נגבה מהקהלות היהודיות לפי מכסת הנפשות שבכל קהלה בדרך הוספה על כסף הגולגולת. אך אחד המיניסטרוים החליט, כי אי אפשר לפתור שאלה זאת, עד שתאספנה ידיעות סטטיסטיות על אודות קהלות שונות, כדי שיודע בברור היהם שבין מספר חברי הקהלה ובין כמותיה ההמריים, כדי שיהי אפשר להעריך את הקהלות לענין חלקי המכס לא רק על פי מספר חבריהן, כי אם גם על פי מצבן. ובכן אנו רואים, כי היו עכובים גדולים בגבית המכס על פי הסדרים שנקבעו לזה בשנת 1845, עכובים שהעירו את הממשלה לבקש לה מדי פעם בפעם תחבולות חדשות וסדרים מיוחדים להקל מעט את המכס הזה. יהד עם הסכות ההיצונויות האלה היו גם סכות מעכבות אחרות: ידוע, כי מכס הבשר נמסר בתהלה לרשותו של המיניסטרוים להשכלת העם, על כן היו בעלי השלטון הפלכים מדקדקים יותר בגבית חובות אחרים בעד הממשלה, שהיו בעלי השלטון אחרים עליהם יותר, לפי שהיו החובות האחרים ההם שייכים למיניסטרוים שלהם, למיניסטרוים שעל עניני פנים.

ובשעה שהיה מצב הענינים קשה כל כך לגבית מכס הנרות, נודע ליהודים, כי אותו המכס, שהקומיסיונרים הקשים בדרכיהם גובים מהם ביד חזקה ועל פי שרירות לבם, ושהיה מיועד ליסוד בו בערים בתי ספר עם שעורי מלואים ללמוד מלאכה — אותו המכס המשתלם בועה וברם והנגבה גם בימי הנצרות והשרפות והחולירה משמש להוצאת ספרים דתיים עם תרגום אשכנזי. על כן אין להתפלא שהיהודים התמרמרו בכל מקום על מעשה זה של הממשלה והשתדלו כל כך לבטלו. אם אפשר לראות במגנן כתבי התלונה שלהם סימני קצף, אין להשוב זאת לפרי הקנאות ולאמור, כי הם התאמצו לעקור מן השורש את הדבר הטוב שאמרה הממשלה לעשות להם; להפך, היהודים המתנגדים להוצאת ספרי מאנדלשטאם דרשו שתמלא הממשלה את עיקרי השכלת היהודים בכל פרטיהם, שתעשה מה שקבלה עליה ומה שהסכים ועד הרבנים בשנת 1842. הם אך צעקו על פוזה הכסף הרב להוציא ספרים שאין לאיש הפץ בהם.

התלוות על דברי מעילה בסכומי מכם הנרות היו, כפי מה שידענו בכבוד, על פי הדברים האלה.

היהודים אמרו, כי רוב מכם הנרות נשקע בהוצאות ספרי מאנדלשטאם, כי המכם הזה נמסר לקומיסיונרים בלי הכרזה בפומבי, וכי הקומיסיונרים הם שלוחיו של מאנדלשטאם בעצמה. הקומיסיונרים היו גובים לפי דברי היהודים יותר מהראוי, ומרוויחים הון מההנהגה שניתנה למו מהממשלה בשכרם, ואל קופת הממלכה לא היו מביאים גם רובע הסכום הנגבה. גם מההכחה שנעשתה לעם לענין מכם הנרות בעד שנת 1847 והשנים שאחריה נהמו לפי דברי המתאוננים, אך הקומיסיונרים לבדם, כי היו גובים את כל המכם, ואל קופת הממשלה הכניסו אך מהציתו כפי ההנהגה, עורר אמרו היהודים כי בשנת 1849 זדבת לקהלה להעלות את כל המכם, והיא נעשית אחרית זעל כל הסכום המוטל עליה, ואף על פי כן לא קדלו הקומיסיונרים לקבל $140/100$ מכל הסכום. ועם כל זה לא היתה ערובה מספקת מצד הקומיסיונרים לתשלומי המכם לפי דעת היהודים המתאוננים. וכל התלוות שהוגשו על מעשיהם לא הגעילו מעולם.

המוענים למאנדלשטאם השיבו על התלוות האמורות בזה כדברים האלה:

הם הכתישו את ההאשמה בדבר השתתפות מאנדלשטאם בעריכת דיני מכם הנרות והבואו ראיה לדבריהם, שהדינים האלה גערכו בשנת 1845, ומאנדלשטאם נתקבל לעבוד במניסטרום בזמן מאנה מזה, הטעם שנמסרה גבית המכם לקומיסיונרים בלי הכרזה בפומבי הוא מפני שהגביה על ידי מוכסנים חכמים לא עלתה יפה, וגם לגבות בעצמה על ידי פקידים לא היה דרך בטוח לפניה. בשנת 1849 הוחלט שיהי סדר הגביה כנראשונה ולהניח את העסק בידי אותם הקומיסיונרים הקודמים, שמלאו את אשר קבלו עליהם בזמנם, אם ימכרו הקומיסיונרים לזה. המוכסנים החכמים משכו את ידיהם מגבית המכם, אחרי אשר יצאה הפקודה הזאת מאת המינאט, והעסק בא בידי קומיסיונרים, על ההנהגה שניתנה לקומיסיונרים בשכר שרתתם, אמרו קטגורי מאנדלשטאם, כי לעומת השכר שקבעה

ה נגכה
הקהלות
ל כסף
לפתור
קהלות
ה ובין
לענין
מצבן.
הסדרים
קש לה
עט את
מעכבות
יסטרום
יותר
אחרים
יסטרום
הנרות,
דרכיהם
ליסד
מ המכם
התלורה
כן אין
ממשלה
התלוות
כי הם
ממשלה
לשטאם
רטיהם,
1842
לאיש

הממשלה למוכסנים, הנחה זו טובה היא לממשלה. כן מצאו איוו חשובות גם על יתר הטענות¹.

אבל היהודים המתאוננים הוסיפו להאשים את מאנדלשטאם. הם אמרו, כי מאנדלשטאם עבד בכבוד במיניסטרום, בעת אשר נמסר מכם הנרות לקומיסיונרים, והוכיחו, כי כל סדרי גבית המכס היו שלא כראוי ושלא כדין, והקומיסיונרים העשירו עושה רב בלי כל עמל ובלי אחריות מצדם.

על כל הטענות האלה לא השיבו סניגורי מאנדלשטאם תשובות הגנות ומספיקות. הם אמרו, כי אין יסוד הטענה, שמאנדלשטאם היה עובד במיניסטרום, בשעה שנמסר מכם הנרות לקומיסיונרים. על טענות אחרות ענו כדברים אשר כתבנו למעלה ועל טענות אחרות הודו. התשובה האחת הראויה לשימת לב נוגעת בשאלה, מדוע לא נמסרה גבית המכס בשנת 1849 בחכירה על ידי הכרזה בפומבי, כשכבר היו הרשימות נכונות. סניגורי מאנדלשטאם הביאו ראיה לזכותו את מקודת הפינאנס מיום 14 ביאנואר לשנת 1849 ובארו, כי המוכסנים לא רצו להחזיק להבא בגבית המכס. עוה אמרו, כי עריכת הכרזה פומבאית בימי החוליה או מיד אחריה, לא היתה יכולה להביא לידי תוצאות שיש בהן תועלת, ועל כן דוהלט להגיה את הגבית לידי הקומיסיונרים הקומיסים וכי הקומיסיונרים היו אחראים בעד חצי סכום המכס (כלומר ולא בעד כל המכס) רק עד שנת 1849 ורק במקומות שלא קבלו הקהלות עליהן להמציא את כל הסכום המגיע מאהן.

ואמנם ראוי להודות, שכל התלוות האלה, שיש בהן ראיות נכונות, שנעשו הרבה מעשי רמאות במכס הנרות, אין בהן ראיות מספיקות כלל על השחתותו של מאנדלשטאם בעסק הזה. אומרים הם בעלי התלוות, כי השפעתו היתה חזקה בגליל רוסיה הלכנה, ששם רבו ההטאים ביותר בענין מכס הנרות, וכי קדכו של מאנדלשטאם היו שם הקומיסיונרים האמתיים, אלא שמפני מראית העין היו שמות אחרים נקראים על העסק, אך אין ראיות לדברים האלה. קרוב לשער ביותר, שמתוך שהשבו היהודים את מאנדלשטאם,

¹ קצרנו בפרטי הטענות והתשובות. המתר גם,

בעל הספרים שנרמסו על השבון מכס הנרות, לגורם עיקרי לכל
הלחץ אשר להצו אותם בשביל המכס הזה ועל כן חלו עליו גם
את כל מעשי הרמאות. אבל כי היו מעשי רמאות, — בזה אין שום
ספק. לראיה גמורה לזה יוכלו להחשב דיני 31 בדיקאבר לשנת
1851 על דבר החקטת בעניני המכס הנגכה מן היהודים, שנחקנו
מפני מעשי הרמאות שנראו בדרכי המוכסנים והקומיסיונירים. הועד
לסדור מצב היהודים שהיה בשנת 1851 ראה, שמהלקת מכס הנרות,
בעודה תחת יד המיניסטרוים להשכלת העם, יש בה קלקלות רבות,
לפי שאין בעלי השלטון הפלכיים משגיחים עליה ועוזרים בה, והעיה
על הדבר הזה את מנהל המיניסטרוים לעניני פנים, ששם, במי-
ניסטרוים הזה, נועדו לעיין בהצעה שהוצעה או לאחר את מכס
הנרות עם כל הכנסות הקרובקה. אחרי כן הובאה הצעת מנהלי
שני המיניסטרוים של עניני פנים ושל השכלת העם אל מועצת
הממלכה, ודעתה של המועצה נתאשרה על ידי הקיסר ביום 31
בדיקאבר לשנת 1851. בסעיפי החלטה זו של מועצת הממלכה נאמר:
לכטל תפקידי הקומיסיונירים, הסוכנים או החוכרים
בענין גבית מכס הנרות ולחדול מלוותר להם מההכנה הכללית
של המכס הזה את הפרוצינט שהיו מותרים להם עד כה.
באותה שעה הונדגה שיטה אחרת בגבית מכס הנרות; הסכום הכללי
של כל המכס הזה נחשב ל—230,000 ר', ונקצב הסכום הזה בדרך
נסיון לשלש שנים. בכל שנה ושנה ימיל המיניסטרוים לעניני פנים
את חלקי הסכום הכללי הזה על קהלות היהודים כפי האפשר
על פי מצבן של הקהלות ובמדה מתאמת לסכומי הכנסות
הקרובקה. כל קהלה מטלת על חבריה את הסכום המוטל עליה, על
פי סדרי ההערכה הקבועים למסי הממלכה, ועל פי הכללים אשר
ישם המיניסטרוים לעניני פנים לפני הקהלות. הקהלה חייבת לשלם
את כל הסכום ואחריות היא על זה לגמרי, אך בידה לכפות את
חבריה לשלם איש חלקו ולהשתמש בתחבולות הכפיה הנהוגים בגבית
מסי הממלכה. ההשגחה על גבית סכומי מכס הנרות מאת הקהלות
מוטלת על המוסדות העירוניים על פי הוראת המיניסטרוים לעניני
פנים. ובטרם תעבורנה שלש השנים שנקבעו לנסיון הזה יוכל המי-
ניסטרוים לעניני פנים לעיין בדבר ולערוך הצעה על דבר האפשריות

איו

שטאם.

בעת

גבית

עושה

שטאם

שטאם-

לקו-

ה ועל

נוגעת

על ידי

שטאם

לשנת

גם. עוה

אחריה,

על כן

קומיס-

עיה כל

עליהן

ראות

ראות

אומרים

הלבנה,

מא-

מראית

לדברים

שטאם,

לגבות את המכס הזה לפי מספר הנרות שהיהודים מדליקים¹. ככה נצלו היהודים מלוחציהם הקומיסיונירים, אשר מלבד המכס המגיע לקופת הממלכה והריוח המגיע להם הוצרכו להוציא עוד סכומים גדולים על הנהגת העסק, על החזקת לשכות סופרים ובאי-כה, על משא ומתן עם הפוליציה, על כפית הקהלות להעלות את המכס, על נסיעות, על קבלת מעות ומשלוח מעות, על איספת ידיעות על דבר אופני תשלומי המכס על ידי הקהלות, על הנהגת החשבונות זכויצא בזה. ומכן התרעמו היהודים וקראו תגר על מכס הנרות לא משנאת ההשכלה והקנאות הדתית, כאשר השמו או בפסירות הגבורות של האדמיניסטרציה, כי אם מפני הלחץ התלוי, מפני שתחבולות הגביה היו קשות ומפני דרכי הרמאות שגששו בגביה זו². ואם היו קהלות שלא העלו את כל המכס בעתו, היו ספית מיוחדות בדבר, והן הבצורות והשרפות והתולידה, אשר גם הממשלה שמה לב להן ומטר בגללן את היהודים מן התובנות שנשארו בעד שנים שלמות. בדעתנו מל ואת קשה להבין, איך נקלטה השערת שקר זו על היהודים³.

¹ Сб. пост. по М. Н. Пр. 1825—1835 стр. 1124—1126.

² ואף על פי כן קרוב הדבר מאד, שרבים שנאו את המכס בימים ההם גם מפני שנאת ההשכלה, אשר ראו בה בצדק סכנה לאמונתם ולקיום עצמם. ומה בכך? — כלום לא היה כל יסוד להרדים על תורתם לדאוג מפני ההשכלה בכלל ומפני שאיפותיו הטובות של המיניסטר ביהוד? — הממשכילים שנלחמו להשכלה היטיבו לעשות על פי דרכם, אך להצטרף הרבה על כן לא נתקבלה ההשכלה וביחוד באהבה רבה, מפוזנות של "נעשה ונשמע" מכל צד, אין כל טעם, חשדנותם של המרדום היתה מיוסדת על דברים רבים, על מעשים שהיו לעיניהם, ובשעת גבית המכס נתגלה עוד, כי הרבה מהממשכילים בשם שאינם ברו-לבב (לכל הפחות על פי השקפת המרדום) כך אינם גם נקיי כפים. היפלא אפוא, כי רבו המלשינות על ההשכלה הוואת וביחוד על חדושים בשמה להנאת עצמם? המתרגם.

³ כל הטעשה הווא במכס הנרות מזכיר לי ספורי נאה אחד ששמעתי מפי אחד המורים בבית מדרש הרבנים, שהיה מביט בגלגל על כל חוי נות החיים, כשהיה המורה הווא מדבר במכס הנרות, היה מספר בכל פעם את הספור המכרד הווא: "מאנובו פריסטאב" בא אל יהודי אחד וישב עיירה קטנה לכפותו לשלם את מכס הנרות בתחבולות הכפיה שהיו בידו, ובאותה שעה הוכיח הפריסטאב את היהודי ויבאר לו את כל השטוב הצפון בהשכלה ליהודים.

עתה נעבור אל ההאשמות העיקריות ופן על אודות הוצאת הספרים הדתיים.

כבר אמרנו, כי הוצאת הספרים על ידי מאגדלשטאם נוסדה על הדעה הכוזבת, שהיתה לו לאובארוב על התלמוד, שהולידה את הרעיון בקרבו לתת ליהודים קאטיחיונים תחתיו. מן המקומות שהבאנו מדברי אובארוב ראו הקוראים, כי התרחקות היהודים מהעיקריים נחשבה לפני הקנאות הדתות המוסדה על התלמוד. אך לפי אי אפשר להכחיד דת-עם לא על ידי קרירות-דעת ולא על ידי רדיפה, או, בלשונו של אובארוב „אין עמים עשויים להכחיד“ אמרו לעשות את ההתלכדי נשק בידי הממשלה למטרותיה, ליסד בתי ספר מיוחדים ליהודים וללמד בהם את התלמידים תורת הדת היהודית, למען יראו היהודים, כי אין נוגע בדתם. על כן החליט הועד הנוסד להביא ספרים בתי היהודים בשנת 1849 וליסד, בלי נעול את בתי הספר הכלליים בפני היהודים, בתי ספר מיוחדים להם, שההשכלה שבהם תהיה מוסרית יותר ממה שתהיה מדעית, ולתת לרבנים לחבר קאטיחיונים קצה כדי שלא לבטל מיד את התלמוד. ולהחליש את השפעתו הרעה של התלמוד הוחלט להנהיג את לימוד הלשון העברית; את יתר התלמודים גמרו ללמד רוסית אבל מהסרוך מורים יודעי לשון רוסיה התירו ללמד לפי שעה גם בלשון אשכנז. בשנת 1842 נתאשרה הרצאת הועד לסדור מצב היהודים ליסד ועד זמני של רבנים אצל המיניסטרוים להשכלה, אשר יעיין בדבר התחבולות להפצת ההשכלה בקרב היהודים ולהגבלת המלמדים. להוציא לפעולה את כל התקנות האלה נתאשרו על ידי הקיסר עיקרי השכלת היהודים, אשר נחשבו כראשונה לדברי סתם, ועתה נתפרסמו, והם הדברים אשר הבאנו למעלה בכללם על פי ספר קבוצת התקנות של המיניסטרוים להשכלה. מסעיפים אחרים שבניקרים האלה אפשר

עשה כטוב בעיניך, אדוני, ענהו היהודי, ואני אין לו מאומה חוץ מהעו הוואת המכלכלת את כל בית; קח אותה, אם חפץ אתה, ואז אדע, כי אמנם טובה היא ההשכלה, אך קשה לשבת בלי להם. הפרויסטאב הרפה ממנו ולא ירד לנכסיו, אך עם זה כתב מיד בהראפורט שלו, שהיהודים בכערותם ממאנים למלאות את פקודות הממשלה הרוצה בהשכלתם ובתקנתם.

(¹ Доп. къ Сб. пост. по М. Н. Пр. 1863—1863 ств. 700.)

לראות במה הובעה שאיפת הממשלה לכטל את התלמוד. אבל ועד הרבנים של שנת 1842 החליט, כי להנהיג קאטיחויים תחת התלמוד הוא נגד הכרותיהם הדתיות של היהודים, כי על פי הדין הדתי חייב הוא היהודי ללמוד את התורה בפרטיה ובמקוריה ולא על ידי קצור. גם החברים המשכילים שבועד אמרו, שהנהגת קאטיחויים היא תקנה שעוד לא בא זמנה, ועל כן הסכימה הממשלה, שלא רצתה לעורר את היהודים עליה על ידי מעשים קשים בעיניהם, לדברי ועד הרבנים; אבל מצד אחר לא יכול המיניסטרוים להסכים לרעיון שתהי תורת היהודים נלמדת על פי מקוריה, לאתר שהובע רצון הרוממות בעיקר השכלת היהודים שנתאשרו על ידי הקיסר שצריך להמעיט את למוד התלמוד, שהרי אם נהוץ ללמוד את תורת היהודים על פי מקוריה, אי אפשר עוד להמעיט את השפעת התלמוד, וכל שיטת התנוך היהודי תהזור ליושנה. המיניסטרוים להשכלה לא שם לב להבין, כי אפשר לבטל בלי תקנות מיוחדות כאלה את הדעות המשובשות המיוסדות על ההשקפה הכוזבת על התלמוד, כי על ידי ההשכלה הכללית שאמרו להפיץ בתוך היהודים על ידי בתי הספר עתידות ההשקפות הישנות להשרנות מאליהן מעט מעט, כמו שהיה באמת אחרי כן. אך הממשלה לא יכלה לעזוב פעם אחת את השיטה אשר אחזה בה, ולא חיללה לירוא מפני התלמוד המשובב את היהודים לפני דעתה, וכאשר עזבה את דבר הקאטיחויים נקשה לה תקנות אחרות נגד התלמוד. על כן גמר המיניסטרוים, כי נהוץ להדפיס את הספרים הדתיים הנחוצים ליהודים בהוצאה מיוחדת אשר יפירו בה מהם את הצוארים המסוכנים, שתורת התלמוד המזקת דבוקה בהם, כדי לצרגיע את היהודים על דבר הדאגה שהם דואגים לדתם ולהתחיל יהוד עם זה לטהר את התנוך היהודי משגיאות התלמוד. על פי היסוד הזה נמרה הממשלה להדפיס קצור ספרי הרמב"ם, המשנה, כתבי הקודש, סדור ואלפא-בית עברי עם תרגילים דקדוקיים. וכמנט שנתפרסמה ההודעה האופיציאלית שהממשלה עתידה להדפיס את הספרים האלה בסכומי מכס הנרות התחילו קהלות שונות להביע מהארת על התקנות האלה.

ואלה דבר המתארת;

דתיים
ר' על
במאה
בהמשי
סדור—
גליונות
תנאי
האלה,
הדפוס
ולא ת
נתן ל
הכתוב
והמדיני
שאינם
אסטרונו
שהם
כאלה,
ברשיון
הארץ.
מכס ק
ניסטרוים
שהספר
ספרי ה
ממשכילי
המתרגם

הנה מאנדלשטאם התנה עם המיניסטרוים להכנה המשנה ספרים
 דתיים בעד כתי הספר ליהודים ושכרו לגליון היה מ-25 עד 100
 ר' על פי החשבון הזה: (1) יותר מ-200 גליונות רמב"ם עם מפרשים
 במאה ר' לגליון; (2) כ-600 גליונות כתבי הקודש עם מפרשים
 בהמשים ר' לגליון; (3) משנה—כ-300 גליונות ב-25 ר. לגליון; (4)
 סדור—כ-50 גליונות—ב-25 ר' לגליון; (5) אלפא-בית עברי—כ-70
 גליונות במאה ר' לגליון. כשבעים אלף ר' נקצב לו, על פי שמה
 תנאו עם הממשלה ממכס הבשר שכר עבודתו בחבור הספרים
 האלה, וסכום כזה יוצאו מן המכס הזה גם על הניה והוצאות
 הדפוס.

הספרים האלה, שהיהודים משתמשים בהם מכבר, לא הוכרזו
 ולא תורגמו על ידי מאנדלשטאם, הוא לא שנה בהם מאומה אף
 נתן לאנשים לכתבם במהברות מעל הספרים הנדפסים ואת המהברות
 הכתובות האלה הגיש לפני הממשלה בתור כתבי יד שלו.

תכנם של הספרים האלה מתנגד לחוגי ההיים הרוחניים
 והמדיניים ואינו מתאים למושגי הילדים. יש בספרים האלה חלקים
 שאינם מוכנים כלל לילדים, וגם יש בהם פרקים על אודות
 אסטרונומיה והימאה והרבה פרקים מסוגלים גם להזיק, מפני
 שהם מעוררים שנאה לבעלי דתות אחרות.⁽¹⁾

לא הקרו ולא דרשו כלל אצל היהודים, אם ישנם ספרים
 כאלה, והתרגום האשכנזי מיותר לגמרי שהרי המקור העברי נדפס
 ברשיון הצינזורה, ואי אפשר שיהיו בו דברים נגד תוקי
 הארץ.

מלבד מכס הבשר, שהספרים האלה נדפסים בו הבי המ
 מכס קשה הרש מוטל על היהודים, שהרי הדיפארטאמנט של המי-
 ניסטרוים להשכלת העם כבר הודיע לקהלות בהודעה נדפסת,
 שהספרים האלה, הנדפסים כל אחד במספר 10,000 אקומפלוארים,
 ספרי הובה הם לכתבי הספר היהודיים.

(1) אנב אורחא קטרונו המתאינים האלה, שהיו כנראה גם הם
 ממשכילי הדור, על תורת אמתם ואמונתם, והדבר היה בימי ניקולאי הראשון.
 המתרגם.

בהודעה הנדפסת היא נאמר; כי 12 רבנים ומלומדים בדקו את הספרים האלה והסכימו עליהם; אבל ראשונה, מאנדלשטאם בעצמו הוא הבוחר ברבנים האלה, והשנית, הם לא הסכימו באמת על מלאכת מאנדלשטאם אך אמרו, כי הספרים האלה ראויים שילמדו אותם בבתי הספר.

באותה ההודעה שנדפסה רוסית ועברית נאמר בנוסחה הרוסית, כי רבנים מן הראשונים במעלה בדקו את הספרים והסכימו עליהם, ובתרגומה העברי, וישמר מאנדלשטאם בעצמו, נאמר, כי יסוד הספרים האלה—הפנים לבד—היה נודע למבחר הרבנים, ואותה הראו להם.

כשראה מאנדלשטאם, שלא רבים קופצים על ספריו, התחיל לכפות את המלמדים שיקטו, בשעה שהם מקבלים תעודת מלמדות, שנים מהלקי ספרי הרמב"ם במחור 3 ר'. 30 קופ.

האם לא טוב היה לתת רשות למכור את הספרים האלה, המתורגמים אשכנזית בארצות אשכנז ולהשתמש בסכומי מכס הגרות ליסוד בתי מלאכה ללמד נערי היהודים מלאכות שונות וליסוד אחרי כן בתי ספר מועילים?

זהו תכנן העיקרי של מהאות הקהלות.

ופרקליטי מאנדלשטאם אמרו בתשובותיהם את הטעמים והסברות האמורים למעלה בשם הממשלה על דבר הצורך להוציא בימים הראשונים כהוצאה מיוחדת את הספרים הרתיים, שהיהודים משתמשים בהם ביותר, והבאו בדבריהם את הסימן 13 מעיקרי השנ"ת היהודים שנתאשרו ביום 13 בנובמבר לשנת 1844 שעל פיו צריך להמעיט את הלמודים העבריים ולדחות אם לא מיד, לכל הפחות כבוא שעת הנושר, את סברותיהם הפילוסופיות המיותרות של מפרשי התלמוד. עוד אמרו הטוענים לו, כי אף על פי שהספרים, שנדפסו על ידי המיניסטרום, היו במציאות מכבד, אבל מהירם היה רב מאד ולא היו מתאימים למטרות הממשלה ואי אפשר היה להשתמש בהם בבתי ספר. למשל, מחור ספרי הרמב"ם בלי תרגום היה 20 ר', ובהוצאה זו מהירם עם התרגום האשכנזי יחד אך כששה ר'; מחור כתבי הקודש עם התרגום האשכנזי (באותיות עבריות) היה קרוב ל-35 ר', ובהוצאה זו עם

התרגום האשכנזי באותיות אשכנזיות מהירם קרוב ל-18 ר'. מלבד זאת עתידים הם להמכר בהוצאה שניה גם בהציו של מחיר זה, כי אז ינוכה ממחירם סכום הכסף הניתן למאנדלשטאם בשכרו. מאנדלשטאם נבחר להכיר את ספרי הלמוד בעד כתי הספר, לפי שהוא היה נודע למיניסטרוים בתור איש הגון לכך. ושכר עמלו נקצב במדה גבוהה מהרגילה, בשביל שהוצרך לקרוא עוד לאנשים בעלי השכלה לעזור לו במלאכה הגדולה הזאת.

בראשונה אמרו לקבוע לו 50,000 ר' בעד 1000 גליונות, ואחרי כן, כאשר גמרו להדפיס מספר הרמב"ם יחד ממך שעלה במחשבת בתחלה, עלה שכרו עד 60,000 ר'. גם לא אמרו בראשונה לשלם לו שכרו במזומנים, כי אחד הסוחרים שבוילנה קבל עליו בשטר קבלות להשיב למיניסטרוים את כל סכום הכסף, אשר הוציא המיניסטרוים על כתי היד, במספר איקויםפליארים מתאים לסכום זה מהשפה איטר הדפוס; אך לפי שהקבלן הזה לא עמד בדברו, ושטרו בוטל, הוכרה המיניסטרוים לקבל את ההוצאה הזאת (שכר עבודתו של מאנדלשטאם) על השבונ. אבל הסיגורים האלה קוו, כי כל הכסף הזה, הנלקח במלוה ממכס הטרות להוצאת הספרים האלה, יושב על ידי מכירתם, וכי אם גם לא תושכנה כל ההוצאות, יצא ההפסד הזה בשכר התועלת המוסרית, שהוצאת ספרי הנודך טובים עתידה להביא.

על דבר ספרי הרמב"ם אמרו הטוענים למאנדלשטאם, כי עבודתו היתה ללקוט מארבעת חלקי "היד החוקה" הגדולים את הפרקים הנוצצים ביותר ולתרגם את הדברים אשכנזית, שזה היה תרגום חדש לגמרי. מלבד זאת היה עליו לעיין במפרשי הרמב"ם, לקצדם ולהוסיף עליהם הערות פילולוגיות. ביהוד נכבדה בעיני סיגוריו של מאנדלשטאם הוצאת ספרי הרמב"ם, לפי שהוא (היד החוקה) כולל כל הדינים, ועל פיו יהי אפשר, כשתהיה השעה ראויה לכך להכיר את הקאטיחויים העתיד לרשת מקום התלמוד.

ועל מה שאמרו מתנגדי מאנדלשטאם, שאין ספרו של הרמב"ם מתאים לבינת הילדים, השיבו סיגוריו, כי הרמב"ם כתב ספרו לא רק לגדולים, כי אם גם לקטנים, כי מתשעה עשר הפרקים שבעיני תכונה נשאר בהוצאה זו רק פרק אחד, כדי לחבר את

הקודם לחלק זה אל הדברים הבאים אהריו. ועל דבר הערת שנהא לבני דתות אחרות אמרו סניגורי מאנדלשטאם, כי כל אותם הדברים, שמתנגדיו מביאים מספר „היד החזקה“, אמורים לא על בני דתות אחרות בכלל, כי אם על עובדי אלילים, וכי ראוי לממשלה להשתדל בזה, שלא יהיה ערכוב שני המושגים האלה, נכרי ועובד אלילים המצוי בין הקנאים שביהודים, נחשב להלכה פסוקה, כי נחויץ לברר ליהודים על פי ספרי דיניהם בעצמם, כי עבודת האלילים, שמששה והנביאים מחרפים אותה כל כך, אינה ענין כלל לתורה הנוצרית.

לענין הנהיצות להדפיס את כתבי הקודש אמרו הסניגורים, כי עד הוצאה זו של המיניסטרום היו הוצאות שונות עם פירושים הרבה, והיה נחויץ להשאיר מהם רק את השנים המצוינים (רש"י ובאר הרמב"ן ותלמידיו), וגם אותם היה נחויץ לקצר ולהוסיף עליהם הערות פילולוגיות, שיתברר על ידן עד כמה אין פירוש התלמוד מתאים לפשוטו של מקרא. גם הוצרך מאנדלשטאם לכתוב באותיות אשכנזיות את התרגום האשכנזי שנדפס באותיות עבריות ולתקנו על פי החקירות החדשות. ומהמבוא לכתבי הקודש שנכר נדפס, הוסיפו סניגורי מאנדלשטאם, כבר אפשר לראות את הרוח הטוב שבהוצאה זו¹. בהוצאת ה„סדר“ היתה עבודתו של מאנדלשטאם להסיר מן הכתוב את המקומות שיש בהם דברי שנהא לבני דתות אחרות, להכריע בין הטעמאות השונות ולתקן את התרגום האשכנזי שנכר נחישין.

לשאול את הקהלות היהודיות אם יש צורך בספרים האלה, לא הוצרכה הממשלה כלל, לפי דברי סניגוריו של מאנדלשטאם, שהרי על פי הכללים שניתנו ביום 13 נויאבר לשנת 1844 גמרו להוציאם.

מתוך הכללים האלה יוצאת גם החובה, שהטיל המיניסטרום על בתי הספר הפרטיים לקבל את הספרים האלה כתור ספרי למוד אצלם, שכך נאמר שם: „דיני בתי הספר היהודים הפרטיים והמורים

¹ בראש ספר בראשית אנו מוצאים את מבואו של הראב"ע ואת מבואו של הרמב"ן (אור לנתיבה חוץ מהמאמר על חלקי הלשון שבסופו. הבהירה טובה, אבל המלאכה איננה מרובה כלל. המתרגם.

הביתיים שלהם יהיו מוסדים על העיקרים הכלליים המקובלים כחבל הארץ הזה¹⁾. ועל כן נהיך להנהיג גם בבתי הספר הפרטיים את ספרי החנוך הנהוגים בבתי הספר של הממשלה, וביחוד נהיך הוא בשביל זה, שעד כה לא השתמשו בבתי"ס הפרטיים כלל בתרגומים, ובלי ספרים כאלה אי אפשר לבטל את למוד התלמוד בהם. מטעמים אלה נדפסו ספרי ההוצאות האלה בעשרת אלפי איקויםפליארים, לתת לכל מחויק ב"ס מהמדרגה הראשונה איקויםפליאר אחד ולמחויק ב"ס מהמדרגה השנייה שני איקויםפליארים.

על דבר השאלה ששאל מאנדלשטאם מאת הרבנים, שיתנו הסכמתם על הוצאות המיניסטרום, בארו סניגוריו, שהממשלה היתה מוכרחת להגן על הוצאותיה בכה הרבנים הנאמנים בעיני העם, כדי שלא יהיו היהודים מביטים בזעף אליהן; באמת לא הוצרכו אלא להתיר דברים קטנים מאד, אלא שאותם הרבנים הקטנים גדולים הם בעיני העם לפי דברי הסניגורים האלה. אמת הדבר, שהרבנים והמשכילים בדקו את הספרים והסכימו עליהם, אבל אלמלי לא באה הסכמתם, גם אז לא היו צריכים להמנע מהדפסתם, אחרי אשר נתקבלו כללי יום 18 לנובמבר בשנת 1844, שהיו מכוונים לבטל את למוד התלמוד.

על פי הכללים האלה (סימן 31) הטיל המיניסטרום על המלמדים לקבל את ספריו, ולא מאנדלשטאם הוא האשם בזה, כי הוא לא יכול להשתתף כלל באותה עצה.

ועל דרישת היהודים, שדרשו על פי אותם הכללים בעצמם שמיזם 18 נובמבר, שייסדו להם בתי עבודה ושעורי למודי מלאכות, אמרו סניגורי מאנדלשטאם, כי אמנם על פי תוצאותיהם הטובות של 32 בתי הספר שנטדו ליהודים ראוי לכפול את מספרם של בתי הספר, אבל אי אפשר עוד לגשת אל המעשה הזה מהסרון מורים. ושעורי המלואים של עבודות כפרים ומלאכות מצויות ביותר וגננות ומדעי טיכניקה ומסחר נסדר למודי ושמושי יחד, על פי הכללים שנתאשרו ביום 13 בנובמבר, לא הונהגו עוד מפני הטעמים האלה:

¹⁾ С6. пост. по М. Н. Просв. 1825—1855 стр. 396 п. 31.

בכתי הספר מהמדרגה הראשונה—מפני שבהם לא היו
 שעורים כאלה מתאימים לא לשנותיהם של התלמידים ולא למדעיהם
 המעטים שקט להם בכתי הספר האלה; ועל אודות כתי"ם מהמדרגה
 השניה הנה כבר התחילו נושאים ונותנים בכתב בדבר יסוד השעורים
 האלה, לפי שראש גליל הלמודים הקיבוצי הזה דעתו, שצריך להפסיק
 את יסוד כתי הספר הריאליים ובתי למוד המלאכות ליהודים, עד
 אשר יודע בפירור על פי תוצאות כתי הספר, שוסדה הממשלה
 ליהודים, באיזה מקום ובאיזו אופנים ראוי וטוב לפתוח מוסדות
 כאלה לפי דעתו של ראש גליל הלמודים ההוא ראוי להרגיל את
 היהודים בראשונה אל כתי הספר של הממשלה, שיעשו בתה"ם
 האלה נחוצים להם, ואז תבוא העת לגשת אל יסוד כתי הספר
 הריאליים ובתי למוד המלאכות, כי אם יפתחו שעורים כאלה קודם
 זמנם, תהי פתיחה זו סיוע וחזק להשרתם העזה של היהודים שדם
 מביטים בה על מעשי הממשלה. לפי דעתם של סניגורי מאנדלשטאם
 נכונה היא השקפה זו מאד; אבל גם אחרים משרי האדמיניסטרציה
 מצאו עכובים בדבר פתיחת שעורי המלואים. בגלל הסבות האלה
 ובגלל הסרן מורים ובגלל שלא נגמרה הליפת המכתבים בענין זה,
 לא היתה אפשרות לפתוח את שעורי המלואים.

בתשובות האלה לא נתבררה דעת היהודים המלינים, והם
 הוסיפו על טענותיהם הראשונות טענות גדולות מהן.
 קודם כל דבר הראו בקאטאלוגים שונים את מחירי הספרים
 המצויים בכתי היהודים לעומת מחירי ספריו של מאנדלשטאם. הם
 אמרו, כי אין לחוש כלל מפני קאטיהוים, שהרי כבר נתקבל קא-
 טיהוים כזה לא רק בקרב יהודי גרמניה משנת 1812, כי אם גם
 במלאכות פולין ובכתי הספר היהודיים שבאודיסה ובאומאן. אין צורך
 גם לחבר קאטיהוים חדש, כי יש הרבה מאד המצאות יפות של
 הקאטיהוים הזה, עד שקשה לבותר להגיד איזו מהן טובה בעיניו
 יותר. ומחירם הוא מ—12 עד 36 קופ.

על ספר הרמב"ם אמרו, כי בהוצאות הקודמות החזיק לא
 יותר מ-627 דפים גדולים ומחירו היה משהה עד שבעה ר'. אך
 בשלושים השנים האחרונות לא נדפס כלל, לפי שמעטים הם
 המשתמשים בו. וכתי הקודש עם תרגום אשכנזי באותיות עבריות

או אשכנזיות היו נמכרים במחירים שונים מ-90 קופ. עד 5 ר' 40 קיס., וההוצאה הוויליאמית הוצאת ליבנסון וכן יעקב עם התרגום האשכנזי מהורה 16 ר' 60 קופ. מלבד זאת דלא נותנת היא החברה הביבליאית הלונדונית את כתבי הקודש הנם לעשרות אלפים, וכן אמרו על האלפא-בית והסדור, שיצאו בהוצאות כמות והם עומדים תמיד להמכר כמתיר פתוח ממחיר הוצאת מאנדלשטאם.

עוד העירו, שספרי מאנדלשטאם הם הוצאות ספרים שכבר נדפסו, והתרגומים לקוחים מתרגומים חדשים, שמאנדלשטאם אמר עליהם, שנתישגו ככה אמרנו, שעוד לפני הוצאת מאנדלשטאם תורגמו מ"ד פרקים מספרו של הרמב"ם על ידי סולובייציק, והמתרגם האופיאלי השתמש בתרגום זה של סולובייציק. תרגומים אשכנזים לכתבי הקודש כבר היו או ששה עשר, ומלומדי אשכנז הללו את התרגומים ההם, ומאנדלשטאם אימר בעצמו בהקדמתו, כי לא שנה מאומה בתרגומו של בן-מנחם והאלפא-בית והסדור. נדפסו מלה במלה כמו שנמצאו מכבר בהוצאות אחרות.

על הטענה הזאת, שהוצאת ספרים כאלה שכבר נדפסו קודם לזה, היתה שלא לצורך, מוסיפים הם המתאוננים, כי השכר שנקצב למאנדלשטאם על הבורו-המהומים, גדול הוא מהראוי ומכארים, כי בסכום 111,000 רובל שקבל מאנדלשטאם בעד 1,846 גליונות, קבל 75,625 ר' מותרים בעד 1326 גליונות של פנים ופירושים, שנדפסו מלה במלה כמו שהיו בספרים נדפסים מכבר. אם היה כל עמלו בתרגומים, יוצא על פי החשבון הזה, שנתנו לו 325 ר' בעד כל גליון, שהלא הפנים אינו שלו; אם העלו לו שכר על הסירה איזו דברים מן הספרים ההם, יוצא, שקבל 100 ר' לגליון בשכר הסרת שנים או שלשה מאמרים ב. מלבד זאת הגדיל מאנדלשטאם את הספרים על ידי האותיות הגדולות שבהן בהן ב-1,120 גליונות¹ או הרבה את שכרו ב-67,392 ר'. ומלבד כל אלה הלא החובה שהטילו על היהודים לקנות 10,000 איקוימפלוארים מספריו עולה, יחד עם השכר 111,000 שניתן

¹ (מ"ב) מת-שתהפטרות נדפסו גם הם כאותיות הגדולות שבפנים החומש הוא כודאי הוצאת נהרה בלו. מעם. המתרגם.

לו, עד 400,000 ר' שהוא מס כבד מאד ליהודים. ובמכוס הזה לא נכנסה עוד הוצאת המשניות עם תרגומו של יוסט בתקוני מאנדלשטאם, שכבר הודיע המיניסטרום על אוהותיה, שגם היא היתה עתודה לעלות עד 150,000 ר'. ועוד אמרו להוציא ספרים רבים בדמות ספרי המלים האשכנזים—העבריים, שגם הם יעלו עד 60,000 ר', וגם עתון עברי אמרו להוציא על ידי המיניסטרום, שגם זה היה עולה לשנה 30,000 ר' מכס מיוחד ליהודים. האומנם, שאלו היהודים בבהלה, הייב הוא המון עניי העם להקריב את אגרתו האחרונה שהוא מוצא בזעת אפו על הוצאת ספרים, אשר לא יביאו כל תועלת, על הוצאה שנואה לדם ביותר, בשכיל שיש בה נגיעה בדתם, על הוצאה שאין לראות מתי יבוא קץ לה.

עוד אמרו היהודים המתאוננים; כי הספרים שמאנדלשטאם מוציא, לא רק רעים מהישנים, כי אם גם מזיקים הם יותר מהם, ואינם מוכשרים כלל להשתמש בהם בבתי ספר. ספרו של הרמב"ם הוא תלמוד מקוצר ומשנה הוא לתלמוד במעלה בעיני היהודים. בו נכנסו כל ההלכות הנמצאות בתלמוד יחד עם כל הדברים שהדרשו הרבנים שהיו אחרי התימת התלמוד עד המאה השתים עשרה לספירת הנוצרים. ובכן, אמרו המתנגדים, באה הממשלה להוציא את התלמוד מבתי הספר, ובספר הזה היא לא רק מכניסה את התלמוד הזה בעצמו, כי אם עורגה מוסיפה עליו את שגיאות הרבנים שקמו בדורות המאוחרים, ולא עוד אלא שתחת הכרכים הגדולים שלא כל הרוצה היה יכול להבין את האמור בהם, מגישים לפני הילדים את התלמוד הזה כלשון מנוקה ומוכנה יותר. ספרו של הרמב"ם, וביחוד בזמן שהוא מסודר כראוי, אינו אלא דעל מסונן היטב—לפי דברי היהודים.¹ ועוד דבר תמוה יותר מזה הראו אותם היהודים במלאכתו של מאנדלשטאם: כיון שקצר את הספר, הלא היה לו להסיר מתוכו את כל המקומות המזיקים, והוא לא כן עשה, הוא השאיר בהוצאתו את הרבנים המזיקים והמסוכנים ביותר, גם לענין החיים המדיניים גם לענין החיים

¹ כלומר כן אמר לפני הממשלה אותם היהודים, ועיד היו "משכילים" כאלה מתפלאים, על היראה שהיו היהודים הדתיים יראים מפני החשבלה ומפני עסקיה החיצונים והפנימיים יתרו. המתרגם.

המוסריים. ככה הראו המתנגדים, כי בהוצאה החדשה הוקצו 208 עמודים לדברים שבין ישראל לעכו"ם, והם מלאים שנהא לבעלי הדות אחרות בכלל.¹ גם על הלכות מלכים שנכנסו בהוצאה זו מספרו של הרמב"ם אמרו אותם היהודים כי מוזקים הם למדינה, כי הם נותנים ליהודים מושגים שאינם נכונים על דבר היהם שנינם לבין מלכי הארצות שהם יושבים בהן (1) על מקומות רבים הבין מאנדלשטאם בעצמו, שהם מוזקים ועל כן לא תרגמם אשכנזית, ואף על פי כן הניתם בפנים הספר העברי. לענין הנזק המוסרי שנספרו של הרמב"ם, הביאו המתנגדים מקומות רבים שנאמת אינם נאיים ברפוס, וביהוד אי אפשר שילמדו אותם לתלמידי המהלכות הראשונות, והספר נועד ביהוד לתלמידי המהלכות האלה: בהוראותיו שבעניני רפואה מדבר הוא הרמב"ם בהרכה מקומות בלשון ברורה יותר מהראוי, ובתור רופא אפשר שרצה להזהיר את הגדולים, שלא ישחיתו את דרכם. אבל זה אינו מוכיח כלל שראוי ללמד תינוקות ענינים כאלה. תקון פדגוגי לא עשה מאנדלשטאם כלל בספר הרמב"ם שהוציא, לפי דברי מתנגדיו. הוא לא שנה את סדרו ולא סרה אותו על פי שיטה של מדרגותיו מן הקל אל הכבד.

על דבר כתבי הקודש אמרו הטוענים נגדו כדברים האלה: הגה מטרת הממשלה בהוצאה זאת היא להרחיק את התלמידים מן הפרושים הרבים, המוזקים לפי דעתה; אך יש הרבה הוצאות כתבי הקודש שאין בהן כל פרוש. ובהוצאת מאנדלשטאם הלא ישנו גם פרוש רש"י, שדברים מלאים דברי התלמוד ורותו. והבאור, שמאנדלשטאם אומר להוציא,² אפשר שיהיה מויק עוד יותר, כי בהקדמה שהדפיס כבה העיר עליו ועף כל היהודים, על כי הוא כופר בה התגלות ה' וכמופתים וכנבואה. ועל הסדור שלו

¹ מאנדלשטאם בעצמו מתרגם במקומות רבים מלת עכו"ם בהוראת אינו יהודי; כסובן, במקומות שכך יפה לו. ואותם היהודים השתדלו להוכיח לממשלה, כי כל מקום שנאמר עכו"ם סבון בו אינו יהודי פתם! המתרגם.

² אינו יודע אימה מצאו יסוד לערעור זה: בהקדמת אבן עזרא ובהקדמת הרמב"ם אין שום רמז לכפירה כל שהיא. המתרגם.

אמרו, כי נשארנו בו עוד הרבה דברים מויקים מאד (!) שהוסרו מסדורי התפלה שכבר נדפסו ברומיה ומהוצאת ווארשה לשנת 1846 (תר"ס).

עוד טענו היהודים ההם עליו, כי כתפצו למכור את ספרי הוצאותיו השתדל ועלתה בידו לפטור את כל המורים הפרטיים (המלמדים) מבהינה, וקנית איקויםפלאר שלם אחד או שנים מספריו הוטלה עליהם תחת בהינה זו. והבהינה היא היתה הערוכה על המלמדים, שהם ראויים לעסוק באומנותם.

על הסכמת שנים עשר הרבנים הנקובים בשמותם בשערי ספרי כתבי הקודש, של מאנדלשטאם אמרו מתגדוין, כי נתנו לו בשעה שנמסע מעיר לעיר והוצאות הנסיעה נתנו לו ממכס הבשר— לכפות את הרבנים להסכים על ספריו, כי איש מהרבנים לא אבה לתת הסכמתו, אלא שאיים עליהם, שאם לא יסכימו לרצונה זה של הממשלה, תשלח הממשלה את ידה באמנת היהודים, והאיום הזה המה אחריו שנים עשר איש, שרק שלשה מהם רבנים הם, והאחרים הנונים נסוחרים, אך לא מלומדים. ולא עוד אלא שגם תוכן דבריהם של המסכימים האלה אין בו שום הסכמה לשיטתו של מאנדלשטאם בהוצאת ספריו.

עוד התרעמו הטוענים הללו, על כי תורגמו הספרים אשכנזית ולא רוסיית; הם הביעו תמהון, על כי הוצרך מאנדלשטאם לתקן את סגנונם ואת רעיונותיהם של חכמי אשכנז שלנו, כאילו אין תרגומם של החכמים ההם מספיק לכנוהם של העגלונים והסנדלרים וסוחרי הבלאות והפאקטורים (!) שבפלכי המערב. הלא טוב היה לממשלה להרגיל את שני מיליוני היהודים שלה, על ידי תרגום רוסי של ספרי הקודש, בידועת הלשון הספחות הרוסית מלחביאם לידי העיון בספריהם הראציונאליסטיים של חכמי אשכנז היהודים— לא רק קטנים כי אם גם גדולים— היו קוראים את התרגומים האלה, לפי שידעיהם הם לשון רוסייה יותר מלשון חכמים שבספרי אשכנז וגם יותר מלשון האשכנזים המדוברת; הרבה יהודים יכלו, לפי דברי הטוענים האלה, ללמוד את הלשון הרוסית על ידי תרגום כזה.

והחשש, פן יקראו פראכוסלאבים את תרגום ספרו של הרמב"ם בלשונם ויטעו אחרי התלמוד, אין לו כל טעם, אם יושם לב, כי על ידי התרגום היו הקוראים הרוסים יודעים את ערכן האמתי של דעות הרמב"ם. ואם רצתה הממשלה בתרגום האשכנזי, כדי לדעת על ידו בכרוז, שספרי התלמוד האלה מנוקים מחטאים נגד הצינוורה ונגד הפרדוגיה, יכולה היא להוכיח מתכנם של מאמרים רבים בספר הרמב"ם וביתר הספרים, שהטעו אותה בזה (וכלומה שאין התרגום נאמן במקומות שיש בהם חשש סכנה מצד הצינוורה או קלקול פרדוגי).

ואלה התשובות אשר השיבו סניגורי מאנדלשטאם על התלונות האחרונות האלה:

הם מודים, כי הנהגת קאטיחזים בכלל דבר קל הוא, אבל צריך שיהי הקאטיחזים מוכשר לדחות את התלמוד מפניו, וזה אינו דבר קל, כי אם עבודה כבדה מאד, שלא נמלאה לא על ידי הקאטיחזים האודיסאי ולא על ידי האומאני ולא על ידי הווארשאי. גם מעירים הם עוד, כי רק בווארשה מלמדים את הקאטיחזים, ובכל מלכות פולין אין מלמדים אותו, והמון העם חושב את המנהג החדש הזה למינות. על דבר הספרים הנמכרים בזול אמרו הטוענים למאנדלשטאם, שאינם מאמינים במציאותם של ספרים כאלה במחירים כאלה ושככלל אין להם ידיעות על אודותם.

על הטענה, שהספרים והתרגומים שנהוצאת מאנדלשטאם לא לו הם, לפי שכבר קדמוהו אחרים, ענו סניגוריו, כי סולובייציק תרגם רק פרק אחד שיש בו מ"ד סימנים, ומאנדלשטאם כבר הוציא או שלשה חלקים שהם 2000 עמודים, והרי זה ספר חדש לגמרי. על תרגומי כתבי הקודש אמרו, כי אמנם יודעים הם שיש תרגום לתור ותרגום אחד חדש של צונץ, אבל היהודים מכבדים ביותר את שם בן-מנחם. יחד עם זה העירו, כי בכל כתבי בן-מנחם לא נמצאו אלא תרגום התורה והתהלים ורק בלשון אשכנז בלי פנים¹ וכי מאנדלשטאם עשה תקונים שונים בתרגומו של בן-מנחם.

¹ הערה זו לא לכבוד היא לבעליה, כי אינה אלא אחיות עינים גסה: מה בכך, אם בכל כתבי בן-מנחם נמצאו תרגומו בלי פנים? הלא תרגומו על

השקפת היהודים על חובת קניית הספרים המוטלת על המלמדים ומהויקי בתי הספר, כעל מכס חדש, לא נכונה היא, לפי דעתם של הסניגורים האלה, שהרי הכסף הזה מיועד להשיב את דמי הדפסת הספרים, ובכך ישוב אל קופת מכס הנרות, שעל השבונה נדפסו הספרים. על דבר מהירם של ספרי מאנדלשטאם, שמתנגדו התאוננו, כי גדול הוא מאד, השיבו המוענים לו, כי גליון דפוס אחד של הספר היקר ביותר, הוא ספר הרמב"ם, עולה $2\frac{1}{4}$ קופ., בשעה שגליון אחד של ספרי החנוך הכלליים וגם של הריסטומטיה, שכל עמל הנורה הוא רק בחירת מאמרים עולה למיניסטריום במחיר 3 קופ.

בזה שיש הרבה דברים מוזקים בספרי הרמב"ם, הודו במקצת גם סניגורי מאנדלשטאם, אבל אמרו, שהמיניסטריום נתנה לאנשים בקיאים ונאמנים לכדוק את ההוצאה הזאת, ובודאי יוסרו כל הדברים האלה, וכבר הוחלט להסיר אחדים מהם. ועל דבר השנאה לנכרים הורו ואמרו, שכל מקום שיש בו דברי שנאה לנכרים אין הדברים מכוונים אלא לעובדי אלילים. והמקומות שיש בהם דעות משוכשות בעיני אסטרונומיה וחימיה לא הוסרו מן הספר, בשביל שהם נחשבים בעיני היהודים לתוקים נכבדים בתכונה, ולשנות את הדברים ההם אי אפשר, לפי שאין לשנות את הדעות הדתיות שנאחזו בקרב היהודים, ביהודי אותן שגם הרמב"ם מסכים להן. ועל דבר התפרונות הפרדגוניים שבספר, אמרו הסניגורים, שאין ספרו של הרמב"ם סבה חנוך, כי אם קבוצת הדינים והמנהגים, שהלקים אחדים ממנה ילמדו בכתי הספר, וזה יהיה מעבר מן התלמוד אל הקאמיוחיוס. וכן אי אפשר לסדר את הספר הזה בהדרגה מן הקל אל הכבד, כי ענינים קלים וחמורים באים בו כערבוביה, והרבנים בקשו, שיהיו הלקי הספר שלמים כפי האפשר.

התורה נדפס בראשונה עם הפנים והכאור, ומה שנמצאו תרגום זה גם באותיות אשכנזיות מקטין עוד יותר את זכותו של מאנדלשטאם עליו. ומה בכך, שבן-מנהם בעצמו לא תרגם את יתר הספרים, הלא סוף סוף כבר היו תרגומים כאלה על כל התורה? הלא גם ליבינסון ובן-יעקב הוציאו בעת ההיא — קודם למאנדלשטאם — את כל כתבי הקודש עם הכאור, ולא אכרו כלל, כי יש להם זכות מחברים על הספרים האלה, כי אם הודיעו בכל שער את שם המתרגם ואת שם המבאר המתרגם.

על ההקדמה לכתבי הקודש אמרו, כי יעברו עליה עוד, אך לא יסירוה, וכי נועדה לא בעד התלמידים. ומן הסדור הוסרו הרבה מקומות מוזיקים (!) על ידי מאנדלשטאם בעצמו, ורק מקום אחד נשאר.

ספר הלמוד האלה הוטלו לתובה, לפי דברי הסניגורים, רק על בתי הספר ועל המורים הפרטיים המלמדים, ולא על היהודים בכלל, ונתקנה תקנה זו, כדי להטיב את דרכי התנוך בקרב היהודים. בשעה שהטילה הממשלה תובה זו על המלמדים לא פטרה אותם כלל מן הבחינה, אך הקלה מעט את הבחינה, לפי שגם אחד מהם לא היה יכול לעמוד בבחינה זו, אילו החמירו בה כראוי על פי הדין.

לענין הסכמת הרבנים העירו הסניגורים (בצדק), כי בשם למדן יכונה לא רק רב, כי אם כל מי שעוסק בתורה, וכי על פי רוב ימצאו למדנים בין בעלי הבתים הקטנים.

ועל הדרישה, שדרשו מתנגדי מאנדלשטאם, שיהיו הספרים האלה מתורגמים רוסית, אמרו הסניגורים, שזה אי אפשר, לפי שבודאי לא יתן המינד הקדוש את ברכתו.

אלה עיקרי הדברים שהוכעו במחלוקת המתנגדים להוצאת מאנדלשטאם והדופכים בזכותה, היא המחלוקת, אשר גוליתה השקפות שונות על התייחסותה של הממשלה אל השכלת היהודים.

יש אשר אמרו, כי אם עוד לא באה העת להבר קאטיחזיוס ללמודי הדת העברית במדה הראויה לילדים, אין זה יסוד מספיק לממשלה נוצרית לקבל עליה הוצאת ספרים חתיים ליהודים. הוצאה כזאת אין לה טעם כפרט בשביל זה, שעל פי רוחה הטבעי של הספרות העבריות, שתכנה הוא או תורת הרבנים הישנה או הראציונאליזמוס החדש של יהודי אשכנז, ומשני אלה אין לבחור כל דבה מתאים לשאיפות הממשלה. יכולה היא הממשלה אך לסבול את תורת היהודים ולא להיות למגן לה, לעשות את אחד מחלקיה לתורה קבועה בשם הממשלה לתוך כה את ילדי היהודים. ועל דבה תורתם של יהודי אשכנז, אמנם יכולה היא התפשטות הראציונאליזמוס להיות לתחבולה טובה לשרש בה את שגיאות התלמוד, אבל יהיה עם זה היא יכולה להביא לידו כפירה בעיקהי כל אמונה, ותיה הגוף

הבא על ידה גדול הרבה גם מהנוק הצפון בשגיאות התלמוד. על פי יסודי ההשקפה הזאת אמרו בעלי הדעה הזאת, כי נחויץ לבטל את הדפסתם והוצאתם של הספרים העבריים שקבלה עליה הממשלה ולהתיר ליהודים ללמד בבתי הספר את דתם על פי התורה שבכידיהם, ובלבד שתהי ההשגחה על הלמוד הזה בידי השלטון שעל בתי הספר, על פי הכללים שנקבעו ביום 13 בנובמבר לשנת 1844, והשלטון הזה ישגיח, שיהי הלמוד מתאים לשנות הילדים ולמושגיהם ושלא יתירו ללמד כל דבר מגונה או מתנגד לחוקים האזרחיים. וכדי לבטל את התלמוד ראוי, לדברי בעל הדעה הזאת, להנהיג שילמדו בבתי הספר ליהודים את תורת הדת על פי מהכרות כתובות, אשר יוכלו בעלי השלטון על נקלה לדעת את אשר בהן. ככה יכלה הממשלה להגיע בדרך נאה לה לידי הנהגת קאטיחזיום בבתי הספר ליהודים ולהשביח את תורת השקר המזקת (1) של התלמוד ומפרישיו.

ואתרים אמרו, כי הממשלה צריכה ללכת בענין הזה בדרך אשר בחרה לה מבתחלה בלי נשות ממנו. אחרי אשר החלט, כי טוב להוציא את התלמוד מבתי הספר שלהם ולהתחיל בקאטיחזיום מיוסד על המשה הומשי התורה ותקנות התלמוד, שאינן מתנגדות להתכולות היהודים בקרב בני הארץ העיקרים, יהיו כל התקונים הבלתי-גמורים בדבר הזה אך להויק ולא להועיל. גם כי יתנגדו היהודים למעשי הממשלה אשר תעשה באומץ לבב, אין לה לשוב אתור מדרכה ומן המטרה אשר שמה לה. — כן עשו והצליחו בכל הממלכות וכן עשו גם במלכות פולין ש. דפס בה קאטיחזיום בשנת 1839, וכבר הונחג בכל בתי הספר ליהודים. על פי הסברות האלה אמרו בעלי ההשקפה הזאת, כי נחויץ להפסיק את הדפסת הספרים העבריים שהתחילה הממשלה, וביחוד את הדפסת ספר הרמב"ם, אשר היהודים מתרעמים עליו בכל מקום ואשר, אחרי כל התקונים שנעשו בו, עוד יכיל הרבה דברים שאינם עולים יפה על פי הפרוגיה הנכונה. ועל כן היה ראוי, על פי בעלי הדעה הזאת, להבר קאטיחזיום בעד בתי הספר האלה ולהתיר להשתמש בהם כתבי הקודש ובחיבורים אחרים, של יהודים משכילים, שנתכוונו בהם לשרש את השגיאות הדתיות מלכות בני אמונתם. והיו עזה בני כתי שלישית. המה פתחו בענין אחד וסיימו

בענין אחר. הם אמרו: אם הפצה היא הממשלה להיטיב מצב היהודים עליה לראוג לטובתם החמרות ולא לשנות ולצרף את דעותיהם הדתיות. אבל אחרי אשר גמרה הממשלה, כי ראוי ליסד בתי ספר חדשים ליהודים תחת ההדרים הישנים, שהיו מושגיהם הדתיים מתקלקלים בהם, הגה הלמוד, על פי מחברות כתיבות אי אפשר שיהיו בעלי השלטון שבבתי הספר משגיחים עליו, ועל כן יביא לידי תוצאות קשות. בשביל זה נחוץ להסכים לדעיון הוצאת ספרים דתיים ליהודים על ידי הממשלה.

וכתה רביעית אמרה לפתור את השאלה הקשה הזאת, על דבר התיחסות הממשלה אל הפצת השכלה בין היהודים על מנת לשנות את דרכי חייהם, אשר נשאו ונתנו בה במיניסטריומים הרבה, בדרך פשוטה מאד אבל גם משונה מאד בגסותה. בני כתב זו יעצו לעזוב את התיאוריות וההקירות המופשטות ולחנך את היהודים הנך רי א לי. הם השכו לתתבולה נכונה ומועילה ביותר להגהיג מנהג זה: כל יהודי, מכל מעמד שיהיה, אשר ימצא בו בגלוי או בסתר מעשה התנגדות לתקנות הממשלה שתתקן לשנוי מצב היהודים, יענש עונש מלקות על ידי הפוליציה; וכן יעשה לכל מלמד, אשר לא תהיה לו תעודת מלמדות מאת הממשלה.

אך הכתה אשר הגינה על מאנדלשטאם והשתדלה שתוציא הממשלה ספרי הנך דתיים ליהודים אמרה, שכל ההתנגדות הקשה להוצאת הספרים האלה, אינה אלא מעשי קנאות של המון העם, המתאמץ להרוס עד היסוד את בתי הספר המיוסדים על ידי הממשלה ולקלקל את מהשבתה על דבר הפצת ההשכלה בין ילדי היהודים, ועל כן יעצה כתה זו שלא לשים לב כלל לדברי היהודים בענין הזה ועל כל פנים שלא להסכים ללמוד הדת היהודית על פי מחברות כתובות. לאסור את התלמוד בתי הספר של הממשלה ובבתי ספר פרטיים, בלי תת תחתיו ספר אחר מכובד בעיני היהודים כספרו של הרמב"ם, אי אפשר לפי שבאופן זה יאמרו היהודים, כי מעבירים אותם על דתם. הלמוד על ידי מחברות כתובות מאושרות על ידי שלטון בתי הספר יהוק את השדנות היהודים הרושבים, כי כונתה ממשלה היא להביא את התלמידים לידי המרה. גם קשה הוא לבקר כראוי את המאמרים המובאים מן התלמוד, ואם יעשי

בהם איזו תקונים, ימצאו היהודים בזה מעשי עול וכפיה בלי טעם. דברים כאלה ימו את לשב היהודים מאתרי בתי ספרה של הממשלה, וכבתי הספר הפרטים תדיינה המהברות הכתובות מוכנות רק למראה עין, ובאמת ילמדו בהם תלמוד נסתר, וכל בית יהודי פרטי יהיה כמין בית ספר נסתר. מכל הטעמים האלה אמרה כתה זו, שאי אפשר לבטל את הוצאת הספרים הדתיים על ידי הממשלה, ועל יתר ההערות והקושיות (כי לא נאווה לממשלה נוצרית להגן על הדת היהודית וכי גם קצור ספרו של הרמב"ם הוא מן המזיקים) יצאה תשובת מספיקות; ורעתה של כתה זו נתקבלה.

ובכן אברו כסף רב על הוצאת ספרים, אשר לא הביאו כל תועלת ואת הרעיון העיקרי והמועיל ביותר, את הטבת מצב היהודים החמרי והמוסרי יחד על ידי בתי ספר למוד מלאכות לא הוציאו לפעולה.

התקופה השלישית.

התקופה הראשונה היא ימי מלחמה בין הממשלה ובין היהודים, שהממשלה היתה המתהילה בה והיא המנצחת בה; בתקופה השני היתה עוד מלחמה כזאת, אבל הפעם התהילו היהודים מריבים בממשלה, והם גברו בה בפועל, אף על פי שהממשלה עשתה את שלה. נפרק השלישי הזה ידובר על אודות מלחמה פנימית, מלחמת מפלגות בקרב היהודים, שנחלקו ביניהן בשאיפותיהן להפצת ההשכלה בתוך העם.

בראשונה השבה הממשלה, כי ההנהגות המרכזיות לעניניהם הדתיים של היהודים שנסדו בפראנציה על ידי נאפוליון, עזרו הרבה „לכטול הדעות המשובשות הקודמות, שהיו מרחיקות את היהודים מתוך החברה האזרחית“. על כן היתה מטרתה העיקרית של הממשלה בדבר השכלת היהודים ליסד הם הנהגה דתית בשם „רכנים פלכיים“, אשר יהיו מהונכים ברוח הממשלה, ועל כן יהיו בידם להגשים את הדעות הטובות בעיניה בחייהם האזרחיים של

היהודים, ועל פי זה הוצרכו הרבנים האלה לעשות את הדת היהודית לכלי נשק לשנוי מצבו של העם היהודי, כי עד פי דעתו של „הקומיטיט לעניני היהודים“, היתה דת היהודים הכח העיקרי והיהודי המשפיע על מצבו הצבורי והבייתי של העם היהודי. אבל אחרי כן ראתה הממשלה, כי תקנה זאת אינה מספקת, לפי שהיהודים לא יאמינו באנשים שאינם אלא באי כחה של הממשלה ולא יוכלו לחשוב „את השלטון האזרחי בעניני דת לשלטון שיש לסמוך עליו“. כל זה הביא לידי מסקנה, שנהיין לברוא מוסד מרכזי ולתת למוסד הזה רוח דתי ממש, אשר לא יפקפקו היהודים בו, למען יוכל בהשפעתו המוסרית „לתת גח לכל המעשים שתאמר הממשלה לעשות כדי לשנות“ את מצב היהודים „ולהדריך“ בהוראת המניסטריום לעניני פנים את הרבנים הפלכיים בדרך המובילה מעט מעט להתבוללות היהודים באנשי המקום העיקרים ולשנוי הדרכים לפעולות מועילות בממלכה“. למטרה זאת נוסדה בשנת 1848, ביום 18 במאי, על פי חווי דעתה של מועצת הממלכה, שנתאשרה על ידי הרוממות „קומיסייה רכנית“, והעבודות המוטלות עליה הן:

- 1) לעיין ולפתור את השאלות הנוגעות בדני הדת היהודית ובמעשי הרבנים;
- 2) לעיין ולהורות בעניני גיטין במקרים שהרבנים בעצמם מסופקים בהם או בזמן שמגישים תלונות על פעולתו של רב;
- 3) ולמלאות פקודות שונות, ממין העבודות השייכות לקומיסייה כזאת, אשר ישם המניסטריום לעניני פנים עליה. אבל מלבד המטרה הקרובה הזאת היתה לה לקומיסייה הרכנית גם מטרה פוליטית, אשר לא ידעה ולא הכירה בה בעצמה. ידוע, שהסנהדרין שיסד נאפוליון ליהודים, שמטרתה היתה להיות ערובה לממשלה, שהיהודים ישמרו את העיקרים, שקבלה עליה אותה הסנהדרין, העירה יראה גדולה בכל ממשלות אירופה שבימים ההם, אשר ראו בכל מעשי נאפוליון ערמוניות מדעיות, ועל כן נדמה להן שגם במעשה הזה — שמטרתו היתה לעשות את שווי זכויות היהודים לדבר שאין בו סכנה לארץ על פי השקפתו — ישנן איזו שאיפות פוליטיות נוגעות בכל העולם. ממשלות אירופה שבימים ההם דמו, כי הפצו היה להפיץ בעזרת הסנהדרין הזאת את השפעתו הפוליטיית על כל היהודים שבכל הארצות. ההנהגות הדתיות המרכזיות, שהיו ליהודים בפראנציה נחשבו

עוד בימים ההם בכל ממלכות אירופה וברוסיה למוסדות מפיצים
 דעותיו המדיניות של נאפוליון, אשר משא ומתן להם עם משכילי
 היהודים שבכל ארץ, ומטרתם להטיף בכל מקום לשווי זכויות כללי
 על ידי ביאת משיח בדמות הממלכה הצרפתית. על כן נחשב לדבר
 נהוץ לברוא כה שוה למוסד הצרפתי הוה בדמות מוסד מרכזי, אשר
 יפיץ בקרב היהודים את דעותיה המדיניות של ממלכת רוסיה. ויש
 ראיה גמורה להשערה זאת בדברי העומדים בראש הממשלה בשנת
 1848 שהבאנו למעלה ושהם היו העיקר ביסודה של הקומיסיה
 הרבנית, אשר נועדה גם היא כסנהדרין הצרפתית לחוק בשם הדת
 את כהן של פקודות הממשלה ולהשבות „את השפעת מפרשי הדת
 היהודית שבהוץ לארץ, שאינם בטוחים מסכנת נזק ביחס המדיני“.
 אבל מטרת הקומיסיה הזאת לא רושגה, אף על פי שנאספה
 לא פעם אחת. דבר כזה צריך להוסיף על תנאים היצוניים ופנימיים
 מתנאי החיים, ולא על נהיצות מדומה לעשות את כל פקודות
 הממשלה הנוגעות בהייהם האזרחיים-הדתיים למין חיבות דתיות או
 מתאימות עם הדת. תוצאות ההשכלה בכתי הספר יחד עם שנויים
 טובים מהוץ, היו יכולים להשפיע על הי היהודים הפנימיים יותר
 הרבה מכל מוסד עומד מהוץ לגבול עניניהם, שאין בכחו בשביל
 זה להשפיע עליהם השפעה כל שהיא. כמוכן לא הביאו הקומיסיות
 הרבניות כל שנוי בהייהם האזרחיים והבייתיים של היהודים, ובראשונה
 גרמו אך מריבות בן היהודים כעצמם. השאלה היתה או בקרב
 היהודים בני לבחור להיות מכאי כה כל היהודים שברוסיה, ומספר
 באי הכה האלה היה בראשונה ארבעה. ואחרי כן — ששה. מפלגת
 הפרוגרסיביים שהיו המועט, והשפעתה היתה קטנה מאד, לא היתה
 יכולה להעמיד בבחירה זו קאנדידאט אחד משלה, ורוב היהודים,
 שלא קוו לתוצאות טובות מהשכלת בניהם, הפצו שכל המנהגים
 הדתיים יהיו כמו שהיו, ביהוד בשביל שידעו היטב, כי החלטות
 הקומיסיה הרבנית תהיינה חובה להן. במלחמה הזאת בין הרוב ובין
 המועט נצחו, כמוכן, המרובים את המועטים, וחברי הקומיסיה היו
 אנשים שלא הפצו בכל תקן דתי ושבאמת לא היו צריכים לתקונים
 כאלה, כי המון היהודים, שהחברים ההם היו באי כהם, הרגישו
 צורך יותר גדול בתקונים מצד התקנים האזרחיים: בזכות היציאה

מפלכי המערב וכאפשרות לכתור להם עבודה במקצועות שונים מחוץ למסחר ולהרושת המעשה. על כן לא יפלא, כי בישיבתה של הקו-מיסיה הראשונה, שנעדה בשנת 1852, נמצאו אנשים לא רק בלתי ידועים למדי ברוסיה בתור אנשים מצוינים, כי אם גם בלתי ידועים למדי בתור יודעי תורה, מוכנים אך מעט או כמעט בלתי מוכנים כלל לעיין בשאלות שהושמו לפניהם במינסטריום. בכלל אנו יודעים אך מעט מפעולת הקומיסיות הרבניות הראשונות (בשנות 1852, 1857 ו-1861); אך מהידועות המעטות שאספנו אנהנו רואים, כי דל היה מאד כבוד הקומיסיות האלה בעיני הצבור היהודי. הנה בשאלת הצינוורה לספרים עברים הוצע לפני הקומיסיה הראשונה להגיד מה דעתה על אודות היכולת וההיצות להסיר מתוך התלמוד מקומות אחדים מחלק האגדה. הנבחר מתוך הכל רוסיה החדשה ב. (אומרים ששם משפחתו היה בירנשטיין) הוא החבר האחד, אשר הבין לשון רוסיה, השיב, כי זה עשרים שנה איננו עוסק בתלמוד, ועל כן אין חלוק בעיניו כלל אם מעט או הרבה מקומות יוסרו מספרי התלמוד. נבחרו חבל המערבי-הדרומי, ופלכי רוסיה הלכנה הגינו על התלמוד, וצ'ירולוזן (דוקטור) כתב לוילנה, שיודיעו לו משם את המקומות שהיו נחוצים לו, בתלמוד, כי לא עסק בו זה ימים רבים. סוף הדבר היה, כי החבר הקורלאנדי (שלא ידע לשון רוסיה כלל) הסכים לדעתו של החבר מרוסיה החדשה, והרב ד. שהובא מוילנה בשביל זה¹) הסביר להם בראות, כי כל המדרשים, כל האגדה שבתלמוד וכל מה שכתוב בספרי היהודים בכלל, עם כל סדורי התפלות שנתפשו מכבר, קדושים הם כולם לישראל ואסור לנגוע בהם²). לפני הקומיסיה הזאת הושמה עוד מלבד השאלה שהובאה בזה ומלבד עוד שאלות אחרות, שאינן נוגעות בהשכלה; גם השאלה על דבר הרבנים הנסתרים — שאינם רשומים בתור רבנים — וכת החסידים³). איך דברו בשאלה זאת ומה היו תוצאות משאם ומתנם

¹ בין הרבנים מורי ההוראה בוילנה היה אחד ששם משפחתו דייכים (ר' אליהו אליעזר), אך קשה לשער, שהוא היה הרב ד. הנזכר פה, כי לא היה סן המעורבים עם הכריות ביותר.

² צייטונג דעם יודענטומס לשנת 1852, 624—627.

³ יתר השאלות הן: 1) על פנקסאות המיטריקה; 2) על שבועת הדריינים

של חברי הועד הזה על אודות החסידים אין אנו יודעים היטב. אך בכיחוד ידענו, ששרי האדמיניסטרציה בהבל המערבי-הדרומי נצטוו לכרוך בדיקה המורה אחרי הרבנים הנסתרים וכתות החסידים, והרבנים, שגמרו שעורי בתי מדרש הרבנים נצטוו להמציא ידיעות בסתר על אודות כתות החסידים, שבגבול רבנותו של כל אחד מהם, על אודות מספר חבריהן והעומדים בראשן של כל כת וכת. מובן מאליו, שהפקודה הזאת, שהיתה פרי הקומיסיה הראשונה, הסירה מיד את לב כל העומדים בראש העם מעצת הממשלה בדבר הקומיסיות והיתה לרוח רעה בין העם ובין הרבנים החדשים, אשר הרכיבו לראשו, ואשר היו בעיניו לפקדי הממשלה. הנבורה הזאת בעצמה, שהושמה על הרבנים החדשים האלה, שגודו להביא תקונים פנימיים בחיי עם, היתה הרפה גדולה לבעליה. הם התאמצו בכל עוז להסתיר ממפלגת האורתודוקסים את מהשבות הממשלה האלה, אבל בני המפלגה הזאת ידעו את הדבר, הקטנים שבפקדי האדמיניסטרציה גלו להם את הסוד, ועל כן הביטו בחשדנות על רועיהם החדשים המצויים ועומדים להגיד לממשלה על כל אחד מאהיהם, מאיזו כתה הוא. החשדנות הזאת גדלה משעה לשעה, ביהוד אחרי אשר אהדים מן הרבנים השתמשו בזכותם והגידו כאמת גם על הצדיקים גם על החסידים, בשעה שהממשלה התאמצה לשרש את הכתה הזאת על ידי צירקוליארים נסתרים שגשלתו אל שרי הערים ואל הרבנים...

עד כמה היו חביבים מעשיה של הקומיסיה הרבנית בעיני משכילי היהודים, וגם בעיני הממשלה עצמה, נראה מזה, שהקומיסיה הזאת, שנועדה לעסוק בענייניה שני חדשים בכל שנה, נקראה בפעם השנית אך בשנת 1857. בפעם הזאת השתתפו בה צירים מההבל הבאלטי, מרוסיה החדשה, מפלכי המערב-הצפוני ומרוסיה הקטנה, ולרוב היהודים שבהבל המערבי-הדרומי לא היה בא כח בה. בעת ההיא עמד בראש היהודים הקונסירוואטיבים איש, אשר היתה השפעתו מרובה על האדמיניסטרציה הגבוהה, איש בעל רצון עז ולב ערמה, אשר היה בעיני הממשלה כאחד מעוזריה בכל מהשבותיה

ומלואים לנוסתת שבועת הערים ליהודים (3) ועל סדור גשוואין לאנשי צבא יהודים, (Журн. М. В. Д. январь 1851, Ист. М. В. Д. Варадинова)

על היהודים, ובקרב היהודים היה מגן לכל מנהג ישן. עם האיש הזה קשה היה להלחם לא רק למפלגת הפרוגרסיביים שהיו המועטים, כי אם גם להארמיניסטרואציה בעצמה. יש בידינו מכתבים מאחדים מ„איהבי ההשכלה החדשה“ על שם היושב ראש בקומיטיט להשכלת היהודים, ונאמר בהם בין יתר הדברים: „לצערנו נשארו הקהלות שתחת יד הג'ג הקובי, שהן רוב יהודי ארץ רוסיה בלי ציר מיוחד מאתן בקומיטיט; בגלל זה אפשר שגם שאיפותיה הטובות של הקו-מיטיט להטבת עניני אמנותנו, הקשורה כל כך בהיינו הבנייתיים והאורחיים, תשארנה בלי השפעה ישרה על חצי מיליון איש מבני אמנותנו¹. אם נתמלאה בקשתם שבקשו על דבר קריאת שנים — שלשה חברים, בתור באי-כח התבל המערבי-הדרומי, איננו יודעים, אבל על כל פנים היה מעשה זה שלא על פי התקנה על דבר הקומיטיט, כי על פיה הוצרכו נבחרים מכל הבלי הגניוראל-גוברנא-טורים להשתתף בקומיטיט הרבנית.

בין השאלות, שהוצעו לפני הקומיטיט השנית, נוגעות בענינינו שתי אלה: על בתי הספר היהודיים לנערות ועל הוראת ההמפה לרבנים על ידי דרשות מצוינות שתהיינה להם למופת. העיון בשאלה השניה לא הביא לידי כל תוצאה. והשאלה הראשונה נפתרה כראוי בעיקרה על ידי הקומיטיט, אבל התחבולות שהציעה הקומיטיט, להגיע על ידן להשכלת הנשים מגוהכות הן לכל הפחות. הקומיטיט הכירה, כי השכלת הנשים בקרב היהודים, ביותר בקרב דלת העם, „עלובה היא קצת“. ולפי שהמעשה הזה נותן מקום לבעל דין לחשוב, כי יש איוו דעה משובשת בעם, שכך צריך להיות, מצאה הקומיטיט צורך נחוץ לחקור ולדרוש, אולי יש בתורתנו דברים, שלפי פשוטם הם יכולים לתת יד לשגיאות בדין הנוך נערות. בחקירתה עמדה על מאמר המשנה (כשם ר' אליעזר): כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות, והעלו חברי הקומיטיט בפלפולם, כי כגופא דעוברא לא נאמר ליהודי ללמד את בתו את המדעים הנחוצים לה על פי רוח הזמן, אף הוכיחו זאת בראיות מן התורה

¹ הדברים „רוב יהודי ארץ רוסיה“ והמספר „חצי מיליון“ סותרים זה את זה. המתרגם.

ומן התלמוד ומן המפרשים. ולפי שעל יסוד המאמר הנוכח, שלא הובן כל צרכו, נתפשטה הדעה המשובשת הזאת באמת בין העם, החליטה הקומיסיה, כי נחוץ: 1) לשלוח אל הרבנים ואל ה"מגידים" את תשובת הקומיסיה על השאלה הזאת ביסודיה ובטעמיה, למען יעירו המגידים או הרבנים או מורי הדת היהודית שבכתי הספה הכלליים את העם בדרשות מיוחדות לתת השכלה לא רק לנערים כי אם גם לנערות; 2) להטיל על כל הרבנים והמגידים להודיע מראש את העם, בכל פעם שיבואו לדרוש בענין זה, ולבא בהודעותיהם, שהם באים לדרוש על אודות ההטח בדרך ההשכלה הנחוץ לנערים ולנערות יחד; 3) להטיל על הרבנים והמגידים שיעוררו את בעלי הבתים להשתדל שתהיינה בנותיהם מבת אהת עשרה או שתים עשרה שנה ומעלה באות להתפלל בבתי הכנסיות בשבתות ובימים טובים, למען תראינה את סדרה עבודת ה' שלנו ותשמענה את הדרשות המטיפים¹.

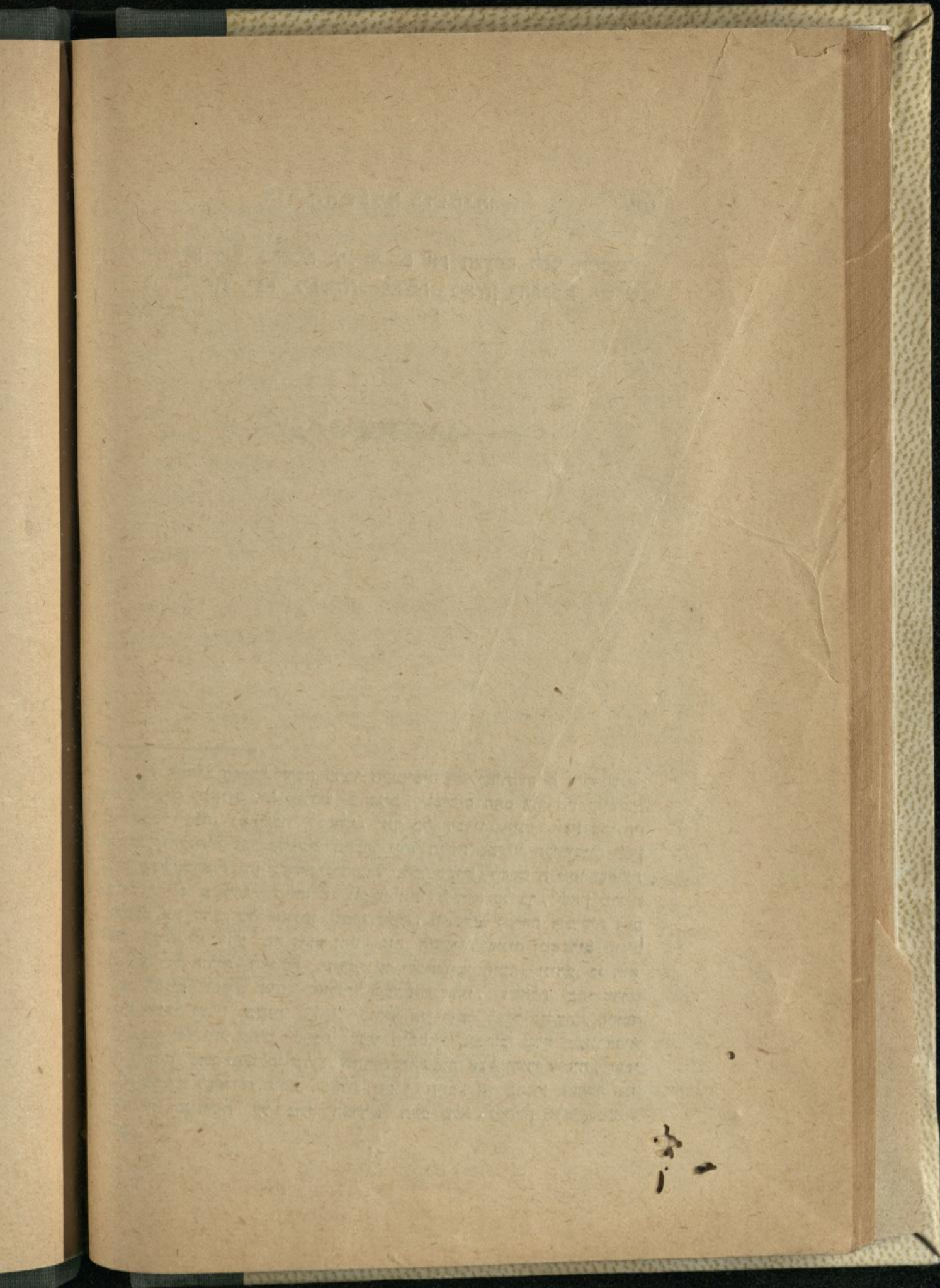
בקומיסיה השלישית, שנקראה בשנת 1861, כבר השתתפו אנשים מן הדור החדש, והם תלמידי בתי מדרש הרבנים באראץ וגרשטיין, הראשון בתור ציר נבחר מהכל ביסאראביה, או כל הכל רוסיה החדשה והשני בתור עוזר בעניני הקומיסיה. פה נפגשו צעירי הדור האלה בפעם הראשונה עם אויביהם הגלויים ושאינם גלויים מלבד השאלות שדנו בהן בשתי הקומיסיות השונות נגעו בקומיסיה הזאת עוד בשתי שאלות חשובות מאד: בהנהגת הענינים הדתיים המקומית והמרכזית ובהקלת הכניסה ליהודים אל בתי-הספה הכלליים. בשאלה הראשונה—היא שאלת הרבנים—היתה מלהמה עזה בין הזקנים ובין הצעירים שבקומיסיה הצעירים הפצו בשנויים עיקריים, והזקנים או אנשי המעשה הסכימו להם בכלל, אך הציעו להתנהג במתינות. הם אמרו, כי אם לא יבחרו לרבנים אנשים ראויים לכהונה זאת מכל צד, על פי החוק החדש הממוצע, תהיה הנהגת הענינים הדתיים ככראשונה. בקומיסיה נתקבלה דעת הזקנים,

¹ המחבר מבאר, כי בהחלטות אלה לא היו תועלת וטעם, ואין הדברים השונים בעת הזאת, גם יש מקום לפקפק בהם הרבה. בכלל הוכרחנו לקצר הרבה בחלק השלישי הזה שרוב דברי המחבר סברות מוטלות בספק, שאולי היו מועילות בשעתו. אך בר עבר ומנן לגמרי. המתרגם.

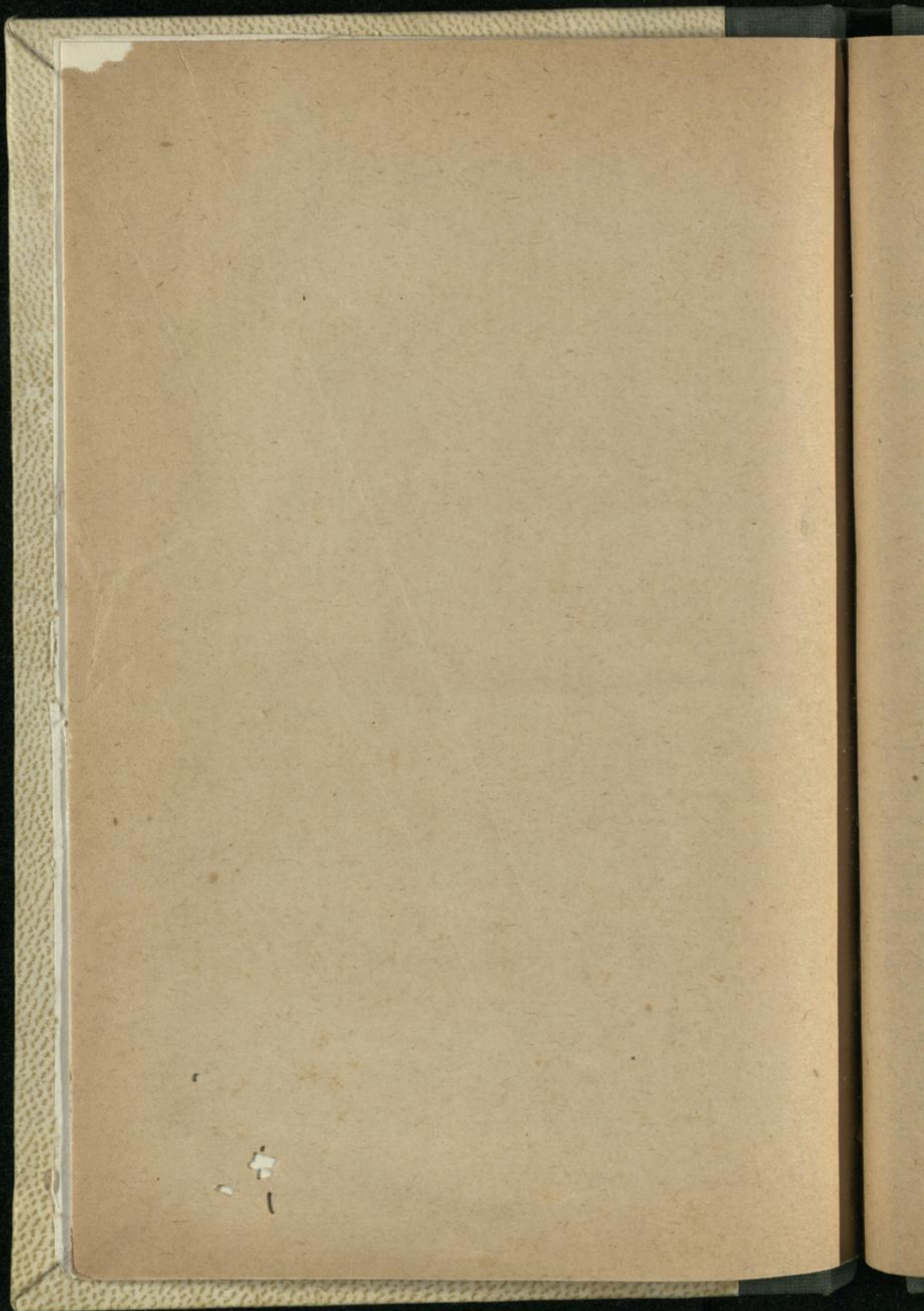
והצעירים לא רצו להסכים והגישו גם את הצעתם לפני הממשלה.
אך בכלל לא יצא לפעולה מאומה מאותן החקנות שהציעו
הקומיסיות.¹⁾

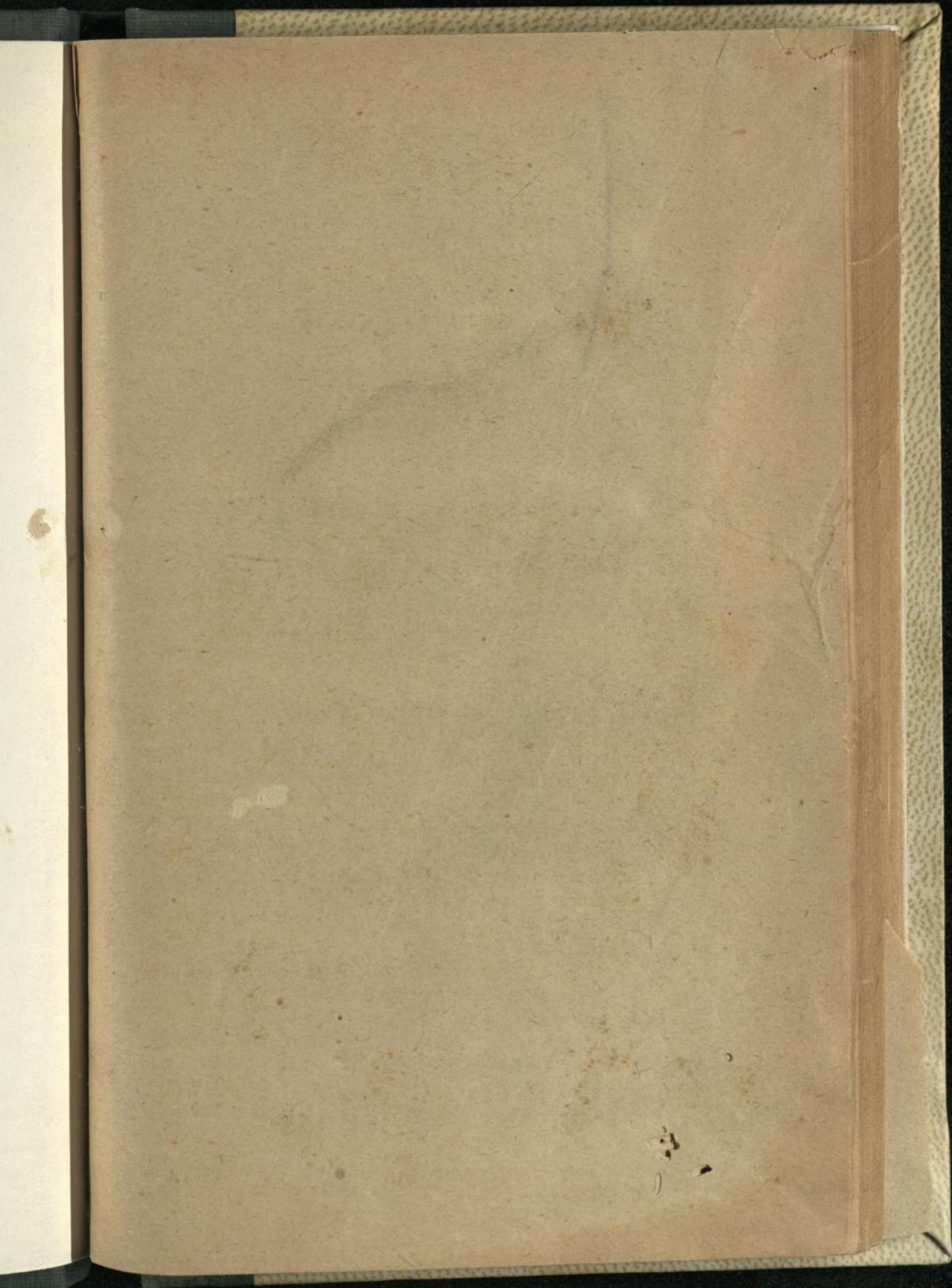

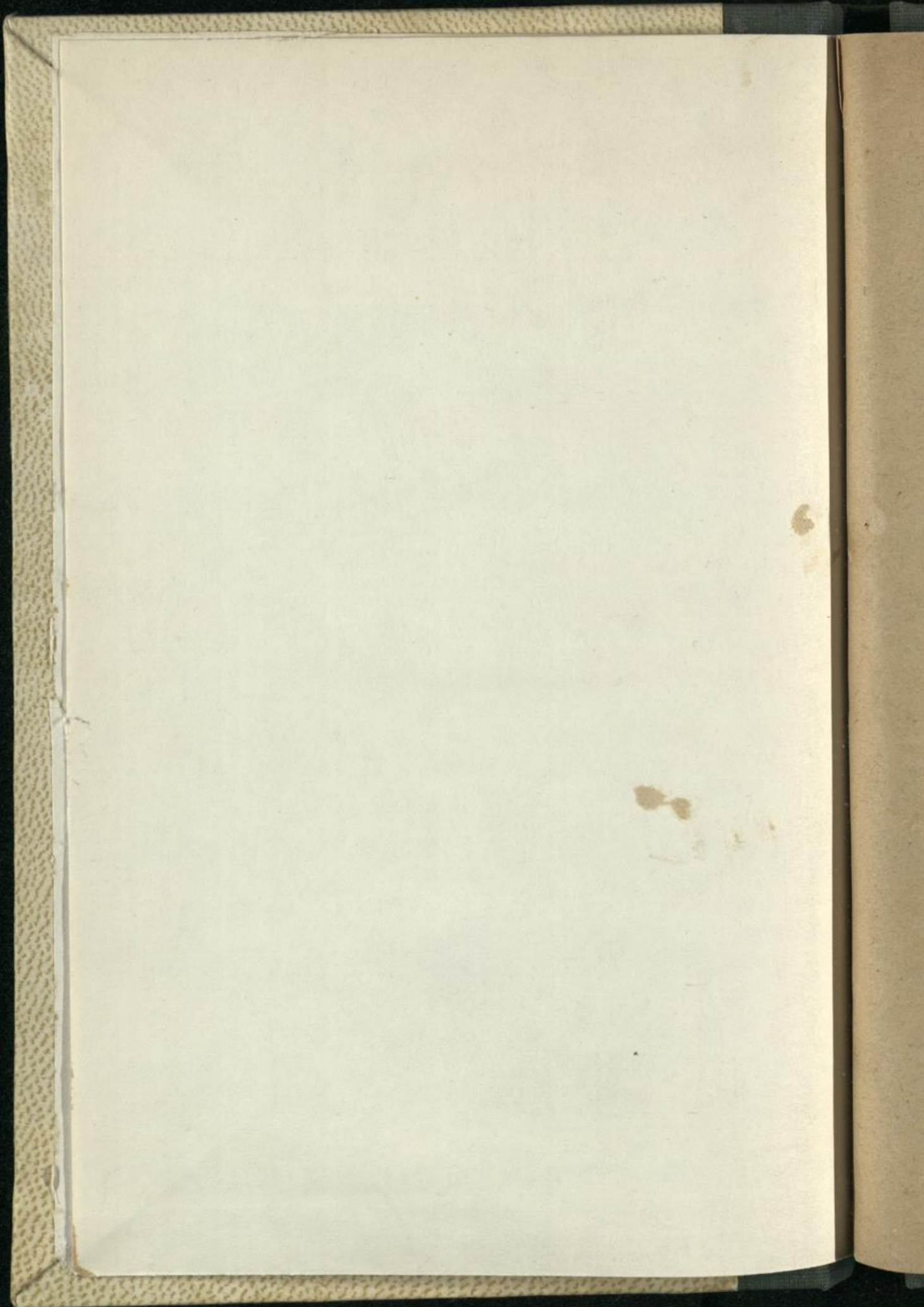
¹⁾ המתבר הארוך הרבה בדבר הקומיסיה השלישית הואת והקדיש פה
עמודים רבים לשאלת בתי מדרש הרבנים, שבימים ההם עוד היו קיימים,
אלא שכבר עלה במחשבה לבטלם. אך כל דבריו אינם אלא סברותיו
הפרטיות, והענינים כבר הספיקו להתברר יותר הרבה מבימיו, הקומיסיות עורן
נחונות אבל נקראות הן לעתים רחוקות מאד, כשיש לממשלה איוו שאלות
בענינים דתיים פריטיים. קיומן של הקומיסיות דל הוא כל כך, שאין מרגיש
בו וכמעט אין יודע על אודותן בסוף שנות. השבעים נקראה קומיסיה זאת
פתאום, ואיש לא ידע מה זאת, והיו בזה השערות שונות ומאמרים שונים
נכתבו או על אודות החדשה הזאת, עד שבאו ימי הועד ונודע, כי הוא
ועד של רבנים לפסוק איוו שאלות במעשים שהיו. ושאלת בתי מדרש
הרבנים שכבר נסגרו בשנת 1874, בודאי או אפשר לספל בה עתה, המוסר
בעצמו, כפי שהיה, עודנו מחכה לסופר היסטורי שיכתוב עליו מינוגרפיה
ראויה לו לפי ערכו ופעולתו על התפתחות ההשכלה אצל יהודי רוסיה, וכפי
שהוא צריך להיות עודנו שאלה מסדר היום. אך בדברי המתבר אנו
מיציאים רק סניגוריה על בתי המדרש ההם שלא נכתבה אלא לזמנה.
המתרגם.

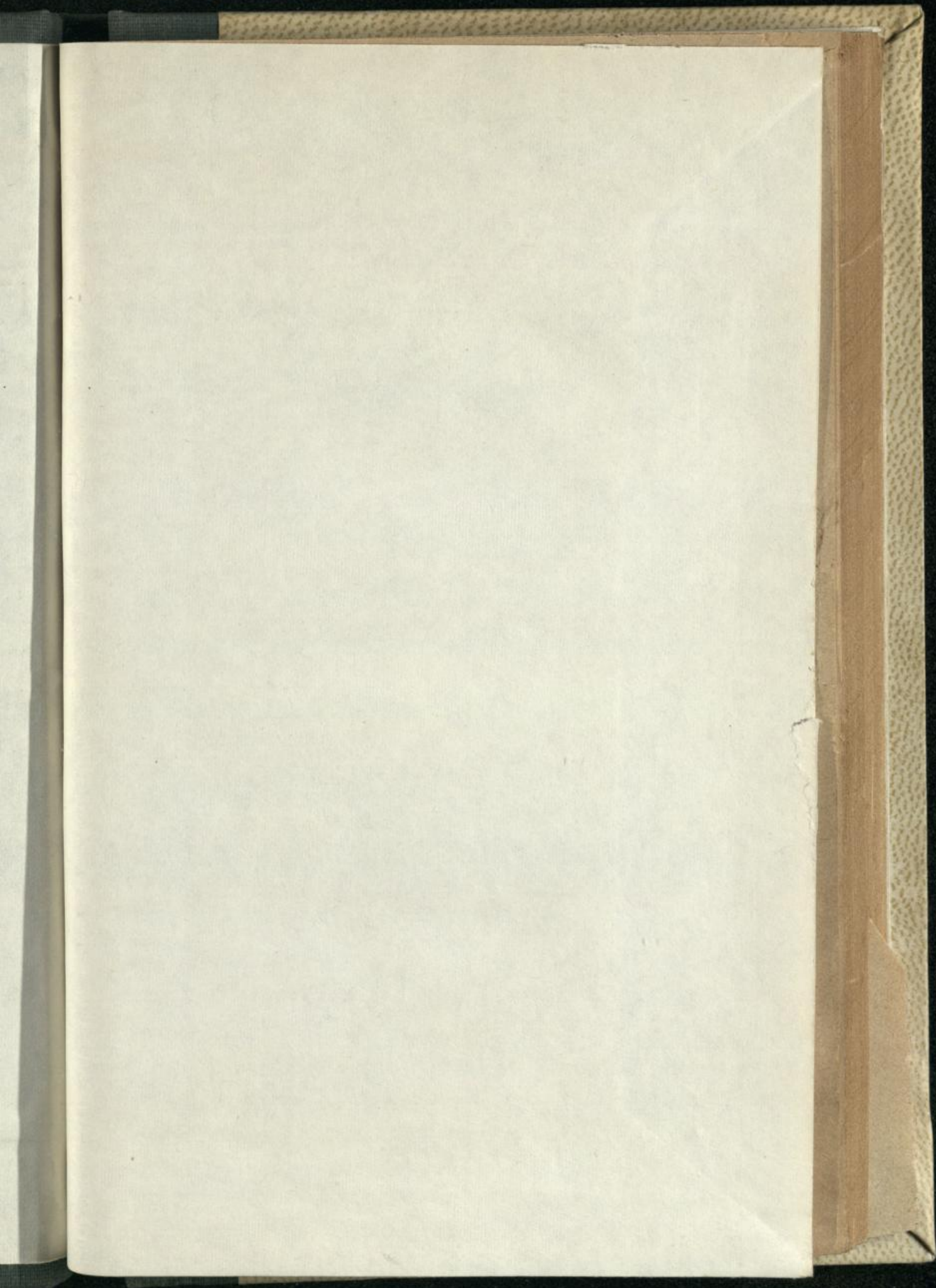

1-57

Universitäts-
bibliothek
Potsdam

Inventarnr.

95058650

Universitätsbibliothek Potsdam

Auslehnr.

95058650

BD
6000
MAR